

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**DÜRER KİTABI ÇERÇEVESİNDE
MOLLA HÜSREV'İN FIKHİ GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Abdurrahim AYĞAN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ferhat KOCA**

Ankara- 2009

ONAY

Abdurrahim AYĞAN tarafından hazırlanan "DÜRER KİTABI ÇERÇEVESİNDE MOLLA HÜSREV'İN FIKHI GÖRÜŞLERİ" başlıklı bu çalışma, 20.03.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İslam Hukuku Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

[Ünvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Ferhat KOCA

[İmza]

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. Salim ÖGÜT

[İmza]

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. Dursun HAZER

ÖNSÖZ

Hukuk, temel sosyal kurumlardan biridir. Bir hukuk sistemi, uzun tarihsel süreçler içerisinde oluşur. Din, örf, gelenek gibi milletlerin kimliğini oluşturan sosyal realiteler, hukuka kaynaklık teşkil eder.

Osmanlı Devleti, kurulduğu coğrafyada daha önce yaşamış olan Türk-İslam devletlerinin kültürel mirası üzerine oturmuştur. Osmanlı Devleti, kültürel mirasın en önemli unsuru olan İslamiyet'i benimsemiş ve bunun tabii bir sonucu olarak İslam Hukukunu esas almıştır.

Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısı şer'i ve örfi hukuk adı altında iki ana bölümden meydana gelmektedir. Ancak hukuk mevzuatının büyük bölümünü şer'i hukuk oluşturur.

Osmanlılar döneminde, Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren büyük hukukçuların başvurduğu temel hukuk kaynaklarından birisi, Molla Hüsrev'in kendi eseri Gurerü'l-Ahkâm üzerine yaptığı bir şerh olan Dürer'ül-Hükkâm adlı kitabıdır. Kısaca Gürer ve Dürer olarak bilinen bu eserler, Osmanlı Devleti'nin yarı resmi Hukuk kodu olarak değer kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Molla Hüsrev'in fikhî görüşlerinin incelenmesi, asırlar boyu uygulanan bir hukuk sisteminin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Elinizdeki çalışmamızın amacı, Osmanlı Devleti'nde önemli görevler almış olan Molla Hüsrev'in, Osmanlı hukukunda teorik ve pratik açıdan büyük değer taşıyan Dürer adlı eserinde tercih ve tenkit ettiği görüşlere kaynaklarıyla birlikte ulaşmak ve modern hukuktaki tasnife göre bu görüşleri incelemektir.

Çalışmamızın giriş bölümünde Molla Hüsrev'in hayatı, resmi görevleri, eserleri ve Dürer adlı kitabı hakkında bilgiler verdik.

Birinci bölümde Molla Hüsrev'in Hanefi Doktrini içerisinde muteber kabul ettiği ve benimsediği görüşleri inceledik. Bu çerçevede klasik ve modern çalışmalardan yararlandık. Klasik eserlerden Mebsut, İhtiyar, Hidaye, Bedai, başvurduğumuz önemli temel kaynaklar arasındadır. Bu bölüm çalışmamızın ana gövdesini teşkil etmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Molla Hüsrev'in tenkit ettiği görüşleri ele aldık. Bu görüşleri değerlendirirken Dürer'deki referansları göz önünde bulundurduk. Müellifin kendisi eserin sonunda muteber görüşleri bir araya getirdiğini, önemli şahısların görüşlerinde birçok eksiklik görmesine rağmen bunları zikretmediğini belirtmiştir. Buna dayanarak çalışmamızın bu bölümünü önceki bölüme oranla daha sınırlı tuttuk.

Sonuç olarak, böyle önemli bir konunun tespitinden başlamak üzere çalışmamızın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve bizleri bu yolda yürümeye teşvik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ferhat Koca'ya teşekkür ederim.

Abdurrahim AYĞAN

Ankara-2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii

GİRİŞ

MOLLA HÜSREV'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DÜRER ADLI KİTABI

I. YAŞADIĞI DÖNEM.....	1
II. HAYATI.....	2
III. EĞİTİMİ.....	6
IV. RESMİ GÖREVLERİ.....	7
A. Kadılık.....	7
B. Müderrislik.....	9
V. ESERLERİ.....	12
VI. EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	17
VII. İLMİ KİŞİLİĞİ.....	18
VIII. DÜRER ADLI FIKIH KİTABI VE OSMANLI HUKUK TARİHİNDEKİ YERİ.....	20
A. Eserin Tanıtımı.....	20
B. Şerh ve Haşiyeleri.....	23
C. Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HÜSREV'İN TERCİH ETTİĞİ GÖRÜŞLERİ

I. İBADETLER.....	29
A. Temizlik.....	29
B. Namaz.....	35
C. Zekat.....	41
D. Oruç.....	44
E. Hac ve Kurban.....	45
II. AİLE HUKUKU.....	48
A. Evlenme.....	48
B. Boşanma.....	52
C. Nafaka.....	55
III. DEVLETLER HUKUKU.....	56
A. Savaş.....	56
B. Barış.....	57
IV. CEZA HUKUKU.....	58
A. Had.....	58
B. Ta'zir.....	59
C. Diyet.....	61
V. BORÇLAR HUKUKU.....	61
A. Alım-Satım Akdi ve Muhayyerlik Kavramı.....	62
B. Muhayyerlikler.....	63
C. Taşınmaz Malların Satışı.....	64
D. Yabancı Ülkede Yapılan Ticari Faaliyetler.....	65
E. Emanetler (Vedia).....	66
F. Haksız Fillerden Doğan Borçlar (gasp).....	67

VI. TÜZEL KİŞİLİKLER.....	68
A. Şirketler.....	69
B. Vakıf.....	71
VII. YARGILAMA USUL HUKUKU.....	72
A. Yemin.....	73
B. Kasame.....	75
C. İkrâr.....	76
D. Şehâdet.....	77

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA HÜSREV'İN TENKİT ETTİĞİ GÖRÜŞLERİ

I. İBADETLER.....	79
A. Temizlik.....	79
B. Namaz.....	81
C. Zekat.....	82
D. Oruç.....	83
E. Hac ve Kurban.....	84
II. AİLE HUKUKU.....	85
A. Evlenme.....	85
B. Boşanma.....	87
C. Nafaka.....	88
III. CEZA HUKUKU.....	90
A. Had.....	90
1. Zina.....	90
2. İçki.....	91
B. Kısas.....	93

IV. BORÇLAR HUKUKU.....	95
A. Satış Akdi.....	95
B. Muhayyerlik.....	96
1. Meclis Muhayyerliği.....	96
2. Görme Muhayyerliği.....	97
C. Haksız Fiillerden Doğan Borçlar.....	99
1. Gasp.....	99
2. İkraha.....	100
D. Kefalet.....	101
 Sonuç.....	 103
Bibliyografya.....	106
ÖZET.....	113
ABSTRACT.....	114

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn, bin
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hk.	: Hakkında
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
Ktp.	: Kütüphane
md.	: Madde
Nşr.	: Neşreden
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi vesellem
thk.	: tahkik
Trc.	: Tercüme
ty	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yer yok

GİRİŞ

MOLLA HÜSREV'İN HAYATI, ESERLERİ, İLMİ KİŞİLİĞİ VE DÜRER ADLI KİTABI

I. YAŞADIĞI DÖNEM

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu-Bizans sınırlarında kurulan küçük bir beylik olup zaman içerisinde diğer Türk beylikleri arasından ileri çıkarak tarihe damgasını vuran büyük bir İmparatorluk haline gelmiştir. Sosyal kurumlarının bir çoğu Selçukluların devamı olmakla birlikte, Osmanlılar, bu kurumlara yeni bir vizyon getirerek onların asırlar boyu devam etmesini sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin asırlarca varlığını devam ettirmesinde ve pek çok kültürü, dili, ırkı bir arada barındırabilecek donanımına sahip olmasında bu kurumların etkisi büyük olmuştur.¹

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet'le birlikte yükselme dönemine geçmiştir. İstanbul'un fethiyle Ortaçağ kapanmış ve bu dönemde Anadolu birliği ve sosyal kurumsallaşma büyük oranda tamamlanmıştır.² Aynı zamanda bu dönemde Fatih'in adını verdiği çeşitli medreseler inşa edilmiştir. Fatih Medreseleri diye bilinen bu eğitim kurumlarının programlarının hazırlanmasında, bizzat Sultan Fatih'in de katkısı olmuştur.³ Fatih'in bilim ve tekniğe olan bu ilgisi, yeni başkent İstanbul'u bir ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Osmanlı sınırları dışında yaşayan birçok bilim adamı Fatih tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Bunlar arasında bulunan ve İstanbul'a

¹ Bk. Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Osmanlı**, (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, I, 38-39; Tayyip Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul 1977, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, s. 2.

² Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Kuruluş Dönemi Müesseselerindeki Sivil Karakter ve Devletin Gelişmesi Üzerindeki Etkisi", **Osmanlı**, VII, 17-18; Mehmet Bayraktar, "Davudu'l-Kayseri ve Osmanlı İlim Geleneğinin Teşekkülü", **Osmanlı**, VII, 57.

³ Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul 1983, Dergâh Yayınları, s. 77.

getirilen Ali Kuşçu (ö.1474), Fatih medreselerinde matematik dersleri vermiştir. Onun öğrencisi sayılan Mirim Çelebi (ö. 1525) dönemin anılmaya değer bilim adamlarındandır.⁴ Osmanlı tıp literatürünün gelişmesinde büyük katkıları olan Şerefeddin Sabuncuoğlu (ö. 1468 civarı) ve Celaledin Hıdır (ö. 1417), dönemin önemli bilim adamları arasında gösterilebilir.⁵

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde fenni ilimlerde gerçekleşen atılımlara paralel olarak dini ilimlerde de önemli gelişmeler olmuştur. Sahn-ı Semân medreseleri olarak anılan ve Fatih'in kurduğu medreselerde "ulum-u Aliye" denilen Kur'an ilimleri, Hadis ve İslam Hukuku (Fıkıh) okutulmuştur.⁶

Bu dönemde yaşamış ünlü ilmi şahsiyetler arasında, Hocazâde olarak da bilinen Muslihiddin Mustafa b. Yusuf (ö.1487), Fatih'in meşhur hocalarından olan Akşemseddin Muhammed b. Hamza (ö.1459), Molla Gürani (ö.1488), Molla Yegân (ö.1461) ve Molla Zeyrek (ö.1497-98) gösterilebilir.⁷

II. HAYATI

Molla Hüsrev'in asıl adı Mehmed, künyesi, Mehmed b. Feramurz b. Hoca Ali'dir. Molla Hüsrev'in babası Feramurz (Feramerz) kızını bir Osmanlı emiri⁸ olan Hüsrev Bey ile evlendirmiştir. Babasının vefatından sonra, küçük yaşta olan Mehmed'i (Molla Hüsrev), eniştesi Hüsrev Bey kendi himayesine almıştır.⁹ Bundan dolayı önce "Hüsrev kayını" lakabıyla anılmıştır. Fakat

⁴ Yusuf Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Medreseler", **Osmanlı**, V, 163.

⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", **Osmanlı**, VIII, 18

⁶ Kazıcı, **a.g.m.**, s. 164.

⁷ Bk. Mehmet Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani" **DİA**, XXX, 249-250; Abdulkadir Özcan, "Molla Yegân", **DİA**, XXX, 265-266; Mehmet İpşirli, "Molla Zeyrek", **DİA**, XXX, 266-267; Orhan F. Köprülü-Mustafa Uzun, "Akşemseddin" **DİA**, II, 299-302; Saffet Köse, "Hocazâde Muslihuddin Mustafa", **DİA**, XVIII, 207-209.

⁸ Mecdi Mehmet Efendi, **Şekâik Tercümesi**, İstanbul 1269, Daru't-Tıbaati'l-Amire, s. 135.

⁹ Hoca Sâdeddin, **Tâcü't-Tevârih**, İstanbul 1279, s. 462; Mecdi, **a.g.e.**, s.135.

kullanım çokluğu ve dilin alışmasından dolayı daha sonraki dönemlerde, eniştesinin adıyla sadece Hüsrev olarak tanınmıştır.¹⁰

Klasik kaynaklarda Molla Hüsrev'in babasının Rum asıllı olduğu, daha sonraları İslam'ı seçtiği belirtilmiştir. Molla Hüsrev'in biyografisini veren Taşköprizâde (ö. 1561), babasını Varsak emirlerinden (ümera-i ferâsiha) Rum asıllı (Rumiyyü'l-asl) Feramurz diye kaydeder.¹¹ Ancak Taşköprizâde'nin "ümera-i ferâsiha" terkibi, eserini tercüme eden ve ona zeyl yazan Mecdi (ö. 1591) tarafından yanlış anlaşılmıştır. Mecdi, "ümera-i ferasiha" terkipini "ümera-i France" (Frank emirleri) şeklinde çevirmiştir. O dönemin tarihini anlatan Hoca Sadeddin Efendi (ö. 1599) de "Rumiyyü'l-asl" tabirini Rum asıllı şeklinde yorumlamıştır.¹² Daha sonraki kaynaklar da bu bilgilerden hareketle Molla Hüsrev'in Rum asıllı olduğunu belirtmiştir.¹³

Mecdî Efendi'nin Şekaik tercümesinin kenarında Molla Hüsrev'in babası Feramurz'ün Sivas ile Tokat arasında bir köyde yaşadığı belirtilmiştir. Bu bilgi dışında tarihi kaynaklarda Molla Hüsrev'in doğum yeri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Modern çalışmalarda buna dayanarak Molla Hüsrev'in doğum yerinin Sivas, Tokat, Yozgat şehirleri arasında olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır. Bilindiği üzere bu şehirler tarihte Rum vilayeti olarak anılmıştır.¹⁴

Molla Hüsrev'in bazı kaynaklarda Rum asıllı olarak tanıtılmasında, tarihte Rum vilayeti olarak anılan bölgede doğması ve hayatının ilk yıllarını buralarda geçirmiş olması da etkili olmuş olabilir. Nitekim ilk tahsilini aldığı Rum diyarındaki hocalarından biri, Teftazani'nin öğrencilerinden olan yine bir Rum asıllı Burhaneddin Haydar Herevi'dir.¹⁵

¹⁰ Mecdi, **a.g.e.**, s. 135.

¹¹ Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", **DİA**, XXX, 252.

¹² Hoca Sâdeddin, **a.g.e.**, s. 462.

¹³ Koca, **a.g.m.**, s. 252.

¹⁴ Molla Hüsrev'in doğum yeri ile ilgili tartışma için bk. Koca, **Osmanlı Şeyhülislamı Molla Hüsrev Hayatı, Eserleri ve Görüşleri**, Ankara 2008, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 35-39; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1949, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, 652

¹⁵ Hoca Sâdeddin, **a.g.e.**, s. 462.

Molla Hüsrev'in soyu hakkında klasik kaynaklarda verilen bu bilgilerin gerçekliği yoktur. Çünkü bizzat Molla Hüsrev, "Dürerü'l-Hükkâm" adlı eserinde kendisini tanıtırken dedesinin adını Ali olarak vermiştir. Hicri 843 (m. 1439) tarihlerine ait bir satış belgesinde dedesinin adı yine Ali olarak geçmektedir.¹⁶ Bazı kaynaklarda, bu doğrultuda dedesinin adının Ali (Hoca Ali) olarak geçtiğini de görmekteyiz.¹⁷ Bundan hareketle dedesinin adı Hoca Ali olan Molla Hüsrev'in, Müslüman bir soydan geldiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla klasik kaynaklarda yer alan bu yanlış bilgiye bir kısım ulema tarafından itibar edilmediği de söylenebilir.

Molla Hüsrev, hayatının ilk devresini doğduğu Rum vilayetinde geçirmiş ve ilk eğitimini de babası öldükten sonra eniştesinin himayesinde ilerletmiştir.¹⁸ Molla Hüsrev, eğitimi tamamladıktan sonra ilk resmi görevi olan Edirne'de Şah Melek Medresesi müderrisliğine atanmıştır.¹⁹ Molla Hüsrev'in gençlik yıllarından itibaren ilme olan düşkünlüğü ve bu alandaki çalışmaları, ilme büyük önem veren Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekmiş ve bu sebeple aralarında büyük bir yakınlık meydana gelmiştir. Bu yakınlığın Molla Hüsrev'in mesleki hayatının tümünü etkilediği söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin başındaki II. Murad'ın uzlete çekilip tahtı oğlu II. Mehmed'e (Fatih) bırakması esnasında Molla Hüsrev, Kazaskerliğe getirilmiştir.²⁰ Savaş tehlikesinin ortaya çıkmasıyla II. Murad tekrar tahta geçmiş ve oğlu Mehmed'i Manisa'ya göndermiştir. Klasik kaynaklarda, Molla Hüsrev'in II. Mehmed'le (Fatih) olan samimiliği ve ona olan sadakati gereği onunla beraber Manisa'ya gittiği belirtilmektedir.²¹ Oysa bu yıllarda (1447-1450) Molla Hüsrev'in Edirne kadısı olarak bazı vakfiye belgeleri

¹⁶ M.Tayyip Gökbilgin, **Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, s. 172.

¹⁷ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Sehavi, **ed-Dav'ü'l-Lâmi'**, Beyrut ts., Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, VIII, 279.

¹⁸ Koca, **a.g.m.**, s. 252.

¹⁹ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", **İlmiye Salnamesi**, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1334, Matbaa-i Amire, s. 328.

²⁰ Mecdi, **a.g.e.**, s. 136.

²¹ Mecdi, **a.g.e.**, s.136-137; Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

imzaladığına dair bilgiler bulunmaktadır.²² Bu bilgiler neticesinde Molla Hüsrev'in II. Murad'ın yeniden tahta geçmesinden sonra Fatih'le beraber Manisa'ya gitmeyip, Edirne'de kaldığı ve burada Kadı olarak görev yaptığı söylenebilir.²³

Fatih'in tahta ikinci defa çıkışından sonra da bu yakınlık devam etmiş, kendisine tahsis edilen maaşla yanından ayrılmamıştır.²⁴ İstanbul'un fethinin ardından ilk başkadı Hızır Bey'in vefatından (863/1459) sonra, Molla Hüsrev, İstanbul kadılığına atanmıştır. Bunun yanında Galata ve İskenderiye kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de Molla Hüsrev'e verilmiştir.²⁵

Kaynakların verdiği bilgilere göre 877 (1472-1473) yılında Molla Hüsrev, tertiplenen bir düğün cemiyetinde dönemin âlimlerinden Molla Gürani'ye padişahın sağında, kendisine solunda yer verilmesini ilmi derecesine uygun bulmadığından İstanbul'u terk edip Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da Emir Sultan'a yakın Zeyniler²⁶ semtinde bir arsa satın alarak "Hüsrev Medresesi" diye bilinen medresesini yaptırmıştır.²⁷ Bu medresede bir müddet ders verdikten sonra Fatih Sultan Mehmed onu İstanbul'a davet ederek İstanbul Müftüsü olarak tayin etmiştir.²⁸

Molla Hüsrev, gerek ders verdiği yıllarda gerekse de kadılık ve müftülük yaptığı yıllarda dindar tavırları, samimiyeti ve mütevaziliğiyle halkın teveccühünü kazanmıştır. Kaynaklarda Molla Hüsrev'in derse gideceği zaman halkın, evinin önünde toplandığı, onu saygı ile medreseye kadar

²² Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 266-269.

²³ Koca, **a.g.m.**, s. 252.

²⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, II, 652.

²⁵ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329; Mecdi, **a.g.e.**, s. 137.

²⁶ Zeyniler: Bursa'nın doğu tarafında bir yerdir. Zeyniye tarikatının kurucusu Zeyneddin Hâfi'nin (ö. 1435) en büyük halifesi Abdullatif Kudsi, irşad için görevlendirildiği Bursa'ya yerleşmiştir. Vefatından sonra da buraya defnedilmiştir. Defnedildiği bölgede bu tarikata mensup olanlar çoğunlukta bulunduğu için buraya Zeyniler ismi verilmiştir. Zeyniye tarikatı ve Zeyneddin Hâfi hakkında bilgi için bk. D.S Margoliouth, "Zeynüddin, Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed", **İA**, XIII, 556; Mustafa Kara, **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Bursa 2004, Sır Yayınları, s. 80.

²⁷ Cahit Baltacı, **XV.-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976, İrfan Matbaası, s. 314; Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 463.

²⁸ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

götürdüğü ve yine saygı ile evine kadar getirdiği ifade edilmiştir.²⁹ Maddi imkânları epey iyi olmasına rağmen, konağındaki hizmetkârlarını, çoğu zaman kendi hizmetinde kullanmadığı ve odasını kendisi süpürdüğü rivayet edilmiştir.³⁰

Molla Hüsrev, yirmi yıldan fazla İstanbul Müftüsü olarak görev yapmış ve h. 885 yılı Şaban ayında (1480 Ekim), bir cuma günü İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesi Bursa'ya götürülerek kendi yaptırdığı medresenin avlusuna defnedilmiştir.³¹

Molla Hüsrev, Bursa'da yaptırdığı medreseden başka İstanbul'da Şehzâdebaşı'nda kendi adına bir de cami yaptırmıştır.³²

Kaynaklarda Molla Hüsrev'in Celaleddin adında bir oğlu ile Hüsrevzâde lakabıyla meşhur Mustafa Efendi adında bir torunu olduğu belirtilmektedir.³³

III. EĞİTİMİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi Molla Hüsrev'in babası Feramurz vefat ettikten sonra eniştesi Hüsrev Bey, onu himayesi altına almış ve ilk dönem tahsilini eniştesinin gözetiminde ilerletmiştir.³⁴ Bu dönemden sonra Molla Hüsrev'in tahsil hayatı bir coğrafya ile sınırlı kalmayıp, sürekli değişmiştir. Edirne'de Sadeddin et-Teftazani'nin öğrencilerinden Haydar Herevi'den ders alan Molla Hüsrev'in, eğitimini burada tamamladığı belirtilmektedir.³⁵ Başka bir görüşe göre ise, Bursa'da Molla Fenari'nin oğlu Yusuf Bali'den (ö. 840/1436-37) icazet almıştır. Molla Yegân ve Şeyh Hamza ders aldığı diğer

²⁹ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

³⁰ Mecdi, **a.g.e.**, s. 137; Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

³¹ Mecdi, **a.g.e.**, s. 138; Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

³² Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmanî**, İstanbul 1998, Sebil Yayınları, II, 271-272; Mecdi, **a.g.e.**, s.138.

³³ Koca, **a.g.m.**, s. 252.

³⁴ Koca, **a.g.m.**, s. 252.

³⁵ Hoca Sâdeddin, **a.g.e.**, s. 462.

hocaları arasındadır.³⁶ Buna dayanarak Molla Hüsrev'in dönemin ilim çevrelerinde söz sahibi kimselerden ders aldığını söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev'in ders gördüğü hocaları gibi yetiştirdiği öğrencileri de dönemlerinin önemli ilim adamlarındandı. Sultan Bayezid döneminin en değerli ilim adamlarından Şeyhulislam Zembilli Ali Cemali Efendi (ö. 932/1526)³⁷ başta olmak üzere, Fenari Hasan Çelebi (ö. 891/1486), Molla Hasan Samsuni (ö. 891/1486), Yusuf b. Cüneyd et-Tokadi (ö. 902/1496-97), Molla Muhyiddin Mehmed Manisalıoğlu (ö. 888/1483) gibi âlimler yetiştirdiği öğrenciler arasındadır.³⁸

IV. RESMİ GÖREVLERİ

Molla Hüsrev'in tahsil hayatındaki başarısı, ilme olan düşkünlüğü, Fatih Sultan Mehmed tarafından takdir edilmiş ve aralarında bu sebeple bir yakınlık doğmuştur. Sultan Fatih'in padişahlığı süresince bu yakınlığın devam ettiği söylenebilir. Molla Hüsrev'in eğitimini tamamladıktan sonra aldığı önemli görevler bu yakınlığın bir sonucu olarak düşünülebilir.

Molla Hüsrev, Osmanlı Devletinin mülki, adli ve eğitim kurumlarında önemli görevler almıştır. Molla Hüsrev'in görevlerini ele alırken, görev aldığı kurumlar hakkında da bilgiler vermeye çalışacağız.

A. Kadılık

Osmanlılarda kadılık, mülki ve adli görevleri kendi bünyesinde toplayan, merkezi otoriteye bağlılığı olan ve merkez tarafından ataması yapılan bir kurumdur.

³⁶ Koca, **a.g.m.**, s. 252.

³⁷ Ali Cemâli Efendi: Kendisinden fetva almak üzere gelenleri bekletmemek için penceresinden sarkıttığı bir zembille istenilen fetvaları alıp cevaplarını yine zembile koyup gönderdiği için halk arasında Zembilli Ali Efendi diye şöhret bulmuştur. Bk. Abdulkadir Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislamaları**, Ankara 1972, Ayyıldız Matbaası, s. 14.

³⁸ Koca, **a.g.m.**, s. 253.

Klasik dönemde kadı, Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman Medreseleri'nden icazet alır, belli sınavlardan geçtikten sonra kaza kadılığı ile göreve başlar. İstanbul, Rumeli ve Anadolu payeli yüksek kadılıklar, kazasker olarak nitelendirilir. Medreseler, Kadılıklar ve Kazaskerlikler, Osmanlı Devleti'nin İlmîye teşkilatının alt birimlerini teşkil eder. İlmîye teşkilatının başında Şeyhülislam bulunur. Şeyhülislam devletin yürütme, yargı gibi kollarının bütününde büyük bir otoriteye sahiptir. Nitekim padişahın çıkardığı bazı yasaların, Şeyhülislam tarafından şeriata aykırı bulunup yürürlüğe konulmadığı bilinmektedir.³⁹

Kadıların yetiştiği kurumlar olan medreseler zamanla bozulunca, birçok defa reformlar gerçekleştirilmiştir. Medreselerin reform sürecine girmesiyle kadıların yetkileri sınırlandırılmış ve bu müessese zamanla kaybolmuştur.⁴⁰

Molla Hüsrev, tahsil hayatını tamamladıktan sonra 848 (1444) tarihinde kazaskerliğe atanmıştır. Böylelikle Osmanlı ordusunun bütün şer'i işleri Molla Hüsrev'e verilmiştir.⁴¹ II. Murad'ın tahta ikinci kez geçmesinin ardından Molla Hüsrev, Edirne kadılığına atanmıştır. Bu tarihlerde Molla Hüsrev'in Edirne kadısı sıfatıyla bazı vakfiye belgelerini imzaladığına dair bilgiler vardır.⁴²

Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından İstanbul'a kadı olarak atadığı Hızır Bey'in vefatından sonra İstanbul kadılığına Molla Hüsrev getirilmiştir. Bu görevle birlikte Molla Hüsrev'e Galata ve Üsküdar Kadılıkları da verilmiştir.⁴³ Bu tarihlerde İstanbul kadısı sıfatıyla bazı hüccetleri tasdik ettiğini görmekteyiz.⁴⁴

Molla Hüsrev, 867 (1462) yılında İstanbul'u terkedip Bursa'ya gitmiş ve ardından Bursa'da kendi yaptırdığı medresede bir müddet müderrislik yapmıştır. Daha sonra Fatih, onu tekrar İstanbul'a davet etmiş ve onu

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı**, Ankara 1984, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 87-88.

⁴⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 73.

⁴¹ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329; Mecdi, **a.g.e.**, s. 136.

⁴² Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 266, s.279.

⁴³ Mecdi, **a.g.e.**, s. 137; Hoca Sâdeddin, **a.g.e.**, s. 463; Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

⁴⁴ Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 352.

Şeyhülislam olarak atamıştır. Molla Hüsrev, vefatına kadar bu görevde kalmıştır.⁴⁵

B. Müderrislik

Osmanlıların Türk-İslam devletlerinden devraldığı en önemli kurum medreselerdir. Medreseler ilmiye teşkilatının en önemli birimidir. Osmanlı ilmiye teşkilatını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde medreseler sadece eğitim-öğretim kurumları değil, ilmiye teşkilatına ve diğer birimlere kariyer sahibi eleman yetiştiren dinamik bir müessese olarak karşımıza çıkar. Nitekim medreseden mezun olanlar mülki ve yargı gibi birçok önemli birimde görev almışlardır.⁴⁶

Medreselerin modern bir görünüm kazanması, Osmanlı devletinin yükselme dönemine tekabül eder. Özellikle Fatih Sultan Mehmed, gerçekleştirdiği yeniliklerle, bir dönüm noktası sayılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde medreselere yönelik ilk esaslı teşkilatlanma bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Fatih'in kurduğu Sahn-ı Semân Medreseleri'nden önceki Osmanlı Medreselerinin, Selçukluların kurduklarının bir devamı niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Fakat eğitim alanındaki ilk esaslı kurumsallaşma, Sahn-ı Semân Medreseleri ile gerçekleştirilmiştir.⁴⁷

Medreselerin teknik olarak zirveye ulaşması ile Osmanlı Devleti'nin siyasi alanda büyümesi arasında bir paralellik bulunması, medreselerin Osmanlı Devleti'nde bir motor işlevi gördüğünün bariz bir göstergesidir.

Molla Hüsrev, tahsil hayatını tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerindeki birçok medresede ders vermeye başlamıştır. Molla Hüsrev'in ilk müderrislik yaptığı ve aynı zamanda ilk resmi görevini icra ettiği yer; Şah Melek Medresesidir.⁴⁸

⁴⁵ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329.

⁴⁶ İlmiye sınıfının istihdam sahaları için bk. Baltacı, **XV-XVI Asırlarında Osmanlı Medreseleri**, s. 46, s. 56.

⁴⁷ Kazıcı, **a.g.m.**, s. 162.

⁴⁸ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 328.

Şah Melek Medresesi, Yıldırım Bayezid, Musa Çelebi, Mehmed Çelebi ve II. Murad döneminde yaşamış olan Amasyalı Şah Melek tarafından yaptırılmıştır.⁴⁹ Yapılış tarihi net olarak bilinmemektedir. Fakat yanında inşa edilen ve halen ayakta olan caminin kitabesinde II. Murad devrinde, 832/1429 tarihinde inşa edildiği kaydedilmektedir. Medresenin de bu tarihte yapılmış olduğu muhtemeldir.⁵⁰

Kazancılar ve Halebi'den bozma Çelebi olarak da bilinen Halebi Medresesi, Molla Hüsrev'in ders verdiği medreseler arasındadır. Molla Hüsrev, Edirne'de Şah Melek Medresesi'nde müderrirken, kardeşi de Edirne'de Halebi Medresesi'nde müderrislik icra ediyordu. Kardeşinin vefatından sonra bu medresenin müderrisliği de Molla Hüsrev'e verilmiştir. 839/1436 tarihinde Molla Hüsrev, bu medresede müderris olarak görev yapmıştır.⁵¹ Bu medrese, II. Murad tarafından Edirne'de inşa edilmiştir. II. Murad, medreseyi yaptırdıktan sonra ilk olarak, Edirne'ye gelen Halepli Siraceddin Mehmed Efendi'ye vermiştir. Bundan dolayı medrese, Halebîye olarak şöhret kazanmıştır.⁵²

Molla Hüsrev'in müderrislik yaptığı önemli başka bir medrese, Ayasofya Medresesidir. Ayasofya kilisesinin cami ve medreseye dönüşümünün ardından, medreseye ilk müderris olarak Molla Hüsrev tayin edilmiştir.⁵³

Bu medrese, İstanbul'un fethinden sonra Sultan Fatih tarafından inşa edilmiştir. Sultan Fatih, Ayasofya kilisesini Camiye çevirdikten sonra boşalan papaz odalarını da medrese haline getirmiştir. 857/1453 tarihinde tesis edilen medrese, 869/1466 tarihinde Fatih tarafından yeniden inşa edilmiştir. Sonraki yıllarda da bu medrese üzerine ilaveler yapılmıştır.⁵⁴

Sahn-ı Semân Medreseleri, Molla Hüsrev'in ders verdiği en önemli medreselerdendir.

⁴⁹ Baltacı, **a.g.e.**, s. 91.

⁵⁰ Baltacı, **a.g.e.**, s. 91.

⁵¹ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 328; Hoca Sâdeddin, **a.g.e.**, s. 463.

⁵² Baltacı, **a.g.e.**, s. 225.

⁵³ Baltacı, **a.g.e.**, s. 474.

⁵⁴ Baltacı, **a.g.e.**, s. 474.

Fatih, İstanbul'u Fethinin ardından 867/1462-1463 tarihlerinde, Havariyyun kilisesinin yerine günümüzde Fatih Camii diye bilinen bir cami yaptırmıştır. Daha sonra bu caminin doğu ve batı kısmına "Sahn-ı Semân" adını verdiği sekiz adet medrese yaptırmıştır.⁵⁵

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından Sahn-ı Semân Medreselerini tesis etmesi ve giderlerini karşılamak amacıyla vakıflar kurmasıyla⁵⁶ başlayan süreç, İstanbul'u devletin siyasi merkezi olduğu gibi bir ilim merkezi haline de getirmiştir. Sultan Fatih, bu proje kapsamında Sahn-ı Seman Medreselerinde görev yapmak üzere birçok bilim adamını İstanbul'a davet etmiştir. Birçok ülkeden çok sayıda bilim adamı, bu daveti kabul edip İstanbul'a gelmiştir. Fatih'in bu daveti sonucu İstanbul'a gelen Matematikçi Ali Kuşçu ve Fatih'in gençlik dönemlerinden beri kendisiyle yakınlığı olan Hukukçu Molla Hüsrev, Sahn-ı Semân Medreselerinin programını düzenleme işinde aktif rol oynamışlardır.⁵⁷

Sahn-ı Semân Medreseleri yeni programı ve teşkilat yapısı ile Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmiştir.

Molla Hüsrev, 877/1472 tarihinde sultan Fatih'in bir takririne gücenerek Bursa'ya gitmesinin ardından kendi adına bir medrese yapıp burada ders vermeye başlamıştır.⁵⁸ Bu medrese, Molla Hüsrev Medresesi olarak anılmıştır.

Molla Hüsrev'in İstanbul'daki mescidine ait vakfiyesinin tarihi 870/1562-63 olduğuna göre ve bu vakfiyede medrese görevlilerinin zikredilmiş olmasına bakılarak medresenin de bu tarihlerde tesis edildiği sonucuna ulaşabiliriz.⁵⁹

Molla Hüsrev'in 877/1472 tarihinde Bursa'ya gelip ders vermeye başladığı düşünüldüğünde, vakfiyenin medrese yapımından önce tanzim edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Molla Hüsrev, yaptığı mescit ve medrese

⁵⁵ Kazıcı, **a.g.m.**, s. 163.

⁵⁶ Kazıcı, **a.g.m.**, s. 162.

⁵⁷ Atay, **a.g.e.**, s. 79; Baltacı, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁸ Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 464; Mecdi, **a.g.e.**, s. 137.

⁵⁹ Baltacı, **a.g.e.**, s. 314.

için birçok akar bırakmıştır. Paye bakımından medrese, vakfiyesine göre yirmili iken, sonradan yükselerek 1000/1591-92 tarihinde kırklı ve 1004/1595-96 tarihlerinde ise ellili payesine yükselmiştir.⁶⁰

V. ESERLERİ

Molla Hüsrev, başta Fıkıh ve usûl-i Fıkıh olmak üzere, tefsir, arap dili ve edebiyatı gibi birçok alanda eser vermiştir.

1. Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâtî'l-vusûl⁶¹

Molla Hüsrev'in fıkıh usûlü ilmine dair Mirkâtü'l- vusûl ilâ ilmi'l-usûl⁶² adıyla muhtasar bir şekilde kaleme aldığı kitabına yazdığı bir şerhtir.

Eser bir mukaddime ve iki bölümden (maksad) oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde Fıkıh ve usûl-i fıkıh tanımlamalarının ardından fıkıh usûlünün konusu ve faydaları anlatılmaktadır. Birinci bölümde fıkhi hükümlerin delilleri anlatılmış ve bu deliller, sırasıyla kitap, sünnet, icmâ ve kıyas şeklinde dört ana başlığa ayrılmıştır. İkinci bölüm hükümlerle ilgili olup, hüküm, hâkim, mahkûm bih ve ehliyet meselelerinin ayrıntılı olarak incelendiği dört ana başlığa ayrılmıştır. Eserin sonuç bölümünde ise ictihatta hata ve isabet problemi tartışılmıştır.⁶³

Molla Hüsrev'in veciz ve sade bir üslubla yazdığı Mir'âtu'l-usûl, Osmanlı Medreselerinde uzun yıllar okutulmuş⁶⁴ ve defalarca basılmıştır. (İstanbul, 1217, 1262, 1272,1273,1282,1296,1304,1310,1321; Kahire, 1289)⁶⁵

⁶⁰ Baltacı, a.g.e., s. 314.

⁶¹ İsmail Paşa Bağdadi, *Hediyyetü'l-ârifin esmaü'l-Müellifin ve asâru'l Musannifin*, İstanbul 1955, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, II, 211.

⁶² Bağdadi, a.g.e., II, 211.

⁶³ Koca, "Mir'âtü'l-usûl", *DİA*, XXX, 148.

⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 22.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Şerefeddin Yaltkaya), Ankara 1971, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, II, 1657.

Hâşiyeleri:

1. Mevlânâ Mehmed İzmirî (ö. 1751), Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl (I,II)

Eserin en hacimli hâşiyelerinden olan bu çalışmada özellikle kelimeler ve mantık kavramları ile Arap gramerine dair konularda geniş açıklamalara yer verilmiştir.⁶⁶

2. Mustafa b. Yusuf b. Murad el-Mustârî (ö. 1708), Miftahu'l-husûl ala Mir'âti'l-usûl⁶⁷

3. Hamid b. Mustafa el-Konevî (ö. 1687), Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl (İstanbul 1280)⁶⁸

4. Tarsûsî Mehmed Efendi (ö. 1706), Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl⁶⁹

5. Hoca Mustafa b. Abdullah el-Vidinî (ö. 1854), Takrîrû'l-Mir'ât hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl⁷⁰

6. Abdurrezzak b. Mustafa el-Antâkî (ö. 1862), Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl (İstanbul 1297)⁷¹

7. Ebu Saîd Hafîdü'n-Nisâri, Vesiletü'l-vüsûl ilâ mesâilî'l-usûl⁷²

Mir'âtu'l-usûl, Ahmed Hamdullah b. İsmail Hamid Ankaravî tarafından "Muhtasarü Mir'âtu'l-usûl" adıyla ihtisar etmiştir. (Süleymaniye ktp. Hamidiye

⁶⁶ Koca, **a.g.m.**, XXX, 148.

⁶⁷ Bağdadi, **a.g.e.**, II, 443.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, II, 1657.

⁶⁹ Koca, **a.g.m.**, s. 148.

⁷⁰ Bağdadi, **a.g.e.**, II, 458.

⁷¹ Koca, **a.g.m.**, XXX, 148.

⁷² Koca, **a.g.m.**, XXX, 148.

nr. 443,müellif hattı, Beyazıt devlet ktp. Bayezid, nr. 6049; Atıf Efendi ktp. Nr. 1723; İst. Üniv. Ktp. Nr. 1298)⁷³

2. Gurerü'l-Ahkâm

Molla Hüsrev'in Fıkıh alanında kaleme aldığı bu eser kendisi tarafından "Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm" adıyla şerh edilmiştir.

Gurerü'l-ahkâm müellifin ifadesiyle en üstün metot ve üslup ile en güzel şekilde fen kitaplarının tertibi ile yazılmıştır.⁷⁴

3. Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-ahkâm

Bu kitab hakkındaki bilgiler ilerde ayrıntılı biçimde verilecektir.

4. Hâşiye 'ale't-Telvîh⁷⁵

Sadruşşerîa'nın fıkıh usûlüne dair kaleme et-Tavzîh'i üzerine Teftâzânî'nin et-Telvîh isimli hâşiyesine yapılan ilavelerden ibarettir. (I-II, İstanbul 1284; I-II, Mısır 1322)

5. Hâşiye 'alâ Envari't-Tenzil li'l Beydâvi⁷⁶

Bakara suresinin 142. ayetine kadar yapılmış olan bir hâşiye olup Muhammed Abdulmelik el-Bağdadi, eseri Bakara suresinin sonuna kadar tamamlamıştır.⁷⁷ (Süleymaniye Ktp., Yeni camii, nr. 131/3; Millet ktp., Mehmed Asım bey, nr.17; Nuruosmaniye ktp., nr. 72. 146,487)

⁷³ Koca, **a.g.m.**, XXX, 148.

⁷⁴ Molla Hüsrev Muhammed b. Feramurz b. Ali, **Dürerü'l-Hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm**, İstanbul 1319, Şirket-i Sahafiyye-i Osmanîyye Matbaası, I, 3.

⁷⁵ Bağdâdi, **a.g.e.**, II, 211.

⁷⁶ Bağdâdi, **a.g.e.**, II, 211.

⁷⁷ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, I, 190.

6. Hâşîye ala Hâşiyeti'l- Muhtasar li's-Seyyid Şerîf⁷⁸

İbn'ül-Hâcib'in Muhtasaru'l-muntehâ adlı fıkıh usûlüne dair eseri için Seyyid Şerîf el-Cürçani'nin kaleme aldığı hâşiyenin özellikle mukaddime kısmı üzerine bir hâşiyedir. (Süleymaniye ktp.,Carullah efendi nr. 471;Hamidiye, nr. 424; Damad İbrahim paşa nr. 229, 453)⁷⁹

7. Şerhu Usûli'l-Pezdevî⁸⁰

Temel Hanefî usul kaynaklarından biri olan Fahrü'l-İslam el-Pezdevî'nin (ö. 1089) Kenzû'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl adlı eseri üzerine yapılmış bir şerhtir.⁸¹

8. Risâle fi'l-velâ⁸²

Risâletü'l-vela (Risâle fi bahsi men tevellede min hürreti'l-asl ve'l-ıtk) adıyla da anılan eser Molla Hüsrev'in kölelik hukukuna dair önemli bir çalışmasıdır. Birçok âlimin sert tenkitlerine maruz olan risâle Osmanlı Hukukçuları arasında tartışmalara yol açmıştır.⁸³ (Süleymaniye ktp. Süleymaniye nr. 1051, Şehid Ali Paşa nr. 2755, 2795/4; Nuruosmaniye Ktp., nr.,596,1563/24) Eserin aleyhine Hızır Şah Menteşevî (Süleymaniye ktp. Şehid Ali Paşa, nr.2755/24), Molla Gürani (Süleymaniye ktp Şehid Ali Paşa nr. 946, vr. 20-27), Kemalpaşazâde (Süleymaniye, Fatih nr. 5366) ve Ğanizâde Muhammed Nadiri (Süleymaniye, Esad efendi nr. 682) reddiyeler yazmıştır. Molla Hüsrev bunlardan özellikle Molla Gürani'nin eserine ecvibe ala Molla Gürani (Süleymaniye nr. 1051) Risâle fi cevabi redd-i ma fi risâleti'l-Gürani (Konya bölge yazma eserler ktp. Nr. 226) ve Risâle fi tahkiki mesaili'l-

⁷⁸ Mecdi, **a.g.e.**, s. 138.

⁷⁹ Koca, "Molla Hüsrev", XXX, 254.

⁸⁰ Mecdi, **a.g.e.**, s. 138.

⁸¹ Koca, **Molla Hüsrev**, s. 68.

⁸² Kâtip Çelebi, **a.g.e.** I, 899.

⁸³ Koca, **a.g.m.**, XXX, 254.

velâ reddi ale'l-Gürani (Nuruosmaniye ktp. Nr.4909) adlarıyla anılan bir risâle ile cevap vermiştir.⁸⁴

9. Nakdu'l-efkâr fî reddi'l-Enzâr⁸⁵

(Süleymaniye ktp. Giresun nr. 92; Kayseri Raşid efendi nr. 309) Ecvibe ala es'ilet-i Alaadddin er-Rûmi (Süleymaniye ktp. Giresun nr. 92; Esadefendi nr. 91/24), Ecvibe fi muhâkeme beyne es'ile Alaaddin er-Rûmi (Süleymaniye ktp. Giresun yazmaları nr. 3564) ve Ecvibe an sualati Ali er-Rûmi (İÜ ktp., AY, nr. 2613) isimleriyle de bilinen eser Ali b. Musa er-Rûmi'nin (ö. 841/1437) çeşitli ilimler ve eserler hakkında ileri sürdüğü görüşlerle ortaya atılan sorulara verilen cevapları içermektedir.⁸⁶

10. Hâşiye ale'l-Mutavvel⁸⁷

Teftâzânî'nin eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir. (millet ktp. Feyzullah Efendi nr. 1791,1792; Nuruosmaniye ktp. Nr.4411; koca Rağıp Paşa ktp. Nr.1232, 1233)

11. Vasiyetnâme⁸⁸

Molla Hüsrev, Türkçe kaleme aldığı vasiyetnamesinde ölümünün ardından defnedilinceye kadar yapılmasını istediği işlemleri anlatmaktadır. (Süleymaniye ktp., Laleli nr.905/2, Pertev Paşa , nr. 621/16; Beyazıt devlet ktp. Veliyüddin efendi nr. 3248)

⁸⁴ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, I, 899.

⁸⁵ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, I, 91.

⁸⁶ Koca, **a.g.m.**, XXX, 254.

⁸⁷ Mecdi, **a.g.e.**, s. 136.

⁸⁸ Koca, **a.g.m.**, XXX, 254.

12. Esâsü'l-iktibâs Tercümesi⁸⁹

(İÜ ktp. AY, nr.13) Nasîruddîn-i Tûsî'ye ait eserin Arapça çevirisi olup Fatih Sultan Mehmet' e takdim edilmiştir.

VI. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Molla Hüsrev'in sanat ve edebiyatın çeşitli alanlarıyla ilgilendiği ve bu alanlarda eserlerinin bulunduğu bilinmektedir. Özellikle Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı, Molla Hüsrev'in ilgilendiği alanlardandır.⁹⁰ Bu bakımdan sanatçı ve edebiyatçı bir kimliği de bulunmaktadır. Yazdığı eserlerde Arapçayı usta ve akıcı bir tarzda kullandığı görülmektedir. Molla Hüsrev'in çalışmamıza konu olan eseri Dürer'de de bunu görmek mümkündür. Bu sebeple Molla Hüsrev'in bu yönüne Dürer kitabı çerçevesinde değineceğiz.

Molla Hüsrev, Dürer'de fıkhi meseleleri ele alış tarzıyla Arap dili ve belâğatına vâkîf bir fâkih izlenimi vermektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde Molla Hüsrev'in tenkitlerinin büyük kısmının, meşhur Hanefî fıkıhçıların kitaplarındaki eksik ve yanlış olan ibarelere yönelik olması bu görüşümüzü desteklemektedir. Bunun yanında görüşlerini ve tenkitlerini, kimi yerde Arap dili kurallarına dayanarak ortaya koyduğunu görmekteyiz.⁹¹

Molla Hüsrev'in şiirle de uğraştığına değinmiştik. Şiire olan ilgisini Dürer'de de görmekteyiz. Molla Hüsrev, genellikle bölüm başlarında kelimelerin etimolojik incelemesini yaparken, şiirden yararlanmıştır. Kelimelerin doğru anlamına ulaşmak için, eski kullanımlarına değinmiş, bu çerçevede kelimelerin geçtiği eski şiirlerden bazı beyitlere yer vermiştir. Molla Hüsrev, bağımsız olarak şiirler de yazmıştır. Kaynaklarda geçen ünlü beyiti şudur:

⁸⁹ Koca, **a.g.m.**, XXX, 252.

⁹⁰ Mecdi, **a.g.e.**, s. 137; Koca, **Molla Hüsrev**, s. 96.

⁹¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 9.

Başıma bezm-i gam-ı aşkından cam-esfer yeter

Zahmin ile kanlı pirahen kaba-yi zer yeter⁹²

VII. İLMİ KİŞİLİĞİ

Molla Hüsrev, eserleri, kişiliği ve Osmanlı kurumlarında aldığı görevlerle, dönemin en seçkin ilim adamlarından biridir. Molla Hüsrev, başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, şiir, hat sanatı gibi pek çok alanda eserler vermiştir. Fakat Osmanlı Tarihindeki konumunu ona hukuk alanındaki çalışmaları kazandırmıştır. Dönemin Osmanlı padişahı Fatih'in Molla Hüsrev'e büyük bir sempatisinin olduğu ve yaptığı bu çalışmaları desteklediği bilinmektedir.⁹³

Eğitim hayatını başından sonuna kadar Osmanlı ilmiye teşkilatı içerisinde geçiren Molla Hüsrev, bu teşkilatın modern görünüm kazanmasında aktif rol oynamıştır. İlmiye teşkilatı içerisinde müderris olarak başladığı kariyerini, teşkilatın zirvesi olan Şeyhülislam olarak tamamlamıştır. Osmanlı Tarihinde bu makama gelen üçüncü kişi olduğu söylenmektedir.⁹⁴

Müderrisliğe başladığı dönemlerden itibaren ilmi sahada üretkenliğiyle ön plana çıkmıştır. Gençlik dönemlerinden itibaren eski âlimlerin kitaplarından her gün iki yaprak şerh etmeyi bir davranış haline getirdiği belirtilmiştir.⁹⁵ Daha sonraki olgunluk dönemlerinde de üretkenliğini kendi eserlerini ortaya koymak suretiyle devam ettirmiştir. Nitekim ölümünden sonra terekelerinde kendi el yazılarıyla pek değerli eserler ortaya çıkmış⁹⁶ ve gayet pahalı olarak satılmıştır.⁹⁷

⁹² Altınsu, **a.g.e.**, s. 7.

⁹³ Ahmet Refik Bey, "Osmanlı Şeyhülislamı", s. 329; Mecdi, **a.g.e.**, s. 137.

⁹⁴ Altınsu, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁵ Mecdi, **a.g.e.**, s. 137, Hoca Sâdeddin, **Tâcü't-Tevârih**, s. 464.

⁹⁶ Mecdi, **a.g.e.**, s. 137.

⁹⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1972, Meral Yayınevi, I, 339.

Molla Hüsrev, Osmanlı ilmiye teşkilatında önemli görevler almasına rağmen ilmi faaliyetleri resmi makamlara tercih eden bir kişiliğe sahiptir. Fakat padişaha olan yakın ilgisinden veya bunu bir zorunluluk olarak görmesinden dolayı bu görevleri kabul etmiştir. Müslüman olmayan kimselerle diyalogu ve halk içine karışmayı abesle iştigal saydığını ifade eden Molla Hüsrev, bu yüzden aldığı kadılık görevlerini bela olarak görmüş, kadılıkla geçen yıllarını oyalanma olarak nitelendirmiştir.⁹⁸ Fakat bu görevle hukuk tatbikatının içine girmesi, onu bu sahada ihtiyaç duyulan bir metin olan “Gürerü’l-Ahkâm”ı yazmaya sevk ettiğinden bunun kendisi için hayırlı bir imtihan olduğunu belirtmiştir. Bu metni tamamlamak üzereyken kendi ifadesiyle kadılık belasından kurtulmuş ve peş peşe gelen bu iki nimete bir şükür edası olarak nitelendirdiği “Gurer”i şerh etmeye başlamıştır.⁹⁹

Sultan Fatih’in ilme olan ilgisine daha önce de değinmiştik. Özellikle dini-felsefi konulara ilgi duyan Sultan Fatih, bu konuların özgürce tartışıldığı ortamlar oluşturmuştur. Bu tip tartışmalarda Molla Hüsrev de bulunmuş ve bazılarında reisülulema sıfatıyla hakemlik yapmıştır.¹⁰⁰ Molla Hüsrev’in ilmi tartışmalarına ve hakemlik için bulunduğu tartışmalardan bazılarına burada değinmek istiyoruz.

Molla Hüsrev’in hakemlik yaptığı tartışmalardan biri, Molla Zeyrek ile Hocazâde Muslihiddin Efendi arasında gerçekleşmiştir. Kelam kaynaklı bu tartışmaya Sultan Fatih de gözlemci olarak katılmıştır. Yedi gün süren tartışmada taraflardan biri üstünlük sağlayamayınca, taraflar, görüşlerini birer risale olarak Molla Hüsrev’e sunmuşlardır. Sonuç olarak, Molla Hüsrev, Hocazâde’nin eserini üstün bulmuştur.¹⁰¹

Molla Hüsrev’in hakemlik yaptığı tartışmalar dışında kendisiyle dönemin âlimleri arasında da tartışmalar meydana gelmiştir. Bu ilmi tartışmalardan ikisine değinmeye çalışacağız.

⁹⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 3.

⁹⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 4.

¹⁰⁰ Koca, “Molla Hüsrev”, XXX, 252.

¹⁰¹ Molla Hüsrev’in hakemlik yaptığı tartışmalar için bk. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, I, 469; Koca, **Molla Hüsrev**, s. 88-89.

Molla Hüsrev'in İlmî düzeydeki tartışmalarından birincisi Molla Gürani ile gerçekleşmiştir. Bu tartışma, Molla Hüsrev'in kölelik hukukuna dair konuları içeren Risaletü'l-Velâ adlı eserine karşı Molla Gürani'nin bir reddiye yazması ve Molla Hüsrev'in de bu reddiyeye karşı Risâle fî reddi mâ fî Risâleti'l-Gürânî adında bir risale ile cevap vermesi şeklinde yaşanmıştır.¹⁰²

Kaynaklarda geçen başka bir tartışma, Seyit Ahmet Kırımî (ö. 862/1457-58) ile gerçekleşmiştir. Bu olayda Molla Hüsrev, Teftazânî'nin Mutavvel adlı eserine yazdığı haşiyeyi değerlendirmesi için Kırımı'ye vermiştir. Kırımı, haşiyeye üzerine bir reddiye yazmıştır. Bunun üzerine Molla Hüsrev, dönemin âlimlerini de davet ederek bir ziyafet düzenlemiş ve Kırımı'nin tenkitlerini anlatarak karşı cevaplar vermiştir. Kırımı, Molla Hüsrev'in bu cevaplarını haklı bulmuş ve hatasını kabul etmiştir.¹⁰³

Yukarıda kısaca değindiğimiz bu olaylar, Molla Hüsrev'in döneminin ilim çevrelerindeki otoritesini göstermektedir. Ayrıca Molla Hüsrev'in dönemin âlimleriyle sürekli bir diyalog içerisinde olduğunu da söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev ile dönemin âlimleri arasında geçen bu olaylarda zaman zaman üslup bakımından bir sertlik görülse de sonuçları itibarıyla tarafların büyük bir ilmi olgunluğa sahip olduğu söylenebilir. Yanıldıkları hususlarda hiç çekinmeden hatalarını kabul etmeleri bu olgunluğun göstergesidir.¹⁰⁴

VIII. Dürer Adlı Fıkıh Kitabı ve Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri

A. Eserin Tanıtımı

Uzun yıllar kadılık görevinde bulunmuş olan Molla Hüsrev, karşılaştığı tekil problemlerin kendisine tecrübe kazandırdığını ifade etmiş ve bu tecrübeler sonunda kadıların ihtiyacına cevap verebilecek şekilde Gururü'l-

¹⁰² Koca, a.g.e., s. 82.

¹⁰³ Mecdi, a.g.e., s. 136, Hoca Sâdeddin, *Tâcü't- tevârih*, s. 463.

¹⁰⁴ Molla Hüsrev ve Molla Gürani arasında meydana gelen tartışmalar için bk. Koca, a.g.e., s. 80-88.

ahkâm'ı yazdığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Kısa ve özlü hükümleriyle bir kanun metni niteliği taşıyan bu eseri, Molla Hüsrev, daha sonra bizzat şerh ederek “Dürerü'l-hükkâm” adlı eserini meydana getirmiştir.

Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm'ı yazmaya 12 Zilkade 877 (10 Nisan 1478) tarihinde başlamış ve 2 Cemaziyelevvel 883'te (1 Ağustos 1478) tarihinde tamamlamıştır.¹⁰⁶ Eserin Fatih Sultan Mehmed'e hediye edilen nüshası günümüze kadar ulaşmıştır. (Köprülü ktp. Nr. 563)¹⁰⁷

Hanefî mezhebindeki muteber görüşler esas alınarak hazırlanan Dürer, tertip olarak diğer klasik fıkıh kitaplarına benzemektedir. Kitabu't-Tahâret ile başlayıp, Kitabu'l-Vasiyye ile sona eren, böylelikle ibadet ve muamelata dair bütün meseleleri bünyesinde toplayan bir eserdir.

Eser, bir fihrist, 55 kitap (Bölüm); bu kitaplarda 120 bab, 35 fasıl ve üç ayrı mesele, bazı ekler ve tembihlerden oluşmaktadır. Dürer ve Gürer defalarca basılmış olup en güzel baskısı II. Abdulhamid devrinde yapılmıştır. (I, II, 1317) III. Mehmed zamanında (1595-1603) Süleyman b. Ankaravî ve ayrıca Şam Kadısı Gelibolulu Osman (ö. 1136) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁰⁸

Dürer, fûru kitabı olmasına rağmen başvuru istidlal yöntemi ve diğer üslup özellikleri bakımından usûl kitaplarına benzemektedir. Dürer'in üslubu hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

Molla Hüsrev, meseleleri ele alırken akli metotlara başvurmuş ve bu çerçevede değişik konuları karşılaştırmış, aradaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir.¹⁰⁹

Molla Hüsrev, her bölümün veya faslın başında o bölümün konusunu teşkil eden kelimenin etimolojik yönden analizini yapmıştır. Kelimenin sözlük anlamını ve terim anlamını zikretmiş, sözlük anlamının terim anlamıyla olan

¹⁰⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 3.

¹⁰⁶ Arif Erkan, **Dürer ve Gürer Tercümesi**, İstanbul, 1980, Eser Neşriyat, I, 17.

¹⁰⁷ Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm” **DiA**, X, 28.

¹⁰⁸ Akgündüz, **a.g.m.**, X, 28.

¹⁰⁹ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 125, 333; II, 3.

ilişkinde değinmiştir. Örneğin nikâh bölümünün başında nikâhın sözlükte toplamak (cem) anlamına geldiğini söyleyen Molla Hüsrev, nikâhın da eşler arasında bir beraberlik (cem) meydana getirdiğinden bu mana için konulduğunu belirtmiştir.¹¹⁰

Molla Hüsrev'in başvurduğu temel iki kaynak Kur'an ve Sünnettir. Bu çerçevede Molla Hüsrev, Dürer'in bazı yerlerinde delilleri zikretmemiş ve konuyla ilgili ayet ve hadisler vermekle yetinmiştir. Fakat ihtilaf edilen yerlerde farklı akli ve nakli delillere başvurmuş, görüşlerini desteklemek için Hanefîlerce kabul edilen Kıyas, İcma, İstihsan, Örf ve sahabe uygulaması (veya sahabe icması) gibi diğer delillere de başvurmuştur. Bu fıkhi deliller, Dürer'deki hukuki tartışmaların da temelini oluşturur.¹¹¹

Molla Hüsrev, ihtilaflı konularda, şayet ihtilaf Hanefî mezhebi içerisinde ise önce Ebu Hanife'nin görüşlerini zikretmiş, ondan sonra diğer üç imamın görüşlerine değinmiştir. Molla Hüsrev, İmameyn'in görüşünü tercih ettiği yerlerde de, bu önceliğini değiştirmemiş ve Ebu Hanife'nin görüşünü başa almıştır. Fakat fetvaya esas olan görüşün veya tercih edilen görüşün İmameyn'in görüşü olduğunu belirtmiştir.¹¹²

Hanefî ve Şafiiler arasındaki ihtilaflarda ise Molla Hüsrev, klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve mezhebinin görüşlerini "Bize göre", "bizim delilimiz" diyerek delilleriyle birlikte zikretmiştir. Genellikle usûl yönünden kaynaklanan bu ihtilafların çoğunda Molla Hüsrev'in eleştirilerde bulunduğunu ve eleştiride bulunduğu hususları ayrıntılı olarak açıkladığını görmekteyiz.¹¹³

Mezhep içindeki ihtilaflarda veya Şafiilerle olan ihtilaflarda dikkat çeken önemli bir husus, tüm görüşlerin delilleriyle birlikte tafsilatlı biçimde açıklanmasıdır. Molla Hüsrev, ihtilaf konusu olan yerlere ayrıntılı olarak

¹¹⁰ Benzer örnekler için Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 119, 325; II, 129.

¹¹¹ Akgündüz, DİA "Dürer" maddesinde, eserde delillerin zikredilmediğini, sadece bölüm başlarında konu ile ilgili ayet ve hadislerle yetinildiğini belirtmiştir. Bk. Akgündüz, DİA, X, 27. Oysa Dürer'in birçok yerinde hükümlerin delilleri ile beraber zikredildiğini görmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Dürer'in en önemli özelliklerinden biri, delillendirme (istidlal) yönteminin kullanılmasıdır. Mesela bk. I, 130, 135, 394; II, 135, 151.

¹¹² Mesela bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 164; II, 132.

¹¹³ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 139 169; II, 120.

değirmiştir. Önce kendi tercihini aktarmış (çoğunlukla Ebu Hanife'nin görüşü), daha sonra kendi görüşünü desteklemek için benzer görüşleri zikretmiştir. Delillerin sağlamlığına göre diğer görüşleri de sıralamıştır. En zayıf bulduğu görüşü en sona almıştır. Bu yaklaşımla muhtemelen o görüşün en zayıf olduğunu ima etmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Dürer, Hanefî Fıkıhı esas alınarak telif edilmiştir.¹¹⁴ Fakat Osmanlı toplumunun sosyolojik yapısı dikkate alınarak eserin daha işlevsel olması için kadıların bilmesi gereken yerlerde değişik muteber görüşlere de yer verilmiştir. Bu çerçevede eserin birçok yerinde Şafiilerin, Malikilerin ve bazı klasik ekollerin görüşlerine atıfta bulunulmuştur.¹¹⁵

Molla Hüsrev, özellikle Şafiilerin görüşleri üzerinde önemle durmuş ve daha önce de belirttiğimiz gibi bu görüşleri ayrıntılarıyla ele almıştır. Şafiilerin görüşlerine bu şekilde yer verilmesinde muhtemelen Osmanlı Devleti içinde Şafii nüfusun bulunması etkili olmuştur.

Dürer'de Hanbelî mezhebinin görüşlerini belirten ifadeler bulunmamaktadır. Diğer iki mezhep imamının görüşlerine (özellikle İmam Şafii) birçok yerde atıf yapılmasına rağmen Hanbelî Mezheb imamının görüşlerine atıf yapıldığına rastlamadık.¹¹⁶

B. Şerh ve Hâşiyeleri

Dürerü'l-Hükkâm üzerine tam ve kısmi olarak yaklaşık yirmiye yakın şerh ve hâşye yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

¹¹⁴ Akgündüz, **a.g.m.**, X, 27.

¹¹⁵ Örnek olarak, Şafii ve Malikilerin görüşleri için bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 54, 83,299; II, 145; Ebu'l-Leys ve bazı klasik ekollerin (Buhara, Belh, Irak ekolleri) görüşleri için bk. **Dürer**, I, 114; II, 134, 136

¹¹⁶ Akgündüz, DİA "Dürer" maddesinde eserde, Şafii, Maliki ve Hanbelî mezhebinin görüşlerine yer verildiğini belirtmiş ve eserden referanslar göstermiştir. Referanslara bakıldığında, bunların sadece Şafiilerin ve Malikilerin görüşlerinden ibaret olduğu, Hanbelî görüşleri içermediği görülecektir. Akgündüz, "Dürer", DİA, X, 27

1. Mehmed b. Mustafa el-Vâni (ö. 1000), Nakdü'd-Dürer¹¹⁷ (İstanbul, 1314)

Bu eser Dürer'in en önemli hâşiyesidir.

2. Azmizâde Mustafa Haleti (ö. 1040), Hâşiye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer¹¹⁸ (Süleymaniye ktp. Ayasofya nr. 1199)

3. İsmail b. Abdulgani en-Nablusi (ö. 1062), el-İhkâm¹¹⁹

Eser on iki cilt olarak kaydedilmektedir. Hanefî mezhebinin önemli meselelerini derlemiştir.

4. Nuh b. Mustafa er-Rûmi (ö. 1070), Netâicü'n-nazar fi havâşi'd-Dürer¹²⁰ (İstanbul, 1314)

5. Hasan b. Ammar eş-Şurûnbülali (ö. 1069), Gunyetü zevi'l-âhkam fi buğyeti Düreri'l-hükkâm.

Basit bir üslubu olmakla birlikte çok tutulan bir eserdir.¹²¹

C. Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri

Hukukçu, belirli bir kültürün insanıdır. Doğal olarak yaşadığı dönemin şartlarından soyutlanamayacağı için kendi döneminde hakim olan paradigma çerçevesinde düşünecektir. Molla Hüsrev'in Dürer adlı eserini de bu çerçevede döneminden bağımsız olarak düşünemeyiz. Zira müellifin kendisi de bu konuya dikkat çekmiştir. Bu sebeple Dürer'in Osmanlı hukukundaki

¹¹⁷ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, II, 1199.

¹¹⁸ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, II, 1199.

¹¹⁹ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, II, 1199.

¹²⁰ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, II, 1199.

¹²¹ Akgündüz, **a.g.m.**, X, 27.

değerini ortaya koymak için dönemin hukuk sistemi hakkında genel hatlarıyla bilgiler vereceğiz.

Osmanlı Hukuk mevzuatı genel olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Biri kitap ve sünnet, icmâ ve kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş hükümleri içermektedir. Bu kısım şer'i hukuk olarak nitelendirilir. Diğer kısım ise, şer'i hükümlere aykırı olmamak kaydıyla padişahlara tanınan sınırlı yetkiler çerçevesinde hukukçulara danışılarak ortaya konan hükümlerdir. Bu kısım da örfi hukuk olarak nitelendirilir.¹²²

Örf, İslam Hukuku içerisinde de yer alan bir kavramdır. Bu bakımdan Osmanlı hukuku içerisinde, Şer'i hukuk dışında ayrıca örfi hukuk olgusunun ortaya konulması, ikisinin arasında bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Konumuzun sınırlarını aşacağı düşüncesiyle biz bu tartışmaya girmeyip örfi hukukun mahiyetini genel hatlarıyla ortaya koyacağız.

Örfi hukuk, Osmanlı hukuk sistemi içerisinde yerini alan kanunnamelere ve sultanların uygulamalarına dayanan özel bir hukuk tarzını ifade eder. Dolayısıyla örfi hukukun, İslam Hukuk kaynaklarından sayılan “örf” ten farklı bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹²³ Sonuç olarak örfi hukuku kanunnameler manzumesi olarak tanımlayabiliriz. Kanunname ise; “Şer'i hukukun yanında padişahların emir ve fermanları ile vazedilmiş olan kanun ve nizamları aynen veya özet olarak bir araya toplamak suretiyle tertip edilen mecmualar” olarak tarif edilir.¹²⁴

Osmanlı hukuk mevzuatının büyük bölümünü oluşturan şer'i hukuk, yukarıda da değindiğimiz gibi fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş hükümlere dayanır. Dolayısıyla medreselerde okutulan (teorik) fıkıh kitapları klasik

¹²² Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul 1990, FEY Vakfı Yayınları, I, 46.

¹²³ Örfi hukukun sınırları için Bk. Akgündüz, **a.g.e.**, I, 62.

¹²⁴ Murat Şen, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı”, **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, s. 333.

dönem Osmanlı hukukunda kadıların başvurduğu temel kaynaklar olmuştur.¹²⁵

Osmanlı devletinin kuruluştan yükselişe geçtiği dönemde, hızla büyüyen sınırlar birçok problemi beraberinde getirmiştir. Dönemin padişahı Sultan Fatih, bu dönemde birçok alanda teşkilatlanmaya gitmiştir. Özellikle ilmiye teşkilatı yeniden yapılandırılmış ve teşkilata yeni bir program kazandırılmıştır.

Eğitim hayatının tamamını ilmiye teşkilatı içerisinde geçiren ve problemlerini iyi bilen Molla Hüsrev, bu teşkilatın yeniden yapılandırılmasında aktif rol oynamıştır. Yargı kurumlarında aldığı görevler esnasında karşılaştığı tekil problemler, onu Gürer'i yazmaya sevk etmiştir. Devrin ihtiyaçlarını dikkate alıp pragmatist bir yol izleyen Molla Hüsrev, daha sonra bu kitabı Dürer adıyla şerh etmiş ve dönemindeki yenilenmeye hukuk alanında bir katkı sağlamıştır. Hanefî mezhebindeki muteber görüşler esas alınarak telif edilen Dürer, yargı sistemindeki bu ihtiyacı karşılamış ve uzun yıllar kadıların başvurduğu bir kaynak olmuştur.¹²⁶

Dürer, Osmanlı Hukuk tatbikatındaki değerinin yanında, teorik açıdan bakıldığında Hanefî fıkıhı içerisinde de önemli bir konuma sahiptir. Hanefîlerce meşhur birçok kaynaktan yararlanan Molla Hüsrev, muteber görüşlere ulaşmaya çalışmıştır. Dürer'deki referanslara baktığımızda Hanefî fıkıhının izlerini açıkça görmek mümkündür. Ayrıca eserin mukaddimesinde müctehitlerinin ortaya koydukları (cüz'i) hükümlerin bolluğu ve mezhebinin esnekliği (hulv) sebebiyle İmam Ebu Hanife'ye övgüde bulunmuştur.¹²⁷

Molla Hüsrev, ictihat faaliyetine önem veren bir âlimdir. Mir'âtu'l-usûl eserinin sonunda ictihatta hata ve isabet meselelerini tartışmıştır. Dürer'de doksan kadar yerde "Diyorum ki" ifadesiyle kendi ictihatlarını ortaya koymuş¹²⁸ ve bazı yerlerde Hanefî fıkıhçıları tenkit etmiştir. Dolayısıyla Dürer'in klasik fıkıh kitaplarının bir özetinden ibaret olmadığı; birçok yerde

¹²⁵ Mehmet Akif Aydın, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996, İz Yayıncılık, s. 62.

¹²⁶ Akgündüz, **a.g.m.**, X, 27.

¹²⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 2-3.

¹²⁸ Erkan, **a.g.e.**, I, 18.

müellifin meselelere getirdiği yeni yorumlar ve karşılaştırmalar sonucu oluşturduğu sentezlerle aynı zamanda orijinal bir eser olduğu da söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HÜSREV'İN TERCİH ETTİĞİ GÖRÜŞLERİ

Molla Hüsrev'in Hanefî doktrinini esas alarak oluşturduğu Dürer adlı kitabı, onun fıkhi görüşlerini toplu halde içine alan en önemli eseridir. Çalışmamızın bu bölümünde Molla Hüsrev'in tercih ettiği görüşleri ele aldık. Bu çerçevede Molla Hüsrev'in bu görüşlerini belirlerken bazı hususları göz önünde bulundurduk.

Molla Hüsrev, Dürer'de tercihlerini ifade ederken “Müfta bih”, “esah kavil” gibi bir takım tercih kalıpları kullanmıştır. Onu kullandığı bu lafızlar, onun tercih ettiği görüşlerine ulaşmamızda bizim için öncelikli husus olmuştur. Bunun yanında Molla Hüsrev'in, kullandığı üslup veya meselelere getirdiği yorumlarla tercihte bulunduğu anlaşılan görüşler de vardır.

Molla Hüsrev'in tercihte bulunduğu yerleri belirlerken şu kriterleri göz önünde bulundurduk:

1. Molla Hüsrev'in ihtilafı konuları ele alırken, o konudaki farklı görüşleri zikredip daha sonra bunları uzlaştırmak veya sentez yaparak oluşturduğu yargılar ve hükümler.

2. Herhangi bir ihtilaf bulunan veya bulunmayan bir meseleyle ilgili olarak konu hakkında getirmiş olduğu yeni ve orijinal yorumlar.

3. Herhangi bir konuda kendi tercihini, bir şahsa veya bir esere dayandırarak açıkladığı yerler.

I. İBADETLER

Molla Hüsrev'in ibadetlerle ilgili görüşlerini Dürer'deki sistematığe uygun olarak temizlik, namaz, zekât, oruç, hac ve kurban başlıkları altında ele alacağız.

A. Temizlik

Dürer'de Temizlik (Taharet) bölümü, dört bab ve iki fasıldan oluşmaktadır.

Molla Hüsrev, bu bölümde öncelikle Kitabu't-Tahâret terkinin ilk kelimesi olan kitabın tarifini yapmış ve daha sonra taharet bahsine geçmiştir. Taharet'i, kısaca "özel bir temizlik" şeklinde tarif eden Molla Hüsrev, abdest, gusül, teyemmüm, beden ve elbiseleri yıkamayı buna örnek olarak göstermiştir. Bu örneklerden hareketle, taharetin ibadete has veya ibadete başlangıç için yapılan "özel bir temizlik" olduğu söylenebilir.¹²⁹

Molla Hüsrev, temizlik hakkında yaptığı bu girişten sonra abdest bahsine geçmiştir. Burada abdest ayetinin Medine'de nazil olan bir ayet olduğu hususunda ittifak edildiğini, namazın ise Mekke'de farz kılındığını belirterek abdest ayetinin inmesine kadar geçen sürede namazın abdestsiz kılındığına dair oluşabilecek vehme cevap vermeye çalışmıştır. Molla Hüsrev, bu konuda iki delil öne sürer: Birincisi, Cabir'den (r.a) rivayet edilen hadistir. Bu hadiste abdest alıp iki mestini mesh eden Cabir'e niye böyle yaptığı sorulduğunda, o, bu uygulamayı Hz. Peygamber'den gördüğünü ifade etmiştir. İkinci delil ise abdestle ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivayet edilen diğer hadislerdir.¹³⁰

¹²⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 6.

¹³⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 7; Tefsir kitaplarına bakıldığında bu rivayetler, Hz. Peygamber'in abdest ayeti nazil olmadan, abdestsiz bir iş yapmadığı, sorulara bile cevap vermediği şeklindeki görüşü desteklemek için zikredilmiştir. Bu görüşü savunanlara göre, bu ayet nazil olduktan sonra Hz.

Molla Hüsrev, kullandığı bu delillerle, abdest ayetinin nüzulüne kadar geçen sürede namazların abdestli bir şekilde kılındığını ispatlamaya çalışmıştır. Bundan sonra Molla Hüsrev, henüz abdest ayeti inmeden Hz. Peygamber'in abdest almasının sebepleri üzerinde durmuştur. Molla Hüsrev'e göre bunun iki sebebi olabilir. Birincisi, abdestin "vahy-ı gayri metlûv" ile, ikincisi ise eski şeriatlardan alınarak sabit olabileceğidir. O, bu konuda Hz. Peygamber'in hadisini delil olarak gösterir. Bu hadiste Hz. Peygamber'in, abdest aldığı zaman, "Bu benim ve benden önce gelen peygamberlerin abdestidir" dediği rivayet edilmiştir.¹³¹

Molla Hüsrev, abdestin, bu iki yoldan biriyle sabit olduğunu belirttikten sonra, abdest ayetinin nüzulündeki hikmet üzerinde durmuştur. Ona göre Hz. Peygamber'in uygulamada yer vermiş olmasına rağmen, ayrıca abdest ayetinin inmesinin amacı, abdest ayetini sabit kılmak ve bu emri yerleştirmektir. Çünkü abdest, şayet müstakil bir ibadet değil de namaza bağlı bir fiil olsaydı zamanla Müslümanlar, bu ibadete gerekli önemi vermeyebilirlerdi. Dolayısıyla, bizzat vahy-ı metlûv ile sabit olunca, her zaman ve her dilde baki kalacak ve daha sağlam bir hal alacaktır.¹³²

Molla Hüsrev, abdestin farzlarını sayarken yüzü bir kere yıkamayı, farzlardan biri olarak belirtmiş ve yüzü, saçın bittiği yerler ile çenenin alt tarafı, iki kulak arasında kalan yer ve izar (sakal başı) olarak tanımlamıştır.¹³³

Molla Hüsrev'e göre sakallı bir kimsenin yüzü sakalla kaplı olduğu için, yüzü yıkama emri, sakalını yıkama emrine dönüşmüş olur. Bu görüş, Molla Hüsrev'e göre, İmam-ı Azam'dan nakledilen zahir-i rivaye bir görüştür ve bu sebeple tercihe layıktır.¹³⁴ İnsanların bıyık ve kaşlarının yıkanması hususu da böyledir. Buralarda da yıkanması farz olan yer örtülmüş durumda olup bıyık

Peygamber, bu uygulamayı terk etmiştir. Örnek olarak bk. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Tâberi, **Câmiu'l-Beyân an te'vîli ayi'l-Kur'an**, Mısır 1954, Mektebetu Mustafa el-Bâbi, VI, 115.

¹³¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 7.

¹³² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 7.

¹³³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 7.

¹³⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 8.

ve kaş altlarına suyu ulaştırmak vacip değildir. İmam-ı Şafii'ye göre bu durumlarda bıyık ve kaş altlarına suyun ulaştırılmasının vacip olduğunu söyleyen Molla Hüsrev, sahih olan görüşün ise kendilerine ait olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁵ Şafilere göre bıyık ve kaş, yüzün tarifi içerisinde olduğu için onun içi ve dışı yıkanmalıdır. Ancak uzadığı için yüzün çerçevesi dışına çıkan sakalın sadece dışını yıkamak yeterli olur.¹³⁶

Molla Hüsrev, abdest uzuvlarının yıkanmasıyla oluşan ıslaklığın diğer uzuvlara nakledilerek yıkanması meselesinde "Tacu's-şeria (ö. 1273) şerhindeki"¹³⁷ görüşlere atıfta bulunmuş ve böyle bir yıkamanın caiz olmadığını belirtmiştir. Gusül abdestinde bu durumun caiz olduğunu söyleyen Molla Hüsrev, bu ayrımın sebebini Tacu's-şerîa şerhindeki görüşleri zikrederek açıklamıştır. Buna göre abdest uzuvları hakikaten ve örfen çeşitli (muhtelif) olduğundan, bu uzuvlar teker teker yıkanmalıdır. Dolayısıyla uzuvlar arasındaki ıslaklığın nakli de caiz değildir. Gusül abdestinde ise uzuvlar hakikaten ve örfen bir bütün (müttehit) olduğundan ıslaklığın nakli de caizdir.¹³⁸

Molla Hüsrev, abdesti bozan durumlar bahsinde, ağız dolusu kusmanın abdesti bozan şeyler arasında olduğunu belirtmiş ve bu görüşü iki şekilde açıklamıştır. Birincisinde, görüşünü Hidâye'de geçen "Pisliğin çıkması, -sebileyn (iki yol) dışında- temizlemesi gereken yere akmakla gerçekleşir."¹³⁹ şeklindeki genel kaideye dayandırıldığını ifade eden Molla Hüsrev, kuma

¹³⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 8.

¹³⁶ Abdurrahman el-Ceziri, **Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezahibi'l-Erbaa**, (çev. Hasan Ege), İstanbul ts., Bahar Yayınları, I, 57.

¹³⁷ Tac'uş-Şerîa Ömer b. Sadri's-Şerîati'l-Evvel el-Hanefî' nin meşhur Hanefî Kaynaklarından olan Hidâye'ye üzerine yaptığı ve kısaca Nihaye diye bilinen şerhtir. Bk. Mehmet Şener, **Dürerin Kaynakları**, İzmir 1987, Öğrenci Basımevi, s. 58.

¹³⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 9.

¹³⁹ Bk. Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed Aynî, **el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye**, Beyrut 2000, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, VII, 259.

fiilinde ağzın dolmasıyla pisliğin temizlenmesi gereken yere ulaştığını ve bu sebeple abdestin bozulacağını belirtmiştir.¹⁴⁰

İkincisinde, Molla Hüsrev, meseleye orijinal bir yorum getirmiş ve Hidâye şârihlerinin bu ayrıntıyı göz ardı ettiğini belirtmiştir. Ağız dolusu kusmanın, mideden kaynaklandığı için necasete bulaştığını ve bu sebeple abdesti bozduğunu ifade eden Molla Hüsrev, ağız dolusu olmayan az bir kusmuğun ise midenin yukarısından kaynaklandığı için abdest bozmayacağını belirtmiştir.¹⁴¹

Molla Hüsrev gusûl meselesinde, uykudan uyanan bir kimsenin, yatağında meni görmesi halinde-ihtilamı hatırlamasa bile- o kimseye guslün vacip olacağını belirtmiştir. Bu konuda İmam-ı Azam ve İmam Muhammed'in görüşlerini tercih eden Molla Hüsrev, böyle durumlarda zahire göre amel edilip ihtiyatla hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Molla Hüsrev, daha sonra bu görüşünü iki örnekle açıklamıştır:

Birinci örnekte, rüya gördüğü halde yaşlık görmeyen kimseye guslün vacip olmayacağını söyleyen Molla Hüsrev, ikinci örneğinde, yaşlık görüp meni veya vedi olduğunda şüpheyeye düşen kimseye guslün vacip olacağını belirtmiştir. Molla Hüsrev'e göre iki örnekte de zahire göre amel edilir. Ayrıca meninin hava ile incelik meziye benzeme ihtimali de olacağından yine ihtiyatla hareket edilmelidir.¹⁴²

Hanefî mezhebine göre abdestin ve guslün, akarsu ve akarsu hükmünde olan suyla alınması caizdir. Hanefî kaynaklarda akarsu

¹⁴⁰Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 14.

¹⁴¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 14.

¹⁴² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 19; Hanefî imamların konuyla ilgili görüşleri için bk. Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl es-Serahsî, **El-Mebsût**, Beyrut 1978, Daru'l-Marife, I, 69.

hükmündeki sular, yüzeyi 10x10 olan ve derinliği avuçlandığında dibi görünmeyen sular olarak tarif edilmiştir.¹⁴³

Derinliği ve uzunluğu 10x10 olan fakat genişliği itibariyle bu niceliği taşımayan ancak yayıldığı zaman 10x10 olan suyun hükmü hakkında Hanefî mezhebi içerisinde farklı görüşler vardır.¹⁴⁴ Molla Hüsrev, bu konuda öne çıkan iki görüşü zikretmiştir:

Birincisi, pislüğün derinliğine ulaşacağı düşüncesiyle bu sularla abdest ve guslün caiz olmadığını savunan görüştür. İkincisi, genişlik itibariyle pis olması gereken fakat uzunluk itibariyle pis olmadığı için, bu sularla abdest ve guslün caiz olduğunu savunan görüştür.

Molla Hüsrev, Hanefî fetva kitaplarında da¹⁴⁵ zikredilen bu iki görüşten ikincisinin tercih edilen görüş olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶

Mest üzerine mesh babında, ayağa giyilen çizmelerin (cürmukeynin)¹⁴⁷ meshi konusunda Molla Hüsrev, klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve mezhebinin kabul ettiği genel hükmü şöyle ifade etmiştir: Cürmukeyn, şayet hadesten önce giyilirse meshi caiz olur, sonra giyilirse meshi caiz olmaz.¹⁴⁸

Şafiilere göre ise cürmukeynin üzerine mesh edilmesi ve bununla namaz kılınması caiz değildir. Mest üzerine meshin caiz olmasının sebebi hükmen ayağın yerine geçmesidir. Dolayısıyla mest, ayağın bedeli

¹⁴³ Hanefî görüşler için bk. Bedruddin Aynî, **a.g.e.**, I, 384; Alim b. Alai el-Hanefî, **Fetava't-Tatarhâniyye**, Beyrut 2004, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, I, 127; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 22.

¹⁴⁴ **Fetava't-Tatarhâniyye**, I, 128; Alemgir Ebu'l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Avrengzib Bahadır, **el-Feteva'l-Hindiye** (Çev. Mustafa Efe), Ankara (t.y), Akçağ Yayınları, I, 67.

¹⁴⁵ Bazı Hanefî kitaplarında birinci görüşün Süleyman el-Cüzcani'ye ait olduğu ikincisinin Ebu Nasr'ın görüşü olduğu belirtilmiştir. Bk. **Fetava't-Tatarhâniyye**, I, 128; **el-Feteva'l-Hindiye**, I, 67; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 22.

¹⁴⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 22.

¹⁴⁷ Mesti korumak için, mestin üzerine giyilen çizme, potin tarzında ayakkabı. Bk. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, Rağbet Yayınları, s. 64.

¹⁴⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 35.

hükmündedir. Cürmukeyn ise mestin bedeli hükmündedir. Kendisi bedel olan bir şeye, rey ile bedel olmaz.¹⁴⁹

Molla Hüsrev, cürmukeyn üzerine meshin caiz olduğu konusunda iki delil öne sürer. Öncelikle Hz. Ömer'den rivayet edilen sözü zikreden Molla Hüsrev, kendi görüşlerinin sadece re'ye dayanmadığını belirtmek istemiştir. Hz. Ömer'in bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Hz. Peygamber'i cürmukeyn üzerine mesh ederken gördüm."¹⁵⁰

İkinci olarak kendi görüşünü cürmukeynin işlevinden hareketle re'ye dayandırarak açıklamıştır. Buna göre cürmukeynin, mestin ayağı hadesten korumak için giyildiğini ifade eden Molla Hüsrev, hadesten önce giyildiği takdirde altındaki mestin bedeli olmayacağını, onun da mest gibi ayağın bedeli olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla ayakta sadece cürmukeyn varmış gibi hükmedilir ve üzerine mesh caiz olur.¹⁵¹

Molla Hüsrev, bu görüşüne bağlı olarak mesh edilmesi caiz olmayan şeyler üzerine giyilen mestlerin üzerinin mesh edilmesinin de caiz olduğu görüşüne ulaşmıştır.¹⁵²

Molla Hüsrev'in kadınlara mahsus durumlar (dem) babında, ikiz çocuk doğuran kadının nifası ve iddeti ile ilgili görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

İkiz çocuğa hamile olan bir kadının ilk çocuğunu doğurmasının ardından kadın diğer çocuğa hamile olduğu için iddeti bitmiş olmaz. Bu durumdaki kadının iddeti ancak iki çoğunu da doğurmasıyla biter. Hanefî mezhebinin iddet konusunda genel görüşünü ortaya koyan Molla Hüsrev, nifas konusunda ise İmam-ı Azam ve Ebu Yusuf'un konuyla ilgili görüşlerini tercih etmiş ve ikiz doğuran kadının nifasının birinci çocuğun doğmasıyla

¹⁴⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafii, **el-Umm**, Kahire 1321, Matbaatu'l-Kübra el-Emiriyye, I, 29.

¹⁵⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahih**, Bulak 1311, Matbaatu'l-Kubra el-Emiriyye, I, 52; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 35.

¹⁵¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 35.

¹⁵² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 35-36.

başlayacağı görüşünü ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle nifas, doğumun ardından gelen kan olduğu için birinci çocuğun doğmasıyla başlamış olur.¹⁵³

İmam Muhammed ve İmam Züfer ise nifasın, ikinci çocuğun doğmasıyla başlayacağı görüşünü savunmuştur.¹⁵⁴

B. Namaz

Molla Hüsrev, namazların birleştirilmesi (cem) konusunda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve namazların birleştirilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre namazlar, ancak hac'da bir arada kılınabilir. Hacceden kimse öğle namazıyla ikindiye öğle vaktinde Arafat'ta; akşam namazıyla yatsıyı, yatsı vaktinde Müzdelife'de kılar.¹⁵⁵ Şafii Mezhebine göre ise hastalık, sefer vb. özürler sebebiyle, öğle ile ikindi namazları ve akşam ile yatsı namazları birleştirilebilir.¹⁵⁶

Molla Hüsrev'e göre, Şafiilerin bu görüşü onların, öğle ile ikindi vakitlerini ve akşam ile yatsı vakitlerini, bir vakit olarak kabul ettiği prensibine dayanmaktadır.¹⁵⁷ Nitekim bu prensibe göre Şafiiler, ikindi veya yatsı vaktinde temizlenen bir kadının, ikindiye, öğle namazıyla birlikte; yatsıyı da akşam namazıyla birlikte kaza edebileceği görüşünü benimsemiştir. Molla Hüsrev'e göre bu durumdaki kadın sadece içinde bulunduğu vaktin namazlarını kaza eder.¹⁵⁸

Namazda okunacak Kur'an'ın miktarı, mezhep imamlarının ihtilaf ettiği konulardandır. Molla Hüsrev, Hanefî Mezhebinin konuyla ilgili genel

¹⁵³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 43.

¹⁵⁴ Alâeddîn Ebu Bekir b. Mesûd Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi fi tertîbi's-şerâi**, Kahire 1327, Matbuatu Şirket-i Matbuatî'l-İlmiyye, I, 43; Aynî, **el-Binaye**, I, 696; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 43.

¹⁵⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 54.

¹⁵⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el- Maverdi el-Basri, **el- Havi'l- Kebir fi Fıkhi'l- Mezhebi'l-İmam eş-Şafii Şerhu Muhtasari'l-Müzeni**, Beyrut 1994, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 392.

¹⁵⁷ Bk. Maverdi, **el-Hâvi**, II, 396.

¹⁵⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 54.

görüşlerini nakletmiştir.¹⁵⁹ Buna göre Kıraatin, namazın farzlarından biri olduğunu hatırlatan Molla Hüsrev, miktarını ise, “Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun”¹⁶⁰ nassı gereğince asgari bir ayet olduğunu belirtmiş ve Fatiha-zammi sure okumanın ise namazın rükünlerinden olmadığı için vacip olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹

Molla Hüsrev, daha sonra namazda okunan Fatiha ve zamm-i surenin hükmü hakkında mezhepler arasındaki farklı görüşleri delilleriyle birlikte zikretmiştir. Bu görüşlerin karşısında kendi görüşünü zikrederken “Bize göre”, “Bizim delilimiz” şeklinde ifadeler kullanarak, aynı zamanda Hanefî mezhebinin görüşlerini naklettiğini ortaya koymuştur.

Öncelikle Malikilerin görüşünden başlayan Molla Hüsrev, Hz. Peygamber’den rivayet edilen “Fatihatsız ve beraberinde suresiz (zamm-i sure) namaz yoktur.”¹⁶² hadisi gereğince Malikilerin, namazda Fatiha ve zammi sure okumanın hükmünü farz olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Molla Hüsrev, daha sonra, namazda Fatiha okumanın gerekliliğini ifade eden buna benzer rivayetlere dayanarak Şafiîlerin de Fatiha okumanın hükmünü farz olarak kabul ettiğini belirtmiştir.

Şafii kaynaklarda Hz. Peygamber’in “Fatihatsız namaz yoktur”¹⁶³, “Fatiha okumayan kimsenin namazı yoktur.”¹⁶⁴ şeklindeki hadisleri gereğince namazda Fatiha okumanın farz olduğu hatta bir harfinin terk edilmesinin caiz olmayacağı belirtilmiştir.¹⁶⁵

Molla Hüsrev, bu görüşlere karşılık Hanefîlerin delilini ortaya koymuştur. Buna göre “Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyunuz” ayeti mutlak nass olup diğer görüşleri savunanların delili ise Haber-i Vâhid’dir. Bu ise mutlak nass

¹⁵⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 83.

¹⁶⁰ el-Müzemmil 73/20.

¹⁶¹ Hanefî mezhebinin konuyla ilgili görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, I, 19; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 83.

¹⁶² Buhârî, **Salât**, 21.

¹⁶³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 83.

¹⁶⁴ Şafii, **el-Umm**, I, 93.

¹⁶⁵ Şafii, **el-Umm**, I, 93.

üzerine bir ziyadedir. Haber-i Vâhid ile mutlak nass üzerine ziyade caiz olmaz.¹⁶⁶

Namazı bozan durumlar babında, Molla Hüsrev, namazda iken çıkarılan seslerin hükümlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Molla Hüsrev'in konuyla ilgili görüşlerinden vardığımız sonuca göre; namazda iken özürsüz olarak çıkarılan sesler, kelim niteliği taşıyan sözler veya dualar, aksıran kimseye verilen cevap niteliğindeki sözler veya duyulan bir habere verilen cevaplar namazı bozar. Molla Hüsrev'in görüşleri çerçevesinde bu durumları ayrı ayrı örneklendirebiliriz:

1. Namazdayken özürsüz olarak öksürmek, belli bir sebepten dolayı "ah", "uf", "oh" şeklinde sesler çıkarmak namazı bozar.

2. İster unutarak, ister hatayla kelim niteliği taşıyan bir söz sarf etmek veya kelama benzeyen dua okumak namazı bozar. "Allah'ım beni şu kadınla evlendir" gibi.

3. Aksıran kimseye "yerhamukallah" denmesi de namazı bozar.

4. Alınan kötü bir habere verilen "İnna lillah ve inna ileyhi raciun" cevabı da namazı bozar. Aynı şekilde tuhaf bir habere "subhanallah" denmesi de namazı bozar.¹⁶⁷

İlk örneklerde görüldüğü üzere Molla Hüsrev, öksürme veya inleme tarzındaki sözcüklerin, namazı bozmasını, kişinin bunları kasıtlı olarak çıkarmasına bağlamıştır. Sonraki örneklerde aksıran kimseye veya alınan bir habere verilen karşılığın, namazı bozmasını ise, bunlara verilen karşılığın cevap niteliği taşımasına bağlamıştır.

Sonuç olarak Molla Hüsrev'e göre verilen cevaplar, insanlar arasında bir diyalog meydana getirdiğinden namazı bozar. Nitekim aksıran kimseye

¹⁶⁶ Hanefî mezhebinin görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, I, 19; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 83.

¹⁶⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 101-102.

“elhamdulillah” veya “yerhamunillah” (Allah bana rahmet etsin) denmesi örfen bir cevap olmadığı için, Molla Hüsrev, buna benzer durumlarda namazın bozulmayacağını belirtmiştir.¹⁶⁸

Hanefî kaynaklarda namazdayken konuşmanın hükmü açıklanırken değişik yorumların yapıldığını da görmekteyiz. Bir görüşe göre bu durumlarda kişinin niyetine itibar edilmelidir. Dolayısıyla, bir soru veya bir söz karşısında kişi, cevap vermeyi niyet ettiyse namazı bozulur.¹⁶⁹ Başka bir görüşe göre ise örfen bir cevap ise namazı bozar.¹⁷⁰

Hanefî kaynaklarda tespit ettiğimiz bu yorumların, Molla Hüsrev’in görüşlerini destekler nitelikte olduğunu görmekteyiz. Çünkü iki örnekte de (kişinin cevap vermeyi niyet etmesi ve konuştuğunun örfen bir cevap olması) insanlar arasında bir diyalog meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Namazı bozan durumlar babında Molla Hüsrev’in değindiği doktrinde ihtilaf edilen konulardan biri de namaz kılan kimsenin necaset üzerine secde etmesinin namazı bozup bozmayacağıdır. Molla Hüsrev, bu konuda İmam-ı Azam ve İmam Muhammed’in “namazın bir yeri fasid olursa, namazın bütünü fasid olur” şeklindeki namazı bir bütün olarak kabul eden görüşünü tercih etmiş ve bu durumda kişinin namazının bozulacağını belirtmiştir.¹⁷¹

İmam Ebu Yusuf’a göre ise bu durumda sadece secde bozulmuş olur. Kişi, secdeyi tekrar temiz bir yerde yaparsa namazı sahih olur. Çünkü necis bir yere yapılan secde yapılmamış gibidir.¹⁷²

Vitir namazı ve kunut duası, Molla Hüsrev’in namaz bölümünde üzerinde durduğu ve ayrıntılı bir şekilde ele aldığı ihtilaflı konulardandır.

¹⁶⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 102.

¹⁶⁹ **Fetava’t-Tatarhâniyye**, I, 418.

¹⁷⁰ Aynî, **el-Binâye**, II, 413.

¹⁷¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 104.

¹⁷² Kâsânî, **Bedâi’**, I, 221; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulazîz İbn Âbidîn, **Reddü’l-muhtâr alâ’d-Dürri’l-muhtâr**, Kahire 1307, el-Matbaatü’l-Meymeniyye, I, 585.

Öncelikle, vitir namazının vücûbiyeti üzerinde duran Molla Hüsrev, bunu delilleriyle birlikte açıklamıştır.¹⁷³ Daha sonra ise kunut duası bahsine geçmiştir. Hanefî Mezhebince kabul edilen kunut duasını vermiş, bu duaya Şafiilerin kabul ettiği kunut duasını da eklemiştir. Dürer'in tercümesinde bu dua, Hasan b. Ali'nin duası olarak zikredilmiştir.¹⁷⁴ Molla Hüsrev, iki farklı duayı da zikrederek, muhtemelen Hanefî ve Şafii mezheplerini uzlaştırmaya çalışmıştır.

Kunut duası hakkında Şafii mezhebi ile Hanefî Mezhebi arasında bir takım görüş farklılıkları bulunmaktadır.¹⁷⁵ Molla Hüsrev, görüş farklılıklarını şu temel noktalara dayandırmıştır:

1. Hanefîlere göre, kunut duası rükûdan önce okunur. Şafiilere göre ise rükûdan kalkarken okunur.

2. Hanefîlere göre kunut duası, vitir namazına mahsus olup başka yerde okunmaz. Şafiilere göre kunut duası, Ramazan ayının son yarısından sonra vitir namazlarında okunur.¹⁷⁶ Bununla birlikte kunut duası sabah namazlarında da okunur. Bu görüşün dayanağı olarak Enes (r.a)'ten rivayet edilen şu hadis, kabul edilmiştir: “Şüphesiz Hz. Peygamber, dünyadan ayrılıncaya kadar, sabah namazlarında kunut (duasını) okurdu.”¹⁷⁷

Molla Hüsrev, Hanefîlerin bu konuda kabul ettiği görüşleri delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Öncelikle Şafiilerin kunut duasını rükûdan sonra okunacağına dair görüşüne karşılık, Hz Peygamber'in kunutu rükûdan önce okuduğuna dair rivayet zikretmiştir.¹⁷⁸

Molla Hüsrev, kunut duasının sabah namazında okunacağına dair rivayetine karşılık ise, İbn Mes'ûd'un rivayetini delil olarak kabul etmiştir. Bu rivayet şöyledir: “Hz. Peygamber, bir ay sabah namazında kunut (duasını) okuyup, Arap kabilelerinden birine beddua etti. Sonra sabah namazında

¹⁷³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 112.

¹⁷⁴ Erkan, **a.g.e**, I, 196.

¹⁷⁵ Bk. Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, Beyrut 2003, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 443; Aynî, **el-Binâye**, I, 486; Mâverdi, **el-Hâvi**, II, 150.

¹⁷⁶ Şafiilerin konuyla ilgili görüşleri için bk. Mâverdi, **el-Hâvi**, II, 292.

¹⁷⁷ Mâverdi, **el-Hâvi**, II, 150.

¹⁷⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 113.

kunut (duasını) okumayı terk etti.”¹⁷⁹ Molla Hüsrev’e göre bu rivayet, sabah namazında kunut duası okumanın neshinin delilidir. Ayrıca İbn Mes’ud, Enes’den fıkıh derecesi (veya anlayış, kavrayış) bakımından daha ilerdedir. Bu sebeple onun rivayeti tercihe daha layıktır.¹⁸⁰

Misafirin namazı babında, Çadır Halkı (Ehli Ahbiyye) olarak nitelendirilen göçebe hayatı yaşayanların durumu hakkında Molla Hüsrev, Ebu Yusuf’un rivayetini kabul etmiş ve sürekli göç halinde olanların bir yerde yarım ay (on beş gün) ikamete niyet etmesi halinde misafir sayılmayacağını, dolayısıyla namazlarını da kısaltamayacaklarını (kasr) ifade etmiştir.¹⁸¹ İmam Ebu Yusuf’a göre çobanlar, sürekli göç halindeyseler misafir kabul edilirler. Bir yere konup orada on beş gün kalmaya niyet etmeleri halinde ise istihsânen mukim olarak kabul edilirler.¹⁸²

Göçebelerin bir yerde yarım aylık ikamete niyetini misafir sayan, buna bağlı olarak da namazlarını kısaltmaları gerektiğini ifade eden görüşlerin¹⁸³ bulunduğu da dikkat çeken Molla Hüsrev, bu sebeple “esah kavi” ve “mufta bih” (fetva Verilen) ifadelerini kullanarak kendi görüşlerinin, tercih edilen görüş olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁴

Molla Hüsrev, cenaze namazı bahsinde, cenaze namazının son tekbiri alındıktan sonra cemaate katılan kimsenin namazının hükmü konusunda İmam-ı Azam ve İmam Muhammed’in görüşünü tercih etmiş ve bu kişinin namazı kaçırması olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev’e göre cenaze namazında her bir tekbir, diğer namazlardaki bir rekât gibidir.¹⁸⁵ Dolayısıyla,

¹⁷⁹ Buhârî, **a.g.e.**, II, 26.

¹⁸⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 114.

¹⁸¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 134.

¹⁸² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 134; İbnu’l-Humâm, **a.g.e.**, II, 35.

¹⁸³ Örnek olarak Bk. İbnu’l-Humâm, **a.g.e.**, II, 35, bu eserde Ebu Yusuf’un rivayetine değinilmiş fakat göçebelerin bir yerde on beş gün ikamete niyet etmeleri halinde misafir sayılıp, namazlarının kısaltmalarının daha sahih görüş olacağı belirtilmiştir.

¹⁸⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 134.

¹⁸⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 164; Serahsî, **Mebûsât**, II, 66.

bütün tekbirlerin kaçırılması, hükmen normal namazlardaki bütün rekâtların kaçırılması gibidir. Dördüncü tekbirden sonra başka bir tekbir bulunmadığı için Molla Hüsrev'e göre cemaate katılmanın (tabiiyetin) de bir anlamı kalmamaktadır.¹⁸⁶

Molla Hüsrev, Ebu Yusuf'un farklı görüşte olduğunu belirtmiş ve onun görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Ebu Yusuf'a göre, cenaze namazındaki her bir tekbir, diğer namazlardaki bir rekât gibi değildir. Bu sebeple namaz devam ettiği müddetçe (tahrim), muktedi namaza katılabilir."¹⁸⁷

Molla Hüsrev, İmam-ı Azam ve İmam Muhammed'in bu konudaki görüşlerini sahih kavi olarak nitelendirmiş ve tercihe daha layık olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁸

C. Zekât

Molla Hüsrev, ilgili ayetlerde¹⁸⁹ namazın akabinde zekât emredildiği için, bu sıralamaya uyarak namazdan sonra zekât bölümüne geçtiğini belirtmiştir.

Molla Hüsrev, kadınların ziynet eşyası olarak kullandığı takılarla erkeklerin kullanması mubah olan takıların zekâtı meselesinde Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve bu takıların zekâtının vacip olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁰ Ebu Hanife'nin (ve bu ziynet eşyalarının zekâta tabi olduğunu savunanların) görüşüne göre, zekâtın verilmesini emreden ayetler, umum ifade ettiğinden ziynet eşyası ve diğer mallar arasında ayırım gözetilmemektedir.¹⁹¹

Molla Hüsrev, Şafiilerin bu konudaki farklı görüşlerine dikkat çekmiş ve bu görüşe göre ziynet için kadınların taktıkları takılar ile erkeklerin gümüş yüzüğünün, zekâta tabi olmadığını belirtmiştir.

¹⁸⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 164.

¹⁸⁷ Konuyla ilgili Hanefî imamların görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, II, 66; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 164.

¹⁸⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 164.

¹⁸⁹ Bakara 2/3, 43.

¹⁹⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 181.

¹⁹¹ Vecdi Akyüz, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, İstanbul 1995, III, 365.

Şafiilere göre takılması mubah olan bu ziynetler, günlük yaşamda kullanılan diğer eşyalara benzerler.¹⁹²

Molla Hüsrev, Şafiilerin bu görüşlerinin karşısında delil olarak, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisi zikretmiştir. Bu hadiste Hz. Peygamber, iki kadına kollarınızdaki altın bileziklerin zekâtını veriyor musunuz? diye sormuş, o kadınlar “hayır” cevabını verince, Hz. Peygamber: “o bileziklerin zekâtını verin” buyurmuştur.¹⁹³ Bu konuda da görüldüğü üzere, Molla Hüsrev, Şafiilerin görüşlerine karşı verdiği cevaplar ve sunduğu deliller ile Ebu Hanife'nin görüşünü ortaya koymuştur.¹⁹⁴

Molla Hüsrev, âşir babında devletin, tüccarlardan zekâtlarını ve (zımmilerden) cizyelerini almak üzere görevli tayin edip; bunların tahsilinde tüccarların zekâtlarını verip vermedikleri, bir sene geçip geçmediği ve borçlu olup olmadıkları konusunda beyanlarının esas olduğunu ifade eder.¹⁹⁵

Buna göre beyan hususunda zımmiler de Müslümanlar gibidir. Müslümanın tasdik edildiği şeyde zimmi de tasdik edilir. Fakat farklı olarak zımmilerin “ben fakire verdim” şeklindeki beyanları ise kabul edilmez. Molla Hüsrev'e göre zimmiden alınan cizye olup; zimmi fakirler, bu hakkın harcanma yeri değildir. Molla Hüsrev, Zeylâi'nin de işaret ettiği bu istisnanın önemli olduğunu ve bunun birçok fıkıh kitabında ihmal edildiğini ifade etmiştir.¹⁹⁶

Molla Hüsrev, zimminin Müslüman olan birinden satın aldığı öşürlük toprağın, zimminin eline geçtikten sonra hangi toprak sınıfına gireceği

¹⁹² Şafiilerin konuyla ilgili görüşleri için bk. Şemseddin Muhammed b. Ahmed Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc**, Beyrut 2006, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 530.

¹⁹³ Serahsî, **Mebsût**, II, 192; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 181.

¹⁹⁴ Süs eşyasında zekâtın vacip olduğunu kabul edenler ve delilleri için bk. Yusuf el-Kardavî, **Fıkhu'z-Zekât**, (terc. İbrahim Sarıms), İstanbul 1984, Kayıhan Yayınları, I, 296-297.

¹⁹⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 183.

¹⁹⁶ Zeylâi'nin konuyla ilgili görüşü için bkz. Fahrüddin Osman b. Ali, **Tebyînu'l-Hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Mısır 1313, Matbaa Emiriyye, I, 283; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 187.

konusunda Ebu Hanife'nin ilgili görüşünü tercih etmiş ve bu toprakların öşürlükten çıkıp haraç toprağı olacağını belirtmiştir.¹⁹⁷

Ebu Hanife'nin yaklaşımına göre öşür, bir ibadet olduğu için Müslüman olmayandan bu ibadet beklenemez. Ayrıca İslam ülkesinde toprak vergisiz de kalamayacağından, asl olan sahibinin vafına uygun olan vergiyi yüklemektir. Burada da uygun olan haraçtır.¹⁹⁸

Molla Hüsrev, bu konuda bir ayrıntıya değinmiştir. Ona göre, bu meselede bazı kitaplarda teslim alma şart koşulmamıştır. Hidâye'de ise Zımmi'nin teslim alması şart koşulmuştur.¹⁹⁹ Molla Hüsrev de teslim almanın şart koşulması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre haraç, ancak ziraatın mümkün olmasıyla vacip olur. Bu ise teslim almaksızın söz konusu olamaz.²⁰⁰

Molla Hüsrev, fitrenin hükmü konusunda, vacip olanın her şahsın fitresini bir kişiye vermesi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, bir kimsenin fitresini ayırıp iki fakire vermesi caiz değildir. Hz. Peygamber'in "Böyle gün(ler)de siz, fakirleri dilenmeye muhtaç etmeyin (dilenmekten müstağni kılın)." hadisini bu konuda delil olarak kabul eden Molla Hüsrev, bir fitrenin aşağısı da kişiye yetmeyeceği (müstağni kılmayacağı) için fitrenin bölünmesinin caiz olmayacağını belirtmiştir. Molla Hüsrev, kendi görüşünü açıkladıktan sonra bu konuda en alt sınır ile en üst sınırı ifade eden görüşleri zikretmiştir.²⁰¹

Birincisine göre, bir fitrenin bölünüp (tefrik), iki fakire verilmesi caizdir. (ancak bir fakire verilmesi daha evladır). Molla Hüsrev, en alt sınırı ifade eden bu görüşü muteber görmemiştir.²⁰²

¹⁹⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 187.

¹⁹⁸ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul 2003, İz Yayıncılık, III, 282.

¹⁹⁹ Bk. İbnu'l-Humâm, **Fethü'l-Kadir**, (Hidâye Şerhi), VI, 32.

²⁰⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 187.

²⁰¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 196.

²⁰² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 196.

İkincisine göre ise bir topluluğun fitrelerini, (topluya) bir kişiye vermesi caizdir. Bu görüş de nassın gereği açısından (dilenmeye muhtaç etmemek), en üst sınırı ifade eder.²⁰³

D. Oruç

Molla Hüsrev, Hz. Peygamber'in İslamın beş şartını sıraladığı bir hadisinde²⁰⁴, zekâtтан sonra oruç geldiği için, bu sıralamaya uyarak zekâtın akabinde oruç bahsine geçtiğini belirtmiştir. Molla Hüsrev, lugat olarak "tutmak" anlamına gelen orucu, terim olarak; "yemeyi, içmeyi ve cinsel ilişkiyi sabahtan akşama kadar terk etmek" şeklinde tarif etmiştir.²⁰⁵

Oruç bölümü, iki bab bir fasıldan oluşmaktadır.

Oruç bölümünde ayın doğuş yerlerinin farklılığı (Ru'yet-i ihtilaf-ı metâli'), tartışılan bir konudur. Bu konuda genel itibariyle iki farklı görüş vardır. Birincisi ayın doğuş yerlerine itibar edenlerin görüşleri, ikincisi de buna itibar etmeyenlerin görüşleridir. Molla Hüsrev, bu görüşleri nakletmiş ve daha sonra tercini ortaya koymuştur. Molla Hüsrev'in konuya ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Ayın doğuş yerlerine itibar etmeyen fıkıhçıların görüşüne göre bir bölgenin halkı hilali görse diğer bölge halkları görmese bile, onlara oruç tutmak vacip olur. Başka bir ifadeyle, bir beldedekilerin hilali görmesiyle, diğer beldedekiler üzerine oruç tutmak vacip olur.²⁰⁶ Malikilerin ve Hanefîlerin çoğunluğunun görüşü bu doğrultudadır.²⁰⁷

²⁰³ Zeylâî, **Tebyñü'l-hakâik**, I, 312.

²⁰⁴ "İslam dini beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun Resulu olduğuna şehadet etmek, Namaz kılmak, Zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve Hacc etmektir." Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 196.

²⁰⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 196.

²⁰⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 201.

²⁰⁷ Vehbe Zuheylî, **el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu**, (Çev. Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy), İstanbul 1994, Risâle Yayınları, III, 142.

Ayın doğuş yerlerine itibar eden fıkıhçılara göre ise hilal görülen belde ile diğer belde arasında doğuşta farklılık olmayacak kadar yakınlık varsa onların da oruç tutmaları vacip olur. Fakat farklılık olacak kadar uzaklık varsa vacip olmaz. Bu da Şafiilerin görüşüdür.²⁰⁸

Şafiilere göre hilalin görülmesi, görüldüğü yeri ve oraya en çok yirmi dört fersah²⁰⁹ uzaklıkta olan yerleri bağlar, daha uzaktakileri bağlamaz.²¹⁰

Molla Hüsrev, Zeylâî'nin (ö. 1360), ayın doğuş yerlerine itibar eden fıkıhçılar arasında olduğunu belirtmiş ve konu hakkındaki görüşünü tercih etmiştir.²¹¹ Zeylâî'ye göre her topluluk kendi nezdinde olan şeyle muhataptır. Hilalin güneş ışığından ayrılması, bölgelere göre değişiklik arzeder. Vaktin girmesi ve çıkması da bölgelere göre değişir. Dolayısıyla hilalin görülmesi bölgelere göre değişiklik arz edeceğinden uygun olan ayın doğuş yerine itibar etmektir.²¹² Molla Hüsrev, namaz bölümünün başında zikrettiği “yatsı ve vitir namazları, bu vakitleri bulunmayan (kaybeden) kimseye vacip değildir.” görüşünün, Zeylâî'nin bu görüşünü teyit ettiğini ifade etmiştir.²¹³

E. Hac ve Kurban

Molla Hüsrev, sözlükte “bir şeye kastetmek” anlamına gelen Hacc’ı “belli bir mekânı belli bir zamanda, belli fiillerle ziyaret etmek”.²¹⁴ şeklinde tarif etmiştir.

Hac’da vekâlet meselesi doktrinde ihtilaf edilen konulardandır. Molla Hüsrev de bu konuyu ele almış ve tercihlerini ortaya koymuştur. Molla Hüsrev, ölmüş bir kimse için onun emriyle hacc edilmesi halinde, sahih olan görüşün, onun için haccın yerine getirilmiş olacağını belirtmiş ve farklı olarak

²⁰⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 201.

²⁰⁹ Fersah: yaklaşık olarak üç mil (5544 m.) ifade eden bir uzunluk birimi. Bk. Erdoğan, s. 109.

²¹⁰ Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 565.

²¹¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 201.

²¹² Zeylâî, **Tebyîn**, I, 321.

²¹³ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 51.

²¹⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 216.

bir kısım fukahenin ileri sürdüğü “hac vazifesi yerine gelmiş olmadığı gibi sevabı da hacı yapan kazanır” şeklindeki görüşe de dikkat çekmiştir.²¹⁵

Bu konudaki görüş ayrılıklarının çıkış noktası, bir insanın başkasının yerine ibadet yapmasının ve sevabının başkasına intikalinin imkânı meselesidir. Nitekim kaynaklarda başkasının yerine hac meselesi üzerindeki tartışmaların bu konu üzerinde ekseninde tartışıldığını görmekteyiz.²¹⁶

Molla Hüsrev, bu konuyla ilgili olarak hac yolculuğu esnasında ölen birinin yerine haccedilmesi meselesini tartışmıştır. Molla Hüsrev’in görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

Molla Hüsrev’e göre, hac yolculuğu sırasında ölen birinin adına hac edilebilmesi için, öncelikle ölen kişinin mutlak olarak bunu vasiyet etmiş olması gerekmektedir. Mutlak olarak vasiyet etmiş ise Ebu Hanife’ye göre malının üçte biri bu hacca yeterli ise memleketinden onun adına haccedilir. İmameyn’e göre ise, hacca ölenin memleketinden değil, öldüğü yerden devam edilir.²¹⁷

Başkası yerine hac eden memurun yolda ölmesi durumunda hüküm yine aynıdır. Ebu Hanife’ye göre kıyasen memurun öldüğü yerden değil, amirin bulunduğu yerden haccedilir. İmameyn’e göre ise istihsânen memurun öldüğü yerden tekrar hacca çıkılır.²¹⁸

Molla Hüsrev, bu iki durumda da Ebu Hanife’nin görüşünü tercih etmiş ve hac yolculuğunun dünya ahkâmı itibarıyla sona erdiğini, vekilin, ölenin memleketinden hac etmesi gerektiğini belirtmiştir. Molla Hüsrev, Hz. Peygamber’in konuyla ilgili “Âdemoğlu öldüğü zaman ameli kesilir.” hadisini delil olarak kabul etmiştir.²¹⁹

²¹⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 216.

²¹⁶ Örnek olarak bk. Serahsî, **Mebsût**, IV, 147; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, II, 236; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 261.

²¹⁷ Serahsî, **Mebsût**, IV, 157.

²¹⁸ Hanefîleri imamların görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, IV, 157; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, II, 242.

²¹⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 261.

Molla Hüsrev, kurban kesmenin hükmü konusunda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve kurban kesmenin vacip olduğunu belirtmiştir.²²⁰ Şafiilere göre²²¹ sünnet olduğunu belirten Molla Hüsrev, bazı Hanefî fıkıh kitaplarında Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre de sünnet-i müekkede olduğunu belirten görüşlerin bulunduğuna dikkat çekmiştir.²²²

Molla Hüsrev, Hz. Peygamber'in "kim bir imkân bulup da kurban kesmezse bizim namazgâhımıza yaklaşmasın." hadisini, bu konuda delil olarak göstermiş ve böyle bir tehdidin ancak vacibin terk edilmesi halinde söz konusu olacağını belirtmiştir.²²³ Dolayısıyla Hanefîlerin bu konudaki görüşünün tercihe daha layık olduğunu ifade etmiştir.

Molla Hüsrev, bir kimsenin kurban maksadıyla sığır veya deve aldıktan sonra, altı kişiyi bu kurbana ortak etmesini istihsânen caiz olduğunu belirtmiş ve istihsanın şeklini de, bu kimsenin kurbanlık alırken ortak bulamadığı için daha sonra ortak temin etmesi olarak açıklamıştır. Bu konuda kıyasa göre hüküm verenlerin bulunduğuna dikkat çeken Molla Hüsrev, bu görüşü savunanların, ortaklığın sonradan kurulabilmesi için kişinin önceden buna niyet etmesini şart koştuklarını belirtmiştir.²²⁴ Buna göre, bir kimse satın aldığı kurbanlığı kendisine tahsis edince, kurbanın bütünü, kendisine vacip olmuş olur. Kurbana sonradan ortak etmek, kurbanlığın satılması anlamına gelir ki bu caiz değildir.²²⁵

Sonuç olarak Molla Hüsrev, istihsânen bu durumu caiz görse de hilaftan uzak kalmak için ortaklığın satın almadan önce olmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.²²⁶

²²⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 267.

²²¹ Bk. Şafii, **el-Umm**, II, 187.

²²² Molla Hüsrev, Tahavi'nin Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre sünnet-i Müekkede olduğu görüşünü zikrettiğini belirtmiştir. Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 267.

²²³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 267.

²²⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 267.

²²⁵ Sonradan ortaklığı savunanların görüşleri için bk. İbn Âbidîn, **a.g.e.**, II, 249; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 267.

²²⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 267.

II. AİLE HUKUKU

Molla Hüsrev'in Dürer'de müstakil olarak evlenme (Nikâh), boşama (talak), süt emme (Rada) bölümleri altında ele aldığı konuları, çalışmamızın bu başlığı altında ele alacağız.

A. Evlenme (Nikâh)

Molla Hüsrev, nikâhın sözlükte “eklemek, toplamak” anlamlarına geldiğini belirtmiş ve nikâhın eşler arasında bir hayat birlikteliği sağladığını ifade ederek nikâhın sözlük anlamıyla ilişkisini kurmuştur.²²⁷

Molla Hüsrev, nikâh bölümündeki meseleleri ele alırken zaman zaman nikâh akdi ile satış akdi arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir.²²⁸ Bu durum İslam hukukunda satış akdi ve nikâh akdi arasında (mut'a mülkü-mülki yemin açısından) bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Molla Hüsrev'e göre bu ilişki, içerik olarak bir benzerlik olmayıp, söz konusu akitlerde kullanılan lafızlarla ortaya konan manaların şer'i olarak birbirine benzemesidir.²²⁹ Molla Hüsrev'in bu konuya ilişkin görüşlerini çalışmamızın ikinci bölümünde daha geniş şekilde ele alacağız.

İslam Hukukuna göre bir müslümanın müşrik bir kadınla evlenmesi caiz değildir. Bu hüküm, Kuran'ın “inanıncaya kadar müşrik olanlarla evlenmeyin.”²³⁰ ayetine dayanmaktadır. Bu genel hükümden hareketle Molla Hüsrev, mecusiler ve putperestlerle de (müşrik oldukları için) evlenmenin caiz olmayacağını belirtmiştir.²³¹

Kitap ehli olmayan ve yıldızlara ibadet edenlerle (Sabie) nikâh, Hanefî fâkihleri arasında ihtilaf edilen bir konudur. Molla Hüsrev, bu ihtilafın

²²⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 325.

²²⁸ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 112, 105, 138.

²²⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 326.

²³⁰ Bakara 2/221.

²³¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 333.

Sabie'nin farklı şekillerde tanımlanmasından kaynaklandığını vurgulamış ve Hanefî mezhebi imamlarının konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde nakletmiştir:

“Ebu Hanife'nin tanımlamasına göre sabie, kitaba inanan bir topluluk olup, Zebur okurlar. Onların yıldızları yüceltmesi (tazim) Müslümanların Kâbe'yi yüceltmesi gibidir. İmameyn'e göre ise Sabie, yıldızlara ibadet eden bir topluluk olduğu için puta tapanlar hükmündedir. Bu nedenle onlarla nikâh caiz değildir.”²³²

Molla Hüsrev, Sabie hakkında yapılan tanımlamaları değerlendirmiş ve Ebu Hanife'nin tanımlaması kabul edildiğinde, sabie ile nikâhın icmâ ile caiz olacağını belirtmiştir. Fakat bu konuda Molla Hüsrev, İmameyn'in tanımlamasını kabul etmiş ve Sabie ile nikâhın caiz olmadığı görüşünü tercih etmiştir.²³³

İslam Hukukunda evlilikte taraflar arasında denkliğin (kefaet) bir kriter olarak kabul edilip edilmeyeceği ve denklige hangi hususlarda itibar edileceği ihtilaflı bir konudur. Serahsi, Mebsut adlı kitabında Ebu Hanife'nin denklikte itibar ettiği hususları, din, soy, hürriyet, ahlak, zenginlik şeklinde sıralamıştır. Serahsi'nin kendi görüşüne göre ise zenginlik, denklikte itibar edilen hususlardan değildir.²³⁴

Molla Hüsrev, bu konuda Serahsi'nin görüşünü benimsemiş ve denklikte itibar edilen hususun, mehir ve nafaka için gerekli olan maddi güç olduğunu belirtmiştir. Böylelikle, mehir ve nafakaya güç yetirebilen bir kimsenin zengin birine denk olacağı sonucuna ulaşmıştır.²³⁵

Ehli zimmetin kendi aralarında yaptıkları evlilikler sonucunda ortaya çıkan hukuki sonuçlar konusunda Molla Hüsrev'in Hanefî mezhebi içerisindeki görüşlerden tercihlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

²³² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 333.

²³³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 333.

²³⁴ Karaman, **a.g.e.**, I, 253.

²³⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 340.

1. Ehl-i zimmetin kendi aralarında yaptıkları evliliklerde mehrin belirtilmemesi veya İslam'a göre haram sayılan bir malın mehir olarak belirtilmesi durumunda Molla Hüsrev, Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve bu konularda mutlak olarak onların hukuklarına itibar edilmesi gerektiği görüşünü belirtmiştir.²³⁶ Dolayısıyla onların hukukunda nikâh caiz ise, sonradan (kadının mehir talebinde bulunması halinde) mehir gerekmez. İmameyn'e göre kadın için mehr-i misil gerekir.²³⁷

2. Taraflardan birinin sonradan Müslüman olması halinde, Molla Hüsrev, yine Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve bu durumda da kadına mehr-i mislin gerekli olmayacağını belirtmiştir.²³⁸ Şayet mehir daha önce belirtilmiş olup; bu mehir, İslam'a göre haram sayılan mallar cinsinden ise taraflardan birinin Müslüman olmasından sonra o malların değeri ile hükmedilir.²³⁹

Yukarıda değindiğimiz iki mesele dikkate alındığında Ebu Hanife'nin bu konudaki görüşlerinin, onun, zimmîlerin İslam hükümlerine muhatap olmayıp, kendi inançları üzerine bırakılmaları gerektiği şeklindeki genel prensibinin bir sonucu olduğu söylenebilir.²⁴⁰ Molla Hüsrev'in bu konudaki tercihleri göz önüne alındığında, Ebu Hanife'nin genel prensibini kabul ettiği sonucuna ulaşabiliriz.

İslam hukukunda aynı kadından süt emen çocuklar arasında "süt kardeşliği" olarak tanımlanan bir akrabalık ilişkisi oluşur. Bu ilişki, bir takım hukuki sonuçlar doğurmaktadır. İslam hukukuna göre süt kardeşliği sürekli evlenme engellerinden biridir.²⁴¹

²³⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 349.

²³⁷ Hanefî imamların görüşleri için bk. Kâsânî, **Bedâî**, II, 313.

²³⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 349.

²³⁹ Hanefî imamların görüşleri için bk. Kâsânî, **Bedâî**, II, s. 313.

²⁴⁰ Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, **Te'sîsü'n-nazar** (çev. Ferhat Koca), Ankara 2002, Ankara Okulu Yayınları, s. 99.

²⁴¹ Karaman, **a.g.e.**, I, 315.

Yemeğe karıştırılmış sütün hürmet²⁴² gerektirip gerektirmeyeceği konusunda Hanefî mezhebi içerisinde farklı görüşler vardır. Konunun Dürer’de tartışıldığı sınırları aşmamak üzere, meseleyle ilgili Hanefî fıkıh kitaplarındaki görüşleri ortaya koymaya çalışacağız. Buna göre hürmet gerektireceğini savunanlar, bu karışımda genel itibarıyla belli özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu özellikler şunlardır:

1. Yemek-süt karışımında sütün yemeğe oranla fazla olması
2. Sütün pişirilmemesi
3. Süte yemek katıldığında renginde değişiklik meydana getirmemesi
4. Yemeğin sütün içinde belirgin olmaması
5. Karışımdan kaşıkla alındığında sütün damlaması²⁴³

İmameyn’e göre karışımda yukarıda sayılan birinci ve ikinci özelliğin bulunması halinde hürmet sabit olur. Dolayısıyla İmameyn, karışımda sütün yemeğe oranla daha fazla olmasıyla ve sütün pişirilmesiyle hürmetin sabit olacağını savunmuştur. Bir rivayete göre Ebu Hanife’nin de sütün fazla olmasının hürmet gerektireceği görüşünü benimsediği ileri sürülmüştür (Birinci özellik).²⁴⁴ Bazı Hanefî fıkıhçılar, bu rivayeti, yemeğin sütün içinde belirgin olmaması ve karışımdan kaşıkla alındığında sütün kaşıktan damlaması şeklinde somutlaştırmışlardır (dördüncü ve beşinci özellik).²⁴⁵

Molla Hüsrev’in konuya ilişkin yaklaşımı, onun süt-yemek oranına (galebe) itibar etmediğini göstermektedir. Ebu Hanife’nin de aslında süt oranının fazlalığını şart koşmadığını belirten Molla Hüsrev, Serahsi’nin konuyla ilgili görüşünü tercih etmiş ve yemek süt karışımının hiçbir şekilde hürmet gerektirmeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Serahsi’nin Mebsut’taki

²⁴² Kelimenin Dürer’de ve diğer fıkıh kitaplarındaki orijinal kullanımı esas aldık. Hürmet, akrabalık ilişkisi doğurması anlamında bir yasak oluşturması (haram olmayı gerektirmesi).

²⁴³ Serahsî, **Mebsût**, V, 140; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 357.

²⁴⁴ Molla Hüsrev, bu görüşün Kuduri’ye (ö. 1037) ait olduğunu belirtmiştir.

²⁴⁵ Serahsî, **Mebsût**, V, 140; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 357.

yorumuna göre “hürmet ancak sütü içmek ile oluşur, yemek ile hürmet oluşmaz”.²⁴⁶

B. Boşanma

İslam hukukunda boşama belli lafızlarla gerçekleşir. Bu lafızlar, sarîh ve kinayeli lafızlar olmak üzere ikiye ayrılır. Sarîh lafızlar, yalnız boşamada kullanılan ve kullanıldığında maksadın anlaşıldığı lafızlardır.²⁴⁷ Kinayeli lafızlar ise, sadece boşama maksadıyla kullanılmayıp, kullanıldığında boşama anlamı taşıyabildiği gibi başka anlamlara da gelme ihtimali olan lafızlardır.²⁴⁸

Kinayeli lafızlardan olan “sen benim karım değilsin” veya “ben senin kocan değilim” gibi hem nikâhı inkâr²⁴⁹ hem de boşama²⁵⁰ anlamına gelen lafızları kullanan kişi şayet boşamaya niyet ettiyse Molla Hüsrev’e göre bâin talak²⁵¹ gerçekleşir.²⁵² Molla Hüsrev, bu konuda Ebu Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiş ve bu lafızların ihtimal içerdiğini, mutlak olarak kişinin niyetine itibar edileceğini belirtmiştir. Buna göre kişinin bu sözüyle niyeti ne ise ona göre hüküm verilir. İmameyn’e göre bu lafızlar, sadece nikâhı inkâr için kullanılır. Dolayısıyla kişi boşamaya niyet etmiş olsa bile, boşama gerçekleşmez.²⁵³

Molla Hüsrev, bir kocanın karısına mekân belirterek “şuradan şuraya kadar boşsun”²⁵⁴ gibi boşama lafzını kullanması konusunda Hanefî

²⁴⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 357; Serahsî’nin konuya ilişkin görüşü için bk. Serahsî, **Mebsût**, V, 140.

²⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, İstanbul 1950, İstanbul Üniv. Yayınları, II, 186; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 361.

²⁴⁸ Bilmen, **a.g.e.**, II, 186; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 367.

²⁴⁹ Yani “o benim karım değil, ben onunla hiç evlenmedim” demesi gibi.

²⁵⁰ Yani “o benim karım değil, ben onu boşadım” demesi gibi.

²⁵¹ Kişinin karısıyla cinsel ilişkiye girmesinden önce veya sonra bâin olmayı ifade eden kinaye veya sarîh lafız ile yapıp açık veya dolaylı olarak üç adedine veya bir ivaza yakınlık bulunmak suretiyle bâiniyet içeren veya bâiniyete benzeyen talaktır. Bk. Bilmen, **a.g.e.**, II, 185.

²⁵² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 370.

²⁵³ İmameyn’in konuya ilişkin görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, VI, 81.

²⁵⁴ Veya Molla Hüsrev’in Dürer’de “buradan Şam’a varıncaya kadar boşsun” örneğindeki gibi.

mezhebinin genel görüşünü benimsemiş ve bu lafızlarla bir ric'î²⁵⁵ boşamanın gerçekleşeceğini belirtmiştir.²⁵⁶

Molla Hüsrev, bu konuda İmam Züfer'in, diğer üç imamdan (Ebu Hanife, Muhammed, Ebu Yusuf) ayrıldığı görüşü nakletmiştir. İmam Züfer'e göre bu tür lafızlar, uzunluk içerdiği için bâiniyet ifade eder. Bu nedenle bâin talak gerçekleşir.²⁵⁷

İmam Züfer'in görüşlerini değerlendiren Molla Hüsrev, boşamanın zamana bağlanabileceğini fakat mekâna bağlanamayacağını belirtmiştir. Ona göre boşama, her mekânda gerçekleşebilir. Dolayısıyla mekân belirtmek suretiyle kullanılan boşama lafızları, mekânı sınırlandırdığı için uzunluk değil aksine kısalık ifade eden lafızlardır. Kısalık da ric'î talakı gerektirir.²⁵⁸

Molla Hüsrev, bir kocanın henüz cinsel ilişkiye girmediği karısına üç kez boşama ifade eden bir lafız kullanmasıyla üç boşama meydana geleceğini belirtmiştir. Bununla birlikte İhtiyar adlı eserde de geçtiği üzere kullanılan lafızda mahzuf mastarın²⁵⁹ söylenmesinin şart olduğunu ileri süren Molla Hüsrev, bir kimsenin mahzuf mastarı zikretmemesi halinde sadece bir boşamanın gerçekleşeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, kişinin “sen boşsun” demesi sadece bir boşamayı; mahzuf mastarı zikrederek “sen üç kez boşsun veya sen üç boşama ile boşsun” demesi ise üç boşama gerektirir.²⁶⁰

İslam hukukunda, bir kimsenin karısına dört ay veya daha fazla bir zaman için yaklaşmayacağına dair yemin etmesine İ'lâ denir. Hanefî

²⁵⁵ Ric'î Talak: Erkeğe yeniden mehir ve nikâha muhtaç olmaksızın boşadığı eşiyle normal aile hayatına dönme (ric'at) imkânı sunan boşama şekline denir. Bk. Karaman, **a.g.e**, I, 358; Bilmen, **a.g.e**, II, 184.

²⁵⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 363.

²⁵⁷ Hanefî İmamların görüşleri için bk. Kâsânî, **Bedâi**, III, 110.

²⁵⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 363.

²⁵⁹ “ente talikun talakan selasen”

²⁶⁰ Abdullah b. Mahmud Mevslî, **el-İhtiyâr li talîlî'l-Muhtâr**, İstanbul 1980, Çağrı Yayınları, III, 131.

Mezhebine göre İ'lâ yapan kişi, bu süre içerisinde yeminine uyarsa bâin boşama gerçekleşir. Yeminini bozarsa kefarete ve ceza gerekir.²⁶¹

Molla Hüsrev'e göre bir kimse, karısına "Sen bana haramsın" sözünü söyleyerek, kendisine helal olan bir şeyi haram kılarsa (tahrim) İ'lâ yapmış olur. Ona göre bu konularda kişinin niyetine itibar edildiğinden, kapalı bir lafız kullanan kişiden bunu açıklaması beklenir.

Molla Hüsrev, bu meselede kişinin niyetine göre i'la dışında iki ihtimal daha bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre;

1. Kişi eğer zihara²⁶² niyet etti ise, zihar sahih olur. Çünkü ziharda da kendini yasaklama (hürmet) söz konudur.

2. Kişi boşamaya niyet ettiyse bâin boşama gerçekleşir.

Molla Hüsrev, bundan sonra, ikinci ihtimali değerlendirirken, kişinin boşamaya niyet etmemesi durumunda bile boşamanın gerçekleşeceğini ve fetvanın buna göre verileceğini belirtmiştir. Daha önceki benzer meselelerde kişinin niyetine itibar edilmesi gerektiğini savunan Molla Hüsrev'in bu tavrı almasında Zeylâi'nin etkisini görmekteyiz. Çünkü o, Zeylâi'nin lafızların değerlendirilmesinde örfün de itibar edilmesi gereken husulardan olduğu görüşünü, fıkha uygun ve açık olduğunu belirtmiştir.²⁶³

Zeylâi'ye göre lafızların değerlendirilmesinde önemli bir kriter de, onların örfteki karşılığıdır. Şayet lafızlar, örfen boşama için kullanılıyorsa boşama gerçekleşir; boşama için kullanılmıyorsa, gerçekleşmez.²⁶⁴

Sonuç olarak Molla Hüsrev'e göre kişi boşamaya niyet etmese bile, kullandığı kapalı lafız, örfen boşama için kullanılıyorsa, boşama gerçekleşir.²⁶⁵

²⁶¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 387; Karaman, **a.g.e.**, I, 376.

²⁶² Zihar: Kocanın, karısını neseb, süt emme veya sıhriyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılmayan bir uzvuna benzetmesidir. Bu benzetme çoğunlukla sırta nispetle yapıldığı için zihar adını almıştır. Bk. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 494.

²⁶³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 389.

²⁶⁴ Zeylâi, **Tebyîn**, II, 267.

C. Nafaka

Molla Hüsrev, nafakanın sözlükte çıkmak, gitmek, sarf etmek anlamlarına geldiğini, fıkıhta ise yiyecek (taam), giyecek (kisve) ve oturulacak yer (süknâ) ile bunlara tabi olan şeylerden ibaret olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev'e göre, örfte sadece yiyecek anlaşılmasına rağmen, giyecek ve oturulacak yer ona atfedilmiştir.²⁶⁶

Nafakanın belirlenmesinde hangi hususlara itibar edileceği konusunda klasik Hanefî müçtehitleri, nafakada kocanın maddi durumuna itibar edilmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Fakat kaynaklarda Hanefî fâkihlerinden olan Hassâf'ın²⁶⁷ konuya ilişkin farklı görüşüne yer verilmiştir. Hassâf'a göre nafakada eşlerin ikisinin durumlarına itibar edilir. Eşler zengin ise, zengin nafakası; fakir ise fakir nafakası gerekir. İkisinden biri zengin diğeri fakir ise gereken nafaka, iki halin ortası olarak belirlenir.²⁶⁸

Molla Hüsrev, nafakanın gerekliliği konusunda iki duruma değinmiştir. Birincisi, kadının cinsel ilişkiye girmesine fiziksel bir engelin bulunmamasıdır. Molla Hüsrev bunu kadının cinsel ilişkiye giremeyecek kadar yaşının küçük olması veya fiziki başka bir hastalık benzeri bir engelin bulunması şeklinde açıklamıştır. Şayet böyle bir engel varsa kocanın nafaka zorunluluğu ortadan kalkar.²⁶⁹

İkincisi yukarıda da değindiğimiz gibi nafakanın belirlenmesindeki maddi kriterlerdir. Bu konuda Molla Hüsrev, Hassâf'ın görüşlerini tercih etmiş ve nafakanın belirlenmesinde eşlerin ikisinin durumlarına itibar edileceği görüşünü benimsemiştir.²⁷⁰

²⁶⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 389.

²⁶⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 413.

²⁶⁷ Adı Ebu Bekr Ahmed b. Umer b. Muheyr eş-Şeybani el-Hassaf'dır. Hanefî fâkihlerindendir. İslam fıkına dair eserleri vardır. Nafaka konusunu işleyen en-Nefekat adlı müstakil bir eserinin olduğu bilinmektedir. Fakat bu eserin müstakil haliyle hiçbir kütüphanede bulunmadığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulvehhap Öztürk, **İslam Hukukunda el-Hassaf'ın yeri ve Edebu'l-Kâzi adlı eseri**, Ankara 1982, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

²⁶⁸ Serahsî, **Mebsût**, V, 182; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 413.

²⁶⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 413.

²⁷⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 413.

III. DEVLETLER HUKUKU

Molla Hüsrev'in Dürer'de cihad, ganimet, müste'men gibi başlıklar altında açıkladığı görüşlerini çalışmamızın bu kısmında ele alacağız.

A. Savaş

Klasik fıkıh kitaplarında siyer bölümü olarak da geçen cihad bölümü adı altında Molla Hüsrev, devletler arasında meydana gelen savaşlar ve hukuki sonuçları, esirler, ganimetlerin hükmü, savaş sonrasında eman, zimmet akdi gibi meselelere ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.

Savaş sonrasında elde edilen ganimetlerin hükmü ve mülkiyetin sabit olması gibi meseleler, bu başlık altında tartışılan konulardandır. Hanefî Mezhebinin genel görüşüne göre ehl-i harb, İslam topraklarında Müslümanlarla olan savaşta üstünlük sağladıktan sonra ele geçirdikleri mallara ancak kendi topraklarına götürdükten sonra sahip olurlar. Hanefîler, birçok fer'i meseleyi bu genel esasa dayandırmıştır.²⁷¹

İslam topraklarında olan bir kölenin (kaçak) düşman topraklarına girmesi bu genel esasa aykırı bir durum olduğu için ehl-i harbin köleyi ele geçirmeleri halinde mülkiyetin sabit olup olmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir.

Molla Hüsrev, bu konuda Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve İslam topraklarında yaşayan kişinin (yani kölenin eski sahibinin), köle üzerindeki mülkiyetinin halen devam ettiğini, ehli harbin bu köleye sahip olamayacağını belirtmiştir.²⁷²

İmameyn ise bu konuda yukarıda zikrettiğimiz genel esasa uymuştur. İmameyn'e göre bir şeyin elde tutulması ancak ona sahip olanın hakkıdır. Bu meselede Ehli harb, köleyi ele geçirdiğinde bu hak ortadan kalktığı için ona sahip olur.²⁷³

²⁷¹ Zuheyli, **a.g.e.**, VIII, 223.

²⁷² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 290.

²⁷³ Serahsî, **Mebsût**, X, 55-56.

Hanefî mezhebinin bu konuda benimsediği başka bir prensip de şudur: Müslümanlar, üstünlük sağladıkları bir savaş sonucunda elde ettikleri ganimetlere ancak onları İslam ülkesine götürüp taksim ettikten sonra sahip olurlar.²⁷⁴

Bir Hanefî hukukçusu olan Molla Hüsrev, bu prensibe dayanarak ganimetlerin İslam ülkesine getirilmeden taksim edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁷⁵ Daha sonra Molla Hüsrev, İmam Şafii'nin görüşlerini nakletmiştir. Buna göre, ganimet İslam topraklarına getirilmeden de taksim edilebilir. Çünkü mülkiyet hakkı, ganimeti bizzat ele geçirmekle meydana gelir. Ayrıca savaşı kazandıktan sonra ganimette hak sahibi olmayı şarta bağlamak caiz değildir.²⁷⁶

B. Barış

İslam hukukuna göre savaş sonrasında İslam topraklarına katılan bölgelerin halkları ile zimmet akdi²⁷⁷ gerçekleştirilir. Bu akit onların vergi vermek suretiyle kendi dinlerinde kalmaları güvencesini sağlayan bir akittir. Zimmet akdini bozan sebeplerin bulunduğu birleşen müctehidler, bu sebeplerin neler olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlere göre zimmet akdinin mahiyeti, zimmilerin gayrimüslim olarak kalmalarının devlet tarafından kabulüdür. Hanefîlerin zimmet akdini sona erdiren sebepleri sınırlamaları, bu anlayışa dayanmaktadır.²⁷⁸

Hanefî dışındaki mezhepler zimmet akdini bozan sebepleri çoğaltmış ve zimmet akdinin zımminin cizyeden kaçınması, zina etmesi ve Hz.

²⁷⁴ Debûsî, **a.g.e.**, s. 206.

²⁷⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 286.

²⁷⁶ Şafiilerin görüşleri için bk. Mâverdî, **el-Hâvi**, VIII, 395.

²⁷⁷ Zimmet: Ahd, eman, hak, borç anlamlarında kullanılır. İslam ahd ve emanını haiz bulunan gayri Müslimlere “ehl-i Zimmet” denir. Bk. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 495.

²⁷⁸ Karaman, **a.g.e.**, III, 240.

Peygamber'e sövmesi gibi sebeplerden dolayı bozulacağını ileri sürmüşlerdir.²⁷⁹

Molla Hüsrev, bu konuda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı zimmet akdinin bozulmayacağını savunmuştur. Molla Hüsrev'e göre zimmet akdinin temeli olan, zımminin küfür içerisinde olmasının kabulü (küfrü mukarin) akdi bozmadığına göre, ondan aşağı olan küfür (küfru arız) zimmet akdini kesinlikle bozmaz. Yani zimmet akdi, zımminin Allah'a ve Hz. Peygamber'e inançsızlık halinin devlet tarafından kabul edilmesine dayanır. Büyük bir küfür temeline dayanan akit nasıl olur da Hz. Peygamber'e sövmeyle bozulur. Molla Hüsrev' e göre, yukarıda zikredilen diğer sebepler de küfürden daha aşağı sebepler olduğu için zimmet akdini bozmaz.²⁸⁰

IV. CEZA HUKUKU

Dürer'de cezalar (hudud), suçlar (cinayat), diyetler (diyat) gibi özel bölümler altında zikredilen konuları çalışmamızda ceza hukuku başlığı altında ele alacağız.

A. Hadd²⁸¹

Hırsızlık, İslam hukukunda hadd gerektiren suçlardan olup bu suçun cezası, diğer hadd gerektiren suçlarda olduğu gibi naslarla belirlenmiştir. Bu nedenle İslam hukukçularının çoğunluğuna göre hırsızlık suçunun cezası ayetle sabit olan el kesme cezasıdır.²⁸²

²⁷⁹ İbnu'l-Kayyım el-Cevzi zimmet akdini bozan sebepler konusunda dört mezhebin görüşlerini verdiği eserinde en son Hanefî mezhebinin görüşlerine değinmiştir. Hanefîlerin zimmet akdini bozan sebepleri sınırlayan görüşlerine karşılık birçok delil zikretmiştir. Bk. Ebu Abdullah Şemseddin İbnu'l-Kayyım el-Cevzîyye, **el-Ahkâmu ehl-i Zimme**, Beyrut 1994, Daru'l-İlm li'l-Melayin, II, 810-830.

²⁸⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 299.

²⁸¹ Molla Hüsrev'in tarifine göre hadd, Allah'ın hakkı olarak yerine getirilmesi gereken şer'an belirlenmiş cezalardır. Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 61.

²⁸² Karaman, **a.g.e.**, I, 179.

Birinci kez işlenen hırsızlık suçuna verilecek cezada birleşen müctehidler, suçun üçüncü ve dördüncü kez tekrarlanması halinde verilecek olan cezada ihtilaf etmişlerdir.

Molla Hüsrev, bu konuda klasik bir Hanefî bilgini gibi tavır almış ve hırsızlığın üçüncü ve dördüncü kez tekrarlanması halinde kesme cezasının uygulanmayacağını bunun yerine hapis ve hâkimin uygun göreceği başka cezaların (Ta'zir) uygulanabileceğini belirtmiştir.²⁸³ Molla Hüsrev daha sonra Şafiilerin görüşlerine yer vermiş ve delillerini tartışmıştır.

Şafiiler, hırsızlığın tekrar edilmesi halinde sırasıyla bütün organların kesileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlar, Hz. Peygamber'in hırsızlığın tekrar edilmesi halinde diğer organların da kesileceği, beşinci kez yapıldığında ise öldürüleceğine dair hadisini delil olarak sunarlar. Şafiilere göre hadisin son kısmı mensuh olup beşinci kez tekrar edilmesi halinde öldürülmesi gerektiği nesh edilmiştir. Bununla birlikte hadisin bir bölümünün neshedilmesi ile, bütününün neshinin gerekmeyeceği ifade edilmiştir.²⁸⁴

Molla Hüsrev'e göre bu rivayetlerin gerçekliği bulunmamaktadır. Gerçekliği varsa bile siyaset veya nesh üzere yorumlanır.²⁸⁵

Hanefî kaynaklarda Hz. Ali ve Hz. Ömer'in uygulamaları bu konuda delil olarak öne sürülmüştür.²⁸⁶

B. Ta'zir

Ta'zir kelime olarak reddetmek, menetmek ve te'dip etmek manalarına gelmektedir. Molla Hüsrev, ta'ziri, hakkında herhangi bir ayet ve hadis ile belirlenmiş bir cezanın tayin edilmediği, Allah veya kul hakkı çerçevesinde

²⁸³ Kâsânî, **Bedâi**, VII, 86; Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah İbn Kudâme, **el-Muğni** (thk. es-Seyyit Muhammet Reşit Rıza), yy. 1367, VIII, 264-265; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 82.

²⁸⁴ Bk. Mâverdî, **El-Hâvi**, XIII, 322.

²⁸⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 82.

²⁸⁶ Bk. İbn Kudame, **el-Muğni**, VIII, 266.

icra edilmesi gereken, miktar ve keyfiyetinin ise ümmete bırakıldığı cezalar olarak tarif etmiştir.²⁸⁷

İslam hukukunda bir kimseye sözle tecavüzde bulunmak, ta'zir gerektiren suçlardandır. Fakat sözle tecavüzün ta'zir gerektirmesi için bir takım şartların bulunması gerekir.

Molla Hüsrev'in bu konuya ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Sözle tecavüzün ta'zir cezasını gerektirmesi için adı geçen tecavüzün doğruluğunun mümkün olması gerekir. Bir kimseye "fasık, faizci, zani" gibi sözlerin sarf edilmesi, bu tür tecavüzlerdendir ve bu sözleri sarf etmek ta'zir cezasını gerektirir. Müctehitlerin çoğunluğunun görüşü de bu doğrultudadır.²⁸⁸

Muhatabı için gerçekleşme imkânı bulunmayan sözlerin ise ta'zir cezası gerektirmediği konusunda müctehitlerin çoğunluğu ittifak etmiştir. Bir kimseye "eşek, domuz, köpek" demek bu meseleye örnek gösterilebilir. Çünkü bu sözlerin gerçek olmadığı açıktır. Molla Hüsrev, çoğunluğun kabul ettiği bu görüşe uymakla birlikte, konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre taz'ir cezasında muhatabın durumu dikkate alınır ve şayet kendisine bu tarz sözler sarf edilen kişi, sosyal statüsü yüksek bir kişi ise, sözleri sarf edene ta'zir cezası uygulanır. Eğer sıradan bir kişi ise, söyleyene ta'zir cezası uygulanmaz.²⁸⁹

Molla Hüsrev, ta'zir cezasını gerektiren suçlarda örfe de itibar edilmesi gerektiğine dair çeşitli görüşlere de değinmiştir. Bunlara göre, sarf edilen söz örfen bir manaya geliyorsa (doğru olması ihtimal dâhilinde olan) bu takdirde o sözü sarfedene ta'zir cezası uygulanır.²⁹⁰

²⁸⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 74; Muhammed Ebu Zehra, **İslam Hukukunda Suç ve Ceza** (Çev. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 1994, Kitabevi Yayınları, I, 105; Karaman, **a.g.e**, I, 197.

²⁸⁸ Serahsî, **Mebsût**, IX, 119, Kâsânî, **Bedâî**, VII, 63; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 77.

²⁸⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 77.

²⁹⁰ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, 622; **Dürer**, II, 77.

C. Diyet

İslam Hukukunda anne karnındaki ceninin, anne tarafından isteyerek düşürülmesi veya başkası tarafından vurma (darb) gibi müessir bir fiil sonucu düşürülmesi, ceninin yaşam hakkına tecavüz olarak görülmüştür. Mezhepler arasında böyle bir fiili işleyen tazminat (diyet) ödemesi hususunda ittifak bulunmaktadır. İslam hukuku kaynaklarında anne karnından düşürülen böyle bir ceninin tazminatına gurre²⁹¹ adı verilir.²⁹²

Tazminat ödenmesi konusunda görüş birliğinde olan müçtehidler, tazminatın ödeme zamanında ise ihtilaf etmişlerdir. Molla Hüsrev, bu konuda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve gurre'nin bir sene içerisinde ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamalarını bu konuda delil olarak göstermiştir.²⁹³

Hanbelîler ve bir kısım Şafiilere göre ise gurre üç yıllık bir erteleme ile de ödenebilir.²⁹⁴

V. BORÇLAR HUKUKU

Molla Hüsrev'in Dürer'de, alım-satım, emanetler, kefalet gibi özel bölümler altında zikredilen konuları, çalışmamızın bu kısmında ele almak istiyoruz.

²⁹¹ Gurre: Sözlükte bir şeyin en iyisi ve en değerlisi; yüzdeki parlaklık ve güzellik gibi anlamlara gelip İslam hukukunda ceninin düşürülmesi halinde ödenecek olan tazminatın adıdır. Molla Hüsrev, sahip olunan şeylerin en değerlisi köle olduğu için gurrenin bir köle veya bir cariye'nin değeri olduğunu belirtmiştir. Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 108.

²⁹² Dürer, II, 108; Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferra el-Bagavi, **et-Tezhib fi fıkhi'l İmam Şafii**, Beyrut 1997, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, VII, 210; Şirbînî, **a.g.e**, IV, 118; M. Ebu Zehra **a.g.e**, I, 534; Ali Şafak, **Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku**, Erzurum 1977, Atatürk Üniv. Yayınları, s. 112.

²⁹³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 108.

²⁹⁴ Zuheyli, **a.g.e**, VIII, 135.

A. Alım-Satım Akdi ve Muhayyerlik Kavramı

İslam hukukunda akitler tarafların rızası üzerine kurulur. Tarafların rızası tamamlanınca akit geçerlilik kazanır. Satış akitlerindeki muhayyerlik kavramı, bu rızayı tamamlamak için konulmuştur.²⁹⁵ Muhayyerlik, satıcı ve müşterinin yaptıkları bir alışverişte malda ve parada ortaya çıkabilecek bazı kusurlardan dolayı taraflardan birisi için seçim hakkının verilmesini ifade etmektedir.²⁹⁶

İslam hukukuna göre muhayyerli satışlarda iki taraf arasında akit gerçekleşmediği için müşteri mala sahip olmadığı gibi tasarruf yetkisine de sahip değildir. Dolayısıyla muhayyerlik, akdin gerçekleşmesine bir engel teşkil eder.²⁹⁷

Muhayyerli akitlerde muhayyerlik kimin lehinde ise o taraf için akit bağlayıcı değildir. Muhayyerlik, müşteri, satıcı veya her ikisi lehine de olabilir. Muhayyerliğin müşteri ve satıcı lehine olduğu akitlerde mülkiyetin nakli açısından akdin hükmü, doktrinde ihtilaf edilen bir konudur. Molla Hüsrev'in konuya ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Muhayyerlik satıcı lehinde ise müşteri satılan şeye sahip olmadığı gibi, malda tasarruf yetkisine de sahip değildir. Ayrıca müşterinin ödediği bedel (semen) satıcının mülkiyetine girmemiştir. İmameyn'e göre ise mülkiyetine girmiştir.²⁹⁸

2. Muhayyerlik müşteri lehinde ise mal için ödediği bedel (semen) mülkiyetinden çıkmayıp satıcı o bedelde tasarruf yetkisine sahip değildir. Ayrıca satıcının sattığı mal da (mebi), müşterinin mülkiyetine girmemiş olur. İmamyn'e göre ise bu durumda da mal, müşterinin mülkiyetine girer.²⁹⁹

Molla Hüsrev, iki durumda da Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve malın müşterinin mülkiyetine girmeyeceğini belirtmiştir. Ona göre müşterinin ödediği bedel (semen), satıcının mülkiyetine girmediğinden, hala kendi

²⁹⁵ Orhan Çeker, **İslam Hukukunda Akitler**, İstanbul 2006, A.H.İ yayıncılık, s. 83.

²⁹⁶ **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 459.

²⁹⁷ Kâsânî, **Bedâî**, V, 265.

²⁹⁸ Kâsânî, **Bedâî**, V, 265.

²⁹⁹ Kâsânî, **Bedâî**, V, 265.

mülkiyetindedir. Müşterinin mala (mebi) sahip olması varsayıldığında, müşteri, hem malın hem de bedelin sahibi olur. Oysa bunun hukukta benzeri yoktur. Başka bir ifade ile bir alış verişte malın ve bedelin tek kişide toplanması mümkün değildir.³⁰⁰

B. Muhayyerlikler

Birbirinden farklı en çok üç malın fiyatı belirlendikten sonra müşterinin düşünüp dilediğini alması veya satıcının dilediğini vermesi esasına dayanan tayin muhayyerliği³⁰¹, ortadaki bilinmezliğe rağmen insanların ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğu için Hanefî doktrinde istihşânen caiz görülmüştür.³⁰²

Bir Hanefî fâkihi olan Molla Hüsrev, bu konuda mezhebinin görüşlerine uymuş ve tayin muhayyerliğinin istihşânen caiz olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev'e göre insanların en iyi ve en uygun olan malı seçmek için düşünmeye ihtiyaçları vardır. Tayin muhayyerliği de akitlerin temel esası olan rızayı tamamlamak için insanlara düşünme fırsatı verir.³⁰³

Molla Hüsrev, İmam Şafii'nin, bu konuda akitlerin genel hükümlerine bağlı kaldığını söylemiş ve kıyas gereği tayin muhayyerliğini caiz görmediğini belirtmiştir.³⁰⁴

Muhayyerli olarak iki kişinin ortaklaşa aldığı bir malın muhayyerlik süresi içerisinde kusurlu çıkması durumunda, ortaklardan birinin buna razı olmasıyla akdin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği doktrinde tartışmalıdır.

Molla Hüsrev, bu konuda Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve taraflardan birinin razı olmasıyla akdin gerçekleşeceğini belirtmiştir.³⁰⁵ Çünkü

³⁰⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 151.

³⁰¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 155.

³⁰² Zuheyli, **a.g.e**, V, 376.

³⁰³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 154.

³⁰⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 154; Karaman, **a.g.e**, II, 289.

³⁰⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 155.

böyle satışlarda muhayyerlik bir bütün olarak değerlendirilip fertlere göre ayrılmamaktadır. Molla Hüsrev'e göre akdi iki kişi gerçekleştirdiğinden, bir kişinin tek başına akdi bozma yetkisi yoktur.³⁰⁶

İmameyn'e göre ise malda ortaya çıkan bir kusur kişinin zararına olacağından muhayyerlik, satın alan kişilerin her biri için geçerlidir ve dolayısıyla ikisinin de reddetme yetkisi vardır.³⁰⁷

Sonuç olarak Molla Hüsrev'in, muhayyerli satışlarda bireysel tavrı ön plana çıkaran görüşün karşısında, muhayyerliği bir bütün olarak değerlendiren görüşü tercih ettiğini görmekteyiz.³⁰⁸

C. Taşınmaz Malların Satışı

Taşınmaz malların (akar) satışında, malın tesliminden (kabz) önce başka birine satılıp satılamayacağı, Hanefî mezhebinde ihtilaf edilen konulardandır. Molla Hüsrev, bu konuda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşünü tercih etmiş ve taşınmaz malların tesliminden önce satılmasının veya mal üzerinde başka bir tasarrufta bulunulmasının caiz olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

İmam Muhammed'e göre ise taşınmaz malların teslimden önce satılması caiz değildir. İmam Muhammed'in bu konudaki delili, Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Bir şeyi satın aldığın zaman onu teslim almadan satma" hadisidir.³¹⁰

Molla Hüsrev'e göre bu hadis, ancak yok olma (helak) ihtimali olan taşınır malların teslimden önce satılamayacağını delilidir. Çünkü taşınmaz malların helak olması çok nadirdir. Bunun yanında Molla Hüsrev, bir taşınmaz malın helak olma ihtimali varsa, bunun da diğer mallar gibi teslimden önce satılamayacağını belirtmiş ve bu konuda sulak yerlerde,

³⁰⁶ Hanefîlerin genel görüşü için bk. Serahsî, **Mebsût**, XIII, 50; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 155.

³⁰⁷ İmameyn'in görüşü için bk. Serahsî, **Mebsût**, XIII, 50.

³⁰⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 155.

³⁰⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 183; Kemaluddîn Muhammed b. Mahmud el-Babertî, **Înâye ale'l-Hidâye**, Mısır 1319, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, VI, 137.

³¹⁰ Bâbertî, **el-Înâye**, VI, 137.

deniz kenarlarında bulunan ve çeşitli doğal afetlerle helak olması muhtemel olan mülkleri örnek olarak göstermiştir.³¹¹

D. Yabancı Ülkede Yapılan Ticari Faaliyetler

Hanefî doktrinde kabul edilen genel prensibin³¹² sonucu olarak arada ülke farkı olduğu için İslam ülkesinde fasit olan bir ticari faaliyet, yabancı ülkede caiz görülmüştür. Yabancı ülkede Müslüman olmuş bir kimse ile orada barış altında yaşayan Müslüman (müstemen) arasındaki ticari faaliyetler ise doktrinde ihtilaf edilen bir konudur.³¹³

Molla Hüsrev, bu konuda Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiş ve iki durumda da fasit olan ticari faaliyetlerin yabancı ülkede caiz olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev, fasit olan ticari faaliyetlerden faizi örnek vermiş ve faizin yabancı ülkede olmadığını belirtmiştir.³¹⁴ Ona göre yabancı bir ülkede Müslüman olan birinin malının dokunulmazlığı (ismet) yoktur.³¹⁵

Molla Hüsrev, konuya ilişkin İmameyn'in farklı görüşüne de yer vermiştir. Buna göre yabancı bir ülkede Müslüman olmuş bir kimse ile orda yaşayan Müslüman (müstemen) arasındaki ticaret, İslam ülkesinde yapılan ticari faaliyet hükmündedir. Yani İslam ülkesinde faiz haram olduğu için yabancı ülkede de haramdır.³¹⁶

³¹¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 183.

³¹² Hanefîlerin kabul ettiği genel prensip şudur: Dünyanın tamamı iki bloktan oluşmaktadır: İslam ülkesi ve düşman ülkesi (Darü'l-İslam ve dar'ul-harb). Hanefîler birçok meseleyi bu genel prensibe dayandırmışlardır. Bk. Debûsî, s. 207-208.

³¹³ Bkz. Serahsî, **Mebsût**, XIV, 56; Kâsânî, **Bedâî**, VII, s. 132.

³¹⁴ Daha öncede değindiğimiz gibi bu konu yabancı ülkedeki sorumluluklarla da ilgilidir. Yabancı bir ülkede yaşayan insan, o ülkenin kanunlarına tabi olduğu için, İslam ülkesinde uyması gereken bir takım kurallardan sorumlu değildir. Aynı şekilde Ebu Hanife'ye göre İslam ülkesinde yaşayan zimmiler de İslam kurallarından sorumlu değildirler. (Bk. Debûsî, s. 99; çalışmamızın Aile hukuku başlığında bu konuya değinmiştik). Ebu Hanife'nin görüşleri açısından bu örneği ele aldığımızda ulaşacağımız sonuca göre şayet faiz, yabancı bir ülkede mubah ise yabancı bir ülkede yaşayan Müslüman için de mubahtır. Molla Hüsrev'in bu ve bundan önceki benzer meselelerde Ebu Hanife'nin görüşlerini tercih ettiğini görmekteyiz.

³¹⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 189.

³¹⁶ Serahsî, **Mebsût**, XIV, 56; Kâsânî, **Bedâî**, VII, 132; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 189.

E. Emanetler (Vedia)³¹⁷

Fıkhi bir terim olarak emanet (vedia), bir kimseye korunması için bir malın geçici olarak bırakılması akdini ve bu şekilde bırakılan malı ifade etmektedir.³¹⁸

Emanet akdi (vedia), hukuki sonuçları açısından gayret sarf etme borcu olarak değerlendirilmiştir. Emanet alan kişi, gerekli olan tedbirleri almış ise malda doğacak olan zararlardan sorumlu tutulmaz. Şayet gerekli tedbirleri almayıp, elverişsiz koşullarda malı sakladıysa, doğacak olan zararlardan sorumlu tutulur ve malın zayi olması durumunda onu tazmin eder.³¹⁹

Bu çerçevede Molla Hüsrev'in emanet akdi konularında tercihte bulunduğu görüşlere değineceğiz.

Kendisine emanet bırakılan kişi, aldığı emaneti başka bir kişiye bıraksa ve mal, ikinci kişideyken telef olsa veya kaybolursa, Ebu Hanife'ye göre birinci kişi onu tazmin eder. İmameyn'e göre ise mal sahibi serbesttir, dilediğine ödettirir. Şayet ikincisine ödettirirse, ikinci kişi de, birinciye döner (rücu).³²⁰

Şayet gasp edilen bir mal, emanet bırakılsa ve emanet edilenin elinde telef olsa veya kaybolursa, mal sahibi bu durumda dilediğine ödetir.³²¹ Bu konudaki ihtilaf, mal sahibinin ikinciye ödetmesi halinde, ikincinin gâsıba dönmesi (rücu) hususundadır.

Molla Hüsrev, bu konuda, emanet alan kişinin, o malın gasp edilmiş olduğunu bilip bilmemesine itibar etmiştir. Şayet emanet alan kişi, malın gasp edilmiş olduğunu bilerek aldıysa, gasp edenin benzeri gibi olacağından, (malın zayi olması ve mal sahibinin ona ödetmesi durumunda) malı tazmin eder ve gasp edene dönmez. Şayet malın gasp edildiğini bilmiyorsa, gasp

³¹⁷ “el-ved'u” sözlükte “terk etmek” demektir. Vedia ise “korunması amacıyla sahibinden başkasının yanına bırakılmış şey” demektir. Bk. Zuheyli, **a.g.e.**, VI, 180.

³¹⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, s. 244; **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 145.

³¹⁹ Karaman, **a.g.e.**, II, 426-427.

³²⁰ Kâsânî, **Bedâi**, VI, 208; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 247.

³²¹ Serahsî, **Mebsût**, XI, 98; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 247.

edene döner. Molla Hüsrev, Serahsi'nin de bu ayrıntıya değindiğini ve zahir olan görüşün bu olduğunu belirtmiştir.³²²

F. Haksız Fiillerden Doğan Borçlar (Gasp)

Mülkiyet hakkı, İslam hukukunda korunması gereken haklardandır. İslam hukukunda yer alan “başkasının malı üzerinde tasarrufun caiz olmaması” ile “meşru bir sebep bulunmaksızın kimsenin malının alınamayacağı” teorileri mülkiyet hakkının dokunulmazlığına işaret etmektedir.³²³

Mülkiyet hakkına tecavüz olan gasp, hukuki sonuçları açısından bir borç ilişkisi doğurduğu için, haksız fiillerden doğan borçlar arasında gösterilmektedir. Gasp fiilinde bulunması gereken unsurlarda ihtilaf eden müctehitler, gaspı değişik şekillerde tarif etmişlerdir.³²⁴

Molla Hüsrev, gasp fiilini tanımlarken iki husus üzerinde durmuştur.

1. Gasp edilen malda bulunması gereken özellikler: Molla Hüsrev, gaspa konu olan malın dokunulmazlığı bulunan (muhterem) ve iktisadi değeri olan mallar (mütekavvim) cinsinden olması gerektiğini belirtmiştir. Değer taşımayan mallar için şarabı; dokunulmazlığı olmayan mallar için düşman (harbi) malını örnek göstererek bu malları almanın gasp sayılmayacağını belirtmiştir.³²⁵

2. Gasp fiilinde bulunması gereken özellikler: Gaspta bulunması gereken unsurlar konusunda Molla Hüsrev, Ebu Hanife'nin görüşünü tercih

³²² Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 247; Serahsi'ye göre, mal sahibinin izinsiz malını alma hususunda emanet alan, gasp eden gibidir. Bu sebeple mal sahibi istediğine tazmin ettirir. Bk. Serahsî, **Mebsût**, XI, 98.

³²³ Karaman, **a.g.e.**, II, 478.

³²⁴ Gaspın tarifi, delilleri ve gaspta bulunması gereken unsurlar için bk. Serahsî, **Mebsût**, XI, 51-54; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 262; Bilmen, **a.g.e.**, VII, 327.

³²⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 262.

etmiş ve bu unsurları, sahibinin mal üzerindeki mülkiyetinin kalkması ve hakkı olmayan kişinin o mala el koyması şeklinde açıklamıştır.³²⁶

İmam Muhammed'e göre, yalnız birinci unsurun; Hanefiler dışındaki diğer mezheplere göre ise yalnız ikinci unsurun bulunması gasp fiilinin tanımlanması için yeterli olacaktır. Başka bir ifade ile İmam Muhammed'e göre, mal sahibinin mal üzerindeki mülkiyetinin kalkmasıyla gasp fiili gerçekleşir. Diğer mezheplere göre ise hakkı olmayan kişinin mala el koymasıyla gasp fiili gerçekleşir. Yani mal sahibinin, tasarruf imkânlarının yok olması şartı yoktur.³²⁷

VI. TÜZEL KİŞİLİKLER

Modern hukukta yasalar karşısında kişiler, gerçek ve tüzel kişiler olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek kişilerden kasıt, bireylerdir (vatandaş). Tüzel kişilikler ise, bireylerin belirli bir amaç üzerine iradeleriyle kurulan ve yasalar karşısında tek bir kişi sayılan kurumları ifade eder.³²⁸

İslam hukukunda yer alan şirketler, vakıflar gibi bir takım kurumlar, tüzel kişiliklerin manasına tam olarak uyduğu için, Molla Hüsrev'in bu konulardaki görüşlerini çalışmamızın bu başlığı altında ele almayı uygun gördük.

³²⁶ Hanefî doktrininde kabul edilen temel görüşe göre, gasp fiilinde bulunması gereken özellikler de iki kısma ayrılır. a) Sahibinin malda mülkiyetinin kalkması (yed-i muhıkkanın izalesi) b) Hakkı olmayan kişinin haksız bir biçimde (tarik-i cebr) mala el koyması. Bk. Serahsî, **Mebsût**, XI, 54.

³²⁷ Dürer, II, 262; Zeylai, **Tebyinu'l-hâkâik**, V, 222; Karaman, a.g.e, II, 478.

³²⁸ Tüzel Kişilik kavramının sözlük kullanımı için Bk. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, III, 3220; İslam Hukukunda Tüzel kişilik (Hükmî Şahsiyet adıyla) kavramı için Bk. Karaman, a.g.e., I, 203; Ahmet Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 7-8.

A. Şirketler

Tüzel kişiliklerin en önemlileri arasında sayılan şirketin, İslam hukuk ekolleri tarafından mahiyetine göre değişik kısımlara ayrıldığını; kuruluş şartlarının ve tarifinin buna göre belirlendiğini görmekteyiz.³²⁹

Molla Hüsrev, şirketin sözlük anlamını “bir şeyin başka bir şeyle karışması” olarak ifade etmiş ve bunun mecazen akit için has kılındığını ve bunun da örfi bir gerçeklik olduğunu belirtmiştir.³³⁰ Molla Hüsrev’in, klasik Hanefî anlayışına uyan bu tarifi, şirketin, akit olması açısından gerçekliğini ifade eden bir tariftir. Diğer mezheplerin tarifleri ise şirketin hedeflerini ve sonuçlarını göz önünde bulunduran tariflerdir.³³¹

Molla Hüsrev, şirketleri mal şirketi, iş şirketi (amel) ve kredi şirketi (vücut) olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Bu üç şirketin de, şirket-i mufada ve şirketi inan olarak iki vecih üzere olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev, yaptığı bu sınıflamanın, şirketin bütün kısımlarını kapsadığı için, en doğru sınıflama olduğunu belirtmiştir.³³²

Ticari maksatla en az iki ve daha fazla kişi tarafından, belirli bir sermaye şartı olmaksızın kurulan ortaklık anlamına gelen inan şirketi³³³, kuruluş şartları açısından Molla Hüsrev’in şirketler bölümünde tartıştığı önemli bir meseledir.

Molla Hüsrev, inan şirketinin kuruluşu konusunda Hanefî doktrininde kabul edilen temel görüşlere uymuş ve inan şirketinin farklı nakitlerle

³²⁹ Bk. Karaman, **a.g.e.**, I, 210; Zuheyli, **a.g.e.**, VI, 73-74; Osman Şekerci, **İslam Şirketler Hukuku (Emek-Sermaye Şirketi)**, İstanbul 1981, Marifet Yayınları, s. 117-118; Orhan Çeker, **İslam Hukukunda Akitler**, s. 205.

³³⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, 318.

³³¹ Zuheyli, **a.g.e.**, VI, 73; Bilmen, **a.g.e.**, VII, 59.

³³² Molla Hüsrev, **Dürer**, 319.

³³³ Molla Hüsrev, **Dürer**, 319; Bilmen, **a.g.e.**, VII, 60.

kurulabileceğini, ayrıca inan şirketinde ortakların malları birbirine karıştırılmasa da şirketin sahih olacağını belirtmiştir.³³⁴

Daha önce de değindiğimiz gibi, bu meseledeki görüş farklılıkları, temelde şirketin mahiyeti hakkındadır. Molla Hüsrev'e göre şirketlerin kuruluşunda, (akit üzerine kurulu olduğu için) eşitlik, birleşme ve karıştırma gibi şartlar yoktur.³³⁵

Şafiiler (ve İmam Züfer) ise inan şirketinin kurulabilmesi için nakitlerin karıştırılmasını şart koşturmuştur. Dolayısıyla karışma işleminin akitten önce olması gerekmektedir.³³⁶

Molla Hüsrev, mal ortaklığı üzerine kurulan şirketlerin sermayesinin hangi türden mallardan olacağı konusunda Hanefî doktrinde kabul edilen görüşü nakletmiştir. Buna göre, mal ortaklığına dayanan şirketler, ancak dirhem, dinar gibi nakitlerden oluşan sermayelerle kurulabilir. Bunun dışındaki külçe altın ve gümüş ise meta hükmünde olduğu için şirket sermayesi olarak değerlendirilmez.³³⁷

Molla Hüsrev'e göre dirhem ve dinar gibi nakitlerin şirket sermayesi olarak kabul edilmesi, insanlar arasındaki kullanımından kaynaklanmaktadır. Çünkü bunlar, günlük hayatta geçerli olan nakitlerdir. Genel kriter bu olduğuna göre, külçe altın ve gümüşün günlük hayatta kullanıldığı bölgelerde bunların şirket sermayesi yapılmasında bir sakınca bulunmaması gerekir. Başka bir ifadeyle Molla Hüsrev, külçe altın ve gümüşün, insanların örfünde dirhem ve dinar gibi geçerli nakitler olarak kullanıldığı bölgelerde, şirket sermayesi yapılabileceğini savunmuştur.³³⁸

³³⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 321; Hanefî mezhebinin görüşleri için (Farklı cins nakitlerin karıştırılmadan kurulan şirketlerin, akdin sıhhatine zarar vermeyeceği görüşü hakkında) bk. Serahsî, **Mebûsât**, XI, 163

³³⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 321.

³³⁶ Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 264-265; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 321.

³³⁷ Serahsî, **Mebûsât**, XI, 159-160; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 321.

³³⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 321.

B. Vakıf

Vakıflar, tüzel kişilikler arasında gösterebileceğimiz, İslam hukukunda önemli yeri olan müesseselerdendir.

Temelde aynı olmakla beraber, İslam hukukçuları vakfın tarifini yaparken hukuki mahiyeti, unsurları ve benzeri konularda ihtilaf etmişlerdir.³³⁹ İslam hukukçularının vakıf konusundaki ihtilaflarının, tercih ettikleri tariflerden kaynaklandığını görmekteyiz.

Molla Hüsrev, Hanefî doktrininde ön plana çıkan iki farklı tarifi de zikretmiştir.

Ebu Hanife'ye ait olan birinci tarife göre vakıf, bir mülkün aynı, sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatlerinin tasadduk edilmesidir. İmameyn'e ait olan ikinci tarife göre vakıf, bir mülkün menfaatlerinin halka tahsis edilip aynının Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde kalmak üzere ebediyen ticaretin dışında tutulmasıdır (temlik ve temellükten ebediyen men etmektir).³⁴⁰ Diğer mezheplerin görüşü de bu doğrultudadır.

Molla Hüsrev'in vakıf konusundaki görüşlerini değerlendirdiğimizde öncelikli olarak tespit ettiğimiz husus, vâkıfın, vakıfla ilgili koyduğu şartlara genel itibari ile uyulması gerektiğidir. Molla Hüsrev, bu husus çerçevesinde birçok fer'i mesele zikretmiştir. Bu meselelerden birkaçına değineceğiz.

1. Molla Hüsrev, vâkıf sağ iken vakfın gelirini kendisine almasını; öldükten sonra fakirlere verilmesini şart koşarsa Ebu Yusuf'a göre vakfın caiz olacağını ve bu görüşün tercih edildiğini belirtmiştir.³⁴¹ İmam Muhammed'e göre ise bu görüş vakfın manasına aykırı olduğundan caiz değildir.³⁴²

2. Molla Hüsrev, vakfın kiraya verilmesinde, vâkıfın koyduğu müddet şartının dışına çıkılamayacağını belirtmiş ve meseleyle ilgili şu örneği vermiştir:

³³⁹ Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, s. 35.

³⁴⁰ Serahsî, **Mebsût**, c. XII, s. 27.

³⁴¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 136.

³⁴² Mevsilî, **el-İhtiyâr**, s. 389.

Vâkıf tarafından bir yıldan daha fazla kiraya verilmemesi şartıyla kurulan bir vakfın, bu şarta uyulduğu takdirde ticari değerinin düşeceği bilinmesine rağmen vakfedenin şartına uyulur.

3. Vâkıfın, vakfı değiştirmeyi veya başka bir yer almayı şart koşması caizdir.³⁴³

Bu zikredilen meselelerde, vâkıfın bu şartları önceden koymuş olması gerekmektedir. Sonradan şart koymak veya mevcut şartlara ilave yapmak ancak kadının hükmüyle caiz olur.³⁴⁴

Sonuç olarak Molla Hüsrev, Dürer’de vakıf konusundaki ihtilafların kaynağı olan ve Hanefî doktrininde ön plana çıkan iki tanımı da zikretmiştir. Buna bağlı olarak meselelere yaklaşırken tercih ettiğine dair ifadeleri kullanmak yerine “Buhara uleması bununla fetva vermiştir.”³⁴⁵, “Irak uleması bununla fetva vermiştir.”³⁴⁶, “Belh imamı bu söze itibar etmişlerdir.”³⁴⁷, “fetva bununla verilir.”³⁴⁸ şeklinde genel bir üslup kullanmıştır. Bundan hareketle diyebiliriz ki Molla Hüsrev, geniş bir biçimde incelediği vakıf konusunda belli görüşlere bağlı kalmamış, daha esnek bir tutum sergilemiştir. Molla Hüsrev’in bu tavrıyla insanları vakıf kurmaya teşvik etmeyi amaçladığını söyleyebiliriz.

VII. YARGILAMA USUL HUKUKU

Dürer’in Osmanlı hukukundaki pratik değeri göz önüne alındığında Molla Hüsrev’in yargılama usul hukukuna dair görüşleri ayrı bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede Molla Hüsrev’in, yargılama hukuku içerisindeki

³⁴³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 138.

³⁴⁴ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 134, 138.

³⁴⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 134.

³⁴⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 134.

³⁴⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 136.

³⁴⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 132.

konulara değinirken birçok yerde ayrıntılara girdiğini görmekteyiz.³⁴⁹ Özellikle bölüm başlarında kavramların tanımını yapmakla yetinmemiş, bu kavramların yargılama usulündeki diğer kavramlarla olan farklarına da değinmiştir. Kavramların özelliklerini, şartlarını belirtmiş ve sınırlarını kesin olarak çizmiştir.³⁵⁰ Bu şekilde hangi kavramın ne için kullanıldığını tam olarak açıklayarak kadılara yol gösterdiği söylenebilir.

Molla Hüsrev'in Dürer'de da'va, yemin, kasame, ikrar, şehadet başlıkları altında zikrettiği konuları yargılama usul hukuku içerisinde ele alacağız.

A. Yemin

İslam yargılama hukukunda önemli bir yeri olan yemin, terim olarak, Allah'ın adını veya sıfatlarını kullanarak bir hakkın sabit oluşunu veya olmayışını te'kit etmeyi ifade etmektedir.³⁵¹

Yeminin yargılama hukukunda kullanılması hususunda görüş birliğinde olan müctehidler, yeminlerin kimler tarafından edileceği hususunda ise ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî doktrininde Hz. Peygamber'in "delil getirmek davacıya yemin etmek davalıya düşer", "delil getirmek davacıya, yemin etmek inkâr edene düşer"³⁵² şeklindeki hadisleri gereğince yeminlerin davalı tarafından edileceği görüşü benimsenmiştir.³⁵³

Hanefî doktrininde kabul edilen bu prensip çerçevesinde Molla Hüsrev'in yargılama usulü konularında zikrettiği iki önemli meseleyi tespit ettik. Bunlardan biri mutlak mülk davasıyla, diğeri de bir sonraki başlıkta ele alacağımız faili meçhul cinayetlerin davasıyla ilgilidir.

³⁴⁹ Örnekleriyle beraber yemin ettirilen ve ettirilmeyen davalar hakkında bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, II, s. 333-334.

³⁵⁰ Örnek olarak İslam yargılama usulünde ispat yollarından olan İkrar'ın, Beyyine ve hüccet kavramları arasındaki ilişkisi için Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 358.

³⁵¹ Bk. Bilmen, **a.g.e.**, VIII, s. 121; Zuheyli, **a.g.e.**, VIII, 329.

³⁵² Buhârî, **Rehn**, 3.

³⁵³ Kâsânî, **Bedâî**, VI, 225; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 333.

Molla Hüsrev, bu meselelerin ilki olan iki şahsın bir mülk üzerinde hak iddia ettiği davalarda, mülkü elinde bulundurmayanın (haric) delilinin, mülkü elinde bulunduranın (zi'l-yed) delilinden öncelikli olduğunu belirtmiştir. Bunu mülkü elinde bulunduranın davalı, mülkü elinde bulundurmayanın davacı olmasına bağlamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in hadisleri gereğince yeminin davalı tarafından edilmesi gerekir. Şayet davalı yeminden kaçınırsa davacı lehine hüküm verilir.³⁵⁴

Şafiilere göre ise insanların suçsuzluğu (beraat-i zimmet) esas olduğu için yeminler, davacılar tarafından edilir.³⁵⁵ Hibe, satış, borç ödeme davalarındaki yeminler de böyledir.³⁵⁶

Hanefî doktrinde yeminlerle ilgili üzerinde tartışılan konulardan biri de yeminlerin hangi davalarda gerekli olacağıdır. Hanefîler genel itibarıyla iki hususta ittifak etmişlerdir. Molla Hüsrev'in bu konuya ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

1. İnsanlara ait olan haklarla ilgili davalarda yemin gereklidir. Hadler gibi Allah'a ait olan haklarda ise yemin gerekmez.

2. İkrarın mümkün olduğu (veya caiz olduğu) davalarda yemin ettirilir. Fakat mümkün olmadığı davalarda yemin ettirilmez. Örneğin birinin vekiline, vekil olduğu kişi yerine yemin ettirilmez. Ebu Hanife, bunlara ek olarak yeminin geçerli olabilmesi için, bu davaların, bezledilme³⁵⁷ ihtimali olan konularla ilgili olmasını şart koşmuştur. İmameyn'e göre ise bu tarz davalar, şüphe ile sabit olan haklardan olduğu için, bunlarda da yemin gereklidir.³⁵⁸

Molla Hüsrev, yeminin gerekli olduğu ve olmadığı davaları ayrı ayrı örnekleriyle birlikte zikretmiş, ihtilaf edilen hususta ise Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiştir. Böylelikle, bezledilme ihtimali olmayan nesep, nikâh,

³⁵⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 344.

³⁵⁵ Şafiilerin görüşleri için bk. Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 538.

³⁵⁶ Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 540.

³⁵⁷ Bezl, yemine bedel ve ivaz olarak mal feda etmek demektir. Bk. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 42.

³⁵⁸ Kâsânî, **Bedâî**, VI, 225.

ila'dan dönüş, kölelik (ıtk) gibi davalarda yeminlerin sahih olmayacağını belirtmiştir.³⁵⁹

B. Kasâme³⁶⁰

Kasâme, İslam hukukunda faili bilinmeyen maktulun katilini bulmak ve diyetine hükmetmek amacıyla başvurulmuş bir yargılama usulüdür.³⁶¹ Kasâme'de elli yemin edilmesi konusunda birleşen müctehidler, bu yeminlerin kimler tarafından edileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Buna bağlı olarak Kasâme tanımlarının mezheplere göre değişiklik arz ettiğini görmekteyiz.

Hanefî mezhebinin görüşüne göre kasâme, maktulun bulunduğu bölge halkından elli kişiye o şahsı öldürmediklerine ve öldüreni bilmediklerine dair yemin ettirilmesidir.³⁶² Şafiilere göre ise maktulun bulunduğu yerde suç belirtisi (levs) varsa ve davacı buna dayanarak suçu o bölge halkından birinin işlediğini iddia ederse, iddia sahibi olarak davacının elli yemin etmesi gerekir. Dolayısıyla Şafiiler'e göre beraati zimmet esas olduğu için kasâme, davacıya uygulanır.³⁶³

Molla Hüsrev, faili bilinmeyen maktulun katilinin bulunması için kasamenin uygulanması konusunda kendi mezhebinin görüşlerine uymuş ve yeminlerin davalılar tarafından edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Molla Hüsrev'e göre bu görüş, Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamaları ile de sabittir.³⁶⁴

³⁵⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 333-334.

³⁶⁰ Dürer'de faili meçhul cinayetlerde edilen yeminler (kasame), ceza hukuku konuları arasında zikredilmiştir. Fakat bir yargılama yöntemi olan kasame'yi çalışmamızın bu başlığı altında ele almayı uygun gördük.

³⁶¹ **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 362.

³⁶² Kâsânî, **Bedâî**, VII, 289; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 120.

³⁶³ Şafiilerin kasâme ile ilgili görüşleri için bk. Şafii, **el-Umm**, VI, 81; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 125.

³⁶⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 120.

C. İkrar

Sözlükte “yerine getirmek, sabit kılmak, ispat etmek; itiraf etmek, vermek, bir şeyi haber vermek” anlamlarına gelen ikrar, hukuk terimi olarak kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesidir.³⁶⁵

İkrarda bulunan kimse (mukır), lehine ikrarda bulunulan kimse (mukarrun leh), ikrar konusu (mukarrun bih) ve ikrar vasıtası (siğa) olmak üzere dört unsurdan meydana gelen ikrarın sahih olabilmesi için, bu unsurların bir takım şartları taşıması gerekmektedir.³⁶⁶

Bu şartlar konusunda Molla Hüsrev, ikrarda bulunan kişinin “şu mal insanlardan bir kişisindir.” şeklindeki ikrarının, bilinmezlik içerdiği için sahih olmayacağını; fakat “şu malı, şu kimseden veya bu kimseden gasp ettim” şeklindeki daha belirgin bir ikrarın ise sahih olacağını belirtmiştir.³⁶⁷

Molla Hüsrev, Serahsi’nin konuya ilişkin görüşlerine yer vermiş ve onun bilinmeyen bir kişi hakkında yapılan ikrarı sahih görmediğini belirtmiştir. Serahsi’nin bu konuda, bilinmezliğin bulunduğu unsura itibar ettiğini görmekteyiz. Çünkü Serahsi, “şu kimseden bir şey gaspettim” şeklinde malda bilinmezlik içeren ikrarı sahih görmüş; yukarıdaki örnekteki gibi “şu malı şu veya bu kimseden gaspettim” gibi bilinmezliğin mukarrun leh’te olduğu ikrarı ise sahih görmemiştir.³⁶⁸

Molla Hüsrev, bu ikrarın, bir hakkın hak sahibine ulaşmasını ifade ettiğinden (esah kavilde) sahih olacağını belirtmiştir.³⁶⁹

³⁶⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 357; Bilmen, **a.g.e.**, VIII, 37; Ferhat Koca, “İkrar”, **DİA**, XXII, 38.

³⁶⁶ Koca, **a.g.m.**, **DİA**, XXII, 38.

³⁶⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 359.

³⁶⁸ Serahsî’nin konuya ilişkin görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, XVII, 185.

³⁶⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 359.

D. Şehâdet

Hukuki bir terim olarak, “bir kimsenin başka bir şahısta olan hakkını ispat etmek için, şehadet lafzı kullanarak, kesin bilgiye dayanan ihbar”³⁷⁰ anlamına gelen şehadet, İslam hukukunda yargılamada başvurulacak yollardandır.

Molla Hüsrev, şahitliğin yargılamada nasıl kullanılacağını ve şahitlik edecek kişilerde bulunması gereken özellikleri etraflıca ele almıştır.³⁷¹ Bu çerçevede Molla Hüsrev, şehadette bulunacak kişilerin soruşturulması konusunda Hanefî doktrinde ön plana çıkan iki görüşü tartışmıştır.

1. Ebu Hanife'nin, müslümanda zahiren görünen adalet vasfı ile hareket edilmesi gerektiği prensibine dayanan görüşüne göre, kadı, karşı tarafın itirazı (ta'n-ı hasm) olmadıkça şehadet edecek kimseleri soruşturmaz. Eğer itiraz varsa, gizlice soruşturmada bulunur ve aşikâr olarak tezkiye eder.

Had ve kısas davalarında (karşı tarafın itirazı olmasa bile) kadının soruşturma yapması hususunda doktrinde görüş birliği vardır.

2. İmameyn'in görüşüne göre ise, karşı tarafın itirazı bulunmasa bile, bütün davalarda şahitler soruşturulur. Çünkü yargı, delil temeli üzerine kurulur. Bunu sağlamak ancak adil olan kişilerin şehadeti ile mümkündür. Bu nedenle şahitlerin gereği gibi araştırılıp ona göre yargılama yapılması gerekir.³⁷²

Molla Hüsrev, Ebu Hanife'nin görüşünü öncelikli olarak zikretmiş fakat devrin şartları göz önünde bulundurulduğunda fetvanın, İmameyn'in görüşüne göre verilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁷³

³⁷⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 370-371; Bilmen, **a.g.e.**, VIII, 123; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 418.

³⁷¹ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 371-376.

³⁷² Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 372-373; Zuheyli, **a.g.e.**, VIII, 310.

³⁷³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 373.

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA HÜSREV'İN TENKİT ETTİĞİ GÖRÜŞLERİ

Molla Hüsrev'in, Hanefî fikhını esas alarak oluşturduğu Dürer'de muteber görüşler arasından tercihleri olduğu gibi tenkitleri de vardır. Molla Hüsrev'in bu tenkilerini iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi lafız yönünden yapılan tenkitlerdir. Bunların büyük bölümünü Hanefî mezhebi içerisindeki tenkitler oluşturur. Molla Hüsrev, bu gruptaki tenkitlerinde Hanefî fıkıhçıların eserlerinde kullandıkları zayıf ve eksik ibareleri tenkit etmiş ve en doğru ibareyi seçmeye çalışmıştır. Ayrıca tenkit ettiği ibareleri, Arap dili kurallarıyla açıklamaya özen göstermiştir. Molla Hüsrev'in bu tavrıyla, sağlam bir kanun metni oluşturma yolunda literalist bir yol izlediğini söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev'in ikinci gruptaki tenkitleri doktrinsel olup, usul görüşlerine dayanır. Bu gruptaki eleştirilerin büyük bölümü Şafii mezhebine yöneliktir. Bu çerçevede Molla Hüsrev, klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış, meseleler hakkında verilen farklı hükümleri tenkit etmiş ve bunu sağlam delillerle birlikte açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca tenkit ettiği meselelerde usul görüşlerine yer vermiş ve usul kaidelerini bu meselelerde özenle uygulamıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde Molla Hüsrev'in görüşlerini zikrederken lafzî tenkitlerini ve içeriğe yönelik tenkitlerini modern hukuktaki sistematığe göre ele alacağız.

I. İBADETLER

Molla Hüsrev'in ibadetler konusunda tenkit ettiği görüşleri Dürer'deki sıralamaya uygun bir biçimde ele alacağız.

A. Temizlik

Molla Hüsrev, abdest bahsinde ayakları yıkamanın vacip olduğu hususunda fukahenin ittifak ettiğini belirtmiş ve abdest alan kişinin ayaklarını meshetme ile yıkama arasında muhayyer olduğu şeklindeki görüşü ise tenkit etmiştir.

Molla Hüsrev'e göre abdest ayetinde³⁷⁴ geçen “erculekum” kelimesindeki “lam” harfinin kesre haliyle “erculikum” şeklinde okunmasının, fetha haliyle okunması gibi mütevatir olarak kabul edilmesi, bu ihtilafın kaynağını oluşturur. Bu görüşü savunanlar, kelimenin fetha ile okunmasının ayağın çıplak haline delalet edeceği; kesre ile okunmasının ayağın mest içinde olduğuna delalet edeceği sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir ifadeyle kesre ile okunması mest giyen biri için, ayakların mesh edilmesine; fetha ile okunması da yıkanmasına delalet etmektedir.³⁷⁵

Molla Hüsrev, bu görüşleri iki hususta tenkit etmiştir.

1. “lam” harfinin cer ile okunmasının terki konusunda icma vardır. Molla Hüsrev'e göre ayet içinde mesh kabul edildiğine göre (başın meshi) şayet mesh istenseydi, ayakların meshi (başta olduğu gibi) açık bir şekilde belirtilirdi.
2. Ayakların yıkanması, ibadete yakışan temizlik açısından meshedilmesinden daha uygundur.

³⁷⁴ “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın). el-Maide 5/6.

³⁷⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 9.

Bu eleştirilerden sonra Molla Hüsrev, “lam” harfinin cer ile okunmasının kabul edilmesi durumunda bile ayetin meshe değil, ancak meshe benzer hafif bir yıkamaya dair bir uyarıya delalet edeceğini belirtmiştir.³⁷⁶

Molla Hüsrev, abdesti bozan durumlar bahsinde klasik Hanefî kitaplarında geçen görüşü zikretmiş ve abdestin, necasetin abdest ve gusülde temizlenmesi gerekli (vacip) olan yere çıkmasıyla bozulacağını belirtmiştir.³⁷⁷ Abdestin bozulmasında necasetin çıkmasını sebileyn ve sebileyn dışında olmak üzere iki farklı şekilde açıklamıştır.³⁷⁸

Sebileyn için necasetin çıkması görünmesiyle olur. Yani necasetin çıkması görünmesi anlamındadır. Buna göre necaset, sebileynin başı üzerinde görünürse abdest bozulmuş olur. Sebileyn dışındaki necasetler³⁷⁹ için ise çıkmak, akmak (sale) anlamındadır. Yani necasetin çıkmasından, onun akması kastedilmektedir. Yaradan kan akması veya kan aldırma örneklerinde olduğu gibi necaset, temizleme hükmü olan yere bulaşmamış olsa bile abdest bozulur.³⁸⁰

Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın (ö. 1346) bu konudaki görüşlerini değerlendirmiş ve iki hususta tenkit etmiştir.

Birincisinde Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın bu konudaki görüşlerinden necasetin (sebileyn dışındaki) temizleme hükmü olan yere ulaşmasının şart olduğu anlaşıldığı için, ibaresinin hatalı olduğunu belirtmiştir. Oysa Molla Hüsrev, kan aldırma örneğinde kanın, temizleme hükmü olan yere ulaşmamış olduğu halde abdestin bozulacağını belirtmiştir.³⁸¹

³⁷⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 9.

³⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-Kadir**, I, 39.

³⁷⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 13.

³⁷⁹ **Dürer**'de verilen örnekler: yaradan kan akması veya kan aldırma vb.

³⁸⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 13.

³⁸¹ Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın “ila ma yuttahharu” sözünü “harece” fiiline bağladığını ve bununla kanın temizlenme hükmü olan yaranın başına bulaşmasının şart olması anlaşıldığından bu görüşün zayıf olduğunu ifade etmiştir. Bk. **Dürer**, I,13, Sadruşşeria'nın konuyla ilgili görüşleri için bk. Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmud Sadruşşeria, **Haşiye-i Şerhi'l-Vikâye**, (t.y), s. 22-25.

İkincisinde Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın, necasetin çıkması ile akması arasında bir ayrım yaptığını, oysa sebileyn dışındaki necasetlerde “çıkma”, “akma” anlamına geldiği için böyle bir ayrımın gereksiz olduğunu belirtmiştir.³⁸²

B. Namaz

Molla Hüsrev, namazın şartları bahsinde, niyetin namazın bir şartı olduğunu belirtmiş ve niyeti, “irade etmek” şeklinde açıklamıştır.³⁸³ Bu çerçevede Molla Hüsrev, kişinin hangi namazı kıldığını bilmesini, niyet kabul eden görüşleri, niyeti “bilmek” olarak açıkladıkları için tenkit etmiştir.

Molla Hüsrev'e göre bilmek ve irade (etmek) ayrı kavramlardır. Kişi küfrü bilir ama bilmesiyle kâfir olmaz ancak onu irade etmesiyle olur. İbadetler için de durum böyledir. Mesela kişi ikameti bilmek ile mukim sayılmaz ancak ikameti irade ederse (niyetlenirse) mukim olur.³⁸⁴

Molla Hüsrev, Hidaye'de niyet'in, “irade etmek” olarak tarif edildiğini ve şartının da kişinin hangi namazı kıldığını kalbi ile bilmesi şeklinde açıklandığını belirtmiştir.³⁸⁵ Daha sonra bazı Hanefi fıkıhçıların bu tarifi de içerik olarak niyeti, bilmek olarak açıkladığı için tenkit ettiğini ifade etmiştir.³⁸⁶

Molla Hüsrev, Hidaye'de geçen görüşlere açıklık getirmiştir. Molla Hüsrev'e göre Hidaye'nin bu tarifi, niyeti bilmek olarak açıklamamaktadır. Dolayısıyla Hidaye'de geçen “kalp ile bilmek” salt bilmek değil, kişinin kalbin iradesi için gerekli olan fiildir (amelidir). Bu nedenle Molla Hüsrev, Hidaye'ye yöneltilen tenkitleri doğru bulmadığını ifade etmiştir.³⁸⁷

³⁸² Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 13; Sadruşşeria'nın görüşü için bk. Sadruşşeria, *Haşiye-i Şerhi'l-Vikâye*, s. 25.

³⁸³ Sözlükte, eşit nitelikte olan iki şeyden birini tercih etmek, anlamlarına gelir. Bk. Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 62.

³⁸⁴ Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 62.

³⁸⁵ Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadir (Hidâye şerhi)*, I, 272.

³⁸⁶ Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 62.

³⁸⁷ Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 62.

Molla Hüsrev, namazda hades babında teyemmüm alan birinin suyu görüp, gördüğü (veya bulduğu) suyu kullanabilmesiyle namazının batıl olacağını belirtmiştir. Molla Hüsrev, bu konuda Nesefî'nin Kenz adlı eserinde geçen “teyemmüm alan birinin suyu görmesiyle namazı batıl olur”³⁸⁸ şeklindeki ifadeyi eleştirmiştir.³⁸⁹

Molla Hüsrev'e göre teyemmüm alan birinin suyu görmesiyle namazı batıl olmaz, o suyu kullanma gücüne eriştiği zaman namazı batıl olur. Şayet gördüğü suyu kullanamayacak durumda ise o suyun bir anlamı yoktur. Önemli olan kişinin suyu kullanabilme gücüne (kudretine) sahip olmasıdır.³⁹⁰

C. Zekât

Molla Hüsrev, zekât bölümünün başında zekâtı, “Şâri'nin tayin etmiş olduğu malın bazısını kesinlikle mülk edindirmektir.” şeklinde tarif etmiş, Nesefî'nin Kenz'de yaptığı zekât tarifini ise tenkit etmiştir.³⁹¹

Molla Hüsrev'e göre Nesefî'nin, zekâtı, “malı, Haşimi olmayan fakire mülk edindirmektir.”³⁹² şeklindeki tarifi, tahsis³⁹³ ifade etmeyip sadakayı da bu tarifi içine almaktadır. Bu yanlışlığı ortadan kaldırmak için yaptığı tarife (tahsis ifade eden) “Şâri'nin tayin etmiş olduğu” ibaresini eklediğini söyleyen Molla Hüsrev, böylelikle sadakanın, bu tarif kapsamında çıktığını belirtmiştir. Çünkü sadakada Şâri'nin tayini söz konusu değildir.³⁹⁴

³⁸⁸ Ebu'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, **Kenzü'd-dekaik**, Kahire 1309, Matbaatu'l-Amiriyye, , s. 16.

³⁸⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 99.

³⁹⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 99; Kenz'i şerheden Zeylaî, Nesefî'nin bu ifadesini, “ suyu görmekten maksat kullanma kudretinin olmasıdır” şeklinde açıklamıştır. Bk. Zeylaî, **Tebyînü'l-Hâkâik**, I, 149; Kenz'e şerh yazan Aynî de Nesefî'nin ifadesini buna benzer şekilde tefsir etmiştir. Bk. Aynî, **Remzu'l-Hâkâik fi şerhi Kenzi'd-dekaik**, Mısır 1285, Matbaatu'l-Meymene, I, 40.

³⁹¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 171.

³⁹² Nesefî, **Kenz**, s. 25.

³⁹³ Sözlükte, “belirlemek, kararlaştırmak, daraltmak, bir şeyi kendisiyle ortak olmayan diğer şeylerden ayırt etmek” gibi anlamlara gelen tahsis, fıkhi bir terim olarak, “âmmin bir delile dayalı olarak umum anlamından çıkarılıp kapsamında bulunan bir kısım fertlerine hasredilmesi” demektir. Tahsis kavramı hakkında Bk. Ferhat Koca, **İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)**, İstanbul 1996, İsam Yayınları, s. 99-104.

³⁹⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 171.

Molla Hüsrev, kesinlikle (cezmen) ifadesini kullanarak keffareti de zekâtın tanımı içerisinde çıkarıldığını belirtmiştir. Çünkü zekâtın, mülk edindirme (temlik) dışında başka bir anlama gelme ihtimali yoktur. Keffaret ise mülk edindirmeyi zorunlu kılmamaktadır.³⁹⁵

D. Oruç

Molla Hüsrev, orucu, farz, vacip ve nafil şeklinde üçe ayırmış, Ramazan orucu, yemin, zihar, ihramda av cezası gibi kefarete oruçlarının farz; belirli (muayyen) ve mutlak adak (nezir) oruçlarının vacip; bunların dışında kalan oruçların ise nafil oruçlar olduğunu belirtmiştir.

Molla Hüsrev, nezredilmiş oruçların hükmünün farz olması gerektiğini savunan iki görüşe işaret etmiş ve bunları tenkit etmiştir.

Birincisine göre, nezredilmiş oruç, Ramazan orucu gibi kitap ile sabit olduğu için hükmü farz olmalıdır. Dolayısıyla bu görüşü savunanlara göre, Kur'an'ın "adaklarını yerine getirsinler."³⁹⁶, "And verdiğiniz zaman, Allah'ın andını yerine getiriniz."³⁹⁷ ayetleri nezredilmiş oruçların farziyetinin delilidir. Molla Hüsrev'e göre kitabın nassı, umum³⁹⁸ (kapsayıcı) ifade eder. Fakat onun cinsinden olmayan şeyler tahsis edilir. Hastayı ziyaret etmek, her namazda abdesti yenilemek buna örnek olarak verilebilir.³⁹⁹

Sadruşşeria'nın savunduğu ikinci görüşe göre, nezredilmiş olan şeyler, namaz, oruç, hac gibi ibadetler olduğunda, onun gerekliliği icma ile sabittir.

³⁹⁵ Kenz'e şerh yazan Zeylaî de bu tanımın eksik olduğunu, keffaretin de temlik içerdiğinden bu tanımın içine gireceğini belirtmiştir. Bk. Zeylaî, **Tebyînu'l-hâkâik**, I, 251; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 171.

³⁹⁶ el-Hacc 22/29.

³⁹⁷ en-Nahl 16/91.

³⁹⁸ Âmm-umum, sözlükte, içine almak, kapsamak, şamil olmak anlamlarına gelmektedir. Fıkhi bir terim olarak âmm, tek bir vaz'da, tek bir mana için konulan ve belirli miktarda sınırlanmaksızın kendisi için uygun olan bu mananın gerçekleştiği bütün fertleri içine alan lafızları ifade eder. Bk. Koca, **Tahsis**, s. 48.

³⁹⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 197.

Bu durumda her ne kadar icmanın senedi zanni olsa da, sübutu kat'i olur. O da mahsûs olan âmmdır. Bundan dolayı uygun olan farz olmasıdır.⁴⁰⁰

Molla Hüsrev, bu görüşü iki hususta tenkit etmiştir. Birincisinde, farziyetin fıkhi değil, itikadi olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla bu farzı, nezredilmiş orucu (veya diğer benzeri ibadetleri) inkâr edenin kâfir olacağı anlamda değerlendirebiliriz. İkincisinde ise farziyetin mutlak icma ile sabit olmayacağını ifade etmiştir. İcmanın farziyet kazanması için tevatür yoluyla nakledilmiş olması gerektiğini söyleyen Molla Hüsrev, nezredilmiş orucun farziyeti ile ilgili icmanın naklinin tevatür yoluyla sabit olmamasından dolayı vücup mertebesinde kaldığını belirtmiştir.⁴⁰¹

E. Hac ve Kurban

Molla Hüsrev, kıran ve temettü haccı babında, kıran haccını, hac aylarında veya hac aylarından önce, mikatta⁴⁰² veya öncesinde hac ve umreyi birleştirmek için ihlal⁴⁰³ etmek, şeklinde tarif etmiştir.⁴⁰⁴ Temettü haccını ise hac ayları içinde, bir kimsenin ailesi ile arasında sahih ilmam⁴⁰⁵ olmaksızın hac ve umrenin arasını birleştirmesi şeklinde tarif etmiştir.⁴⁰⁶

Molla Hüsrev bu konuda Hidaye'nin temettü tarifini de zikretmiştir. Hidaye'de temettü haccının, “bir seferde ailesi ve kendisi arasında sahih ilmam olmaksızın iki nüsükün edasını birleştirmek (terfik)”⁴⁰⁷ şeklinde tarif edildiğini söyleyen Molla Hüsrev, Hidaye'nin bu tarifinde, temettü haccında bulunması gereken iki özellik zikredilmediği için tarifi eksik bulmuş ve tenkit

⁴⁰⁰ Sadruşşerîa'nın konu hakkındaki görüşü için bk. Sadruşşerîa, **a.g.e.**, s. 146-147; Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 197.

⁴⁰¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 197.

⁴⁰² Sözlükte “bir işi görmek için verilen zaman, bir işin yeri” anlamlarına gelen mikat, fıkhi bir terim olarak hac için harem bölgesine dışarıdan gelenlerin, ihrama girmesi gereken yerler demektir. Bk. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 301; **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 445.

⁴⁰³ Yüksek sesle telbiye getirme anlamına gelmektedir. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 185.

⁴⁰⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 234.

⁴⁰⁵ İlmam, fıkhi terim olarak, temettü haccı yapan mikat dışından gelen birinin umreyi eda ettikten sonra ailesini ziyaret etmesi ve bir süre kaldıktan sonra hareme tekrar dönmesi anlamına gelmektedir. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁰⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 235-236.

⁴⁰⁷ Bk. İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-Kadir (Hidâye şerhi)**, III, 4.

etmiştir. Molla Hüsrev'e göre temettü haccının "bir yılda ve hac aylarında" şeklinde sınırlandırılması gerekir. Ona göre ancak bu şekilde yapılacak tarif temettü haccını ifade eder.⁴⁰⁸

Molla Hüsrev'in Hac bölümünde Hidaye'de eksik bulduğu başka bir ifade de cinayetler konusundadır.

Molla Hüsrev, ihramlı olmayan bir kimsenin elinde av ile hareme girmesi durumunda, o avı bırakması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Hidaye'de "ihramlı olmayan" ifadesi zikredilmemiş; bir kimsenin av ile hareme girmesi durumunda o avı bırakması gerektiği ve bu konuda İmam Şafii'nin ayrı görüşte olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁹

Molla Hüsrev, ihramlı olan bir kimsenin avını bırakması konusunda görüş ayrılığının bulunmadığına dikkat çekmiş ve Şafiilerle olan görüş ayrılığının ortaya çıkması için "ihramlı olmayan" ifadesinin kesinlikle zikredilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁰

II. AİLE HUKUKU

Molla Hüsrev'in Dürer'de evlenme, boşanma ve nafaka olarak müstakil bölümler halinde zikrettiği konulardaki tenkitlerini çalışmamızın bu kısmında ele alacağız.

A. Evlenme

Birinci bölümde Molla Hüsrev'in, nikâh ve satış (bey') akitleri arasında bir benzerliğe değindiğine ve bu benzerliği, icap ve kabul lafızlarıyla ortaya konan mananın şer'i olarak birbirine benzemesi olarak açıkladığına kısmen

⁴⁰⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 236.

⁴⁰⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 252.

⁴¹⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 252.

değiniştik. Çalışmamızın bu bölümünde ise Molla Hüsrev'in Sadruşşeria'nın söz konusu benzerlik hakkındaki görüşlerine yönelttiği tenkidine değineceğiz. Bu sebeple Molla Hüsrev'in bu benzerlik hakkındaki görüşlerini geniş bir biçimde ele alacağız.

Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın nikâh ve satış (bey') akitlerindeki benzerliği değerlendirirken yanlış ilgi kurduğunu ve bu sebeple nikâh bölümünün başında bir açıklama yaptığını belirtmiştir. Molla Hüsrev'in tenkitlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın nikâhı, öncelikle “mut'a mülkü⁴¹¹ için konulmuş bir akit” olarak tarif ettiğini, sonra da birbirleri ile hissi olarak bağlı olan icap ve kabulün şer'i bir manaya dönüştüğünü ve bu mananın da bey' olduğunu zikrettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Sadruşşeria, hissi bir irtibatla oluşan icap ve kabul lafızlarının şer'i bir manaya dönüşmesi açısından bir benzerliği kastetmiştir.⁴¹²

Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın bu ifadelerinden, nikâh ve bey' lafızlarıyla oluşan şer'i mananın, (benzer olduğu değil) aynı olduğu vehmine sebep olacağını belirtmiş ve görüşlerini şu şekilde temellendirmiştir:

Nikâhın karşılığı mut'a mülküdür. Bey'in karşılığı ise mülk-i yemindir.⁴¹³ Nikâh akdindeki “evlendim, evlendirdim” lafızlarıyla ortaya konan mana, nikâh olup, karşılık bulduğu şer'i hüküm mut'a mülküdür. “Sattım, satın aldım” lafızlarıyla ortaya konan mana ise alışveriş olup, karşılık bulduğu şer'i hüküm mülk-i yemindir. Böylelikle iki akitte de icap ve kabul lafızları ile şer'i bir bağ kurulmuştur.⁴¹⁴

Görüldüğü üzere, Molla Hüsrev, mut'a mülkünün nikâhla; mülk-i yeminin ise cariye edinmeyle (almak suretiyle) ilgili olduğuna dikkat çekmiş ve lafızlardan kaynaklı bir benzerlik bulunduğunu ifade etmiştir. Bu sebeplerle

⁴¹¹ Mut'a mülkü, kocanın, kadının cinselliğinden yararlanma hakkına sahip olmasını ifade eden kavramdır. Bk. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 331.

⁴¹² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 326; Sadruşşeria'nın konuyla ilgili görüşleri için bk. Sadruşşeria, **a.g.e.**, s. 176.

⁴¹³ Mülk-i yemin, bir kimsenin mülkiyetindeki köle ve cariyeleri ifade eder. Bk. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 332.

⁴¹⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 326.

Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın nikâh tarifinden hemen sonraki açıklamasında “işte bu bey'dir.” şeklindeki ifadesinin, nikâh lafızlarından oluşan mananın bey' olduğu vehmine neden olacağından, bu ifadeyi tenkit etmiştir. Oysa Molla Hüsrev'e göre Sadruşşeria'nın demek istediği şudur: nikâhta icap ve kabul lafızlarıyla ortaya konan mana, mülk-i yeminde bey'; mut'a mülkünde ise nikâh, olarak karşılık bulur.⁴¹⁵

B. Boşanma

Molla Hüsrev, boşamanın (talak) sözlükte “bir kaydın mutlak olarak kaldırılması” anlamına geldiğini belirtmiş, fıkhi terim olarak ise boşamayı, “nikâh ile şer'an sabit olan bir kaydın birden üçe kadar kaldırılması” şeklinde tarif etmiştir.⁴¹⁶

Molla Hüsrev, bu tarifteki şer'an ifadesinin, diğer yollarla sabit olan kayıtları; nikâh ifadesinin, köle azadını (ıtk); birden üçe kadar ifadesinin ise sayı mefhumu içermeyen feshi, tarif dışına çıkardığını belirtmiştir.⁴¹⁷

Molla Hüsrev, bu çerçevede Nesefi'nin Kenz'deki “nikâh ile şer'an sabit olan bir kaydın kaldırılması”⁴¹⁸ şeklindeki boşama (talak) tarifini tenkit etmiş, bu tarifi fesh kavramını da kapsayacağı görüşünden hareketle eksik olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁹

Molla Hüsrev'in, bir kimsenin mahzuf masdarı zikrederek, karısına “sen üç kez boşsun”⁴²⁰ demesiyle üç boşamanın gerçekleşeceğine dair görüşüne birinci bölümde değinmiştik.⁴²¹ Bu boşamadan sonra kocanın eski karısıyla tekrar evlenebilmesi için, kadının başka biriyle muteber bir şekilde evlenmesi ve bu evlenmenin de boşama (talak), fesih gibi sebeplerle sona ermiş olması

⁴¹⁵ Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 326; Sadruşşeria, **a.g.e.**, s. 176.

⁴¹⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 359.

⁴¹⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 359.

⁴¹⁸ Nesefi, **Kenz**, s. 45.

⁴¹⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 359.

⁴²⁰ “ente talikun talakan selasen”.

⁴²¹ Bk. s. 52.

gerekir. Bu mesele fıkıh kitaplarında hulle adı altında tartışılmıştır.⁴²² Bu konunun dayanağı Kur'an'ın “onu (üçüncü defa) boşarsa, artık başka bir koca ile evlenmedikçe ona (birinci kocaya) helal olmaz.” ayetidir.⁴²³

Bu çerçevede Molla Hüsrev, ayetin kendisiyle cinsel ilişkiye (vat') girilmemiş kadın hakkında nazil olduğu, dolayısıyla kocanın, cinsel ilişkiye girmediği karısını üç kez boşamasıyla, üç boşamanın gerçekleşmeyeceğini belirten görüşleri tenkit etmiştir. Bu görüşe göre ayet, cinsel ilişkiye girilmiş kadın hakkında nazil olduğu için sebebi nüzul hususidir.⁴²⁴

Molla Hüsrev, usul kaidelerine dayanarak bu görüşü eleştirmiş ve sebebi nüzulün hususi olmasına itibar edilmeyeceğini belirtmiştir. Burada “nüzul sebebinin özelliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilir” diyen Molla Hüsrev, ayrıca söz konusu ayette ilk kocanın cinsel ilişkiye girdiğine dair bir delalet bulunmadığına dikkat çekmiştir.⁴²⁵

C. Nafaka

Çalışmamızın birinci bölümünde Molla Hüsrev'in nafaka konusundaki görüşlerini genel açıdan değerlendirmiştik. Molla Hüsrev, nafaka konusunda kabul ettiği genel prensiplere aykırılık teşkil eden ifadeleri tenkit etmiştir.

Molla Hüsrev'in nafakanın gerekliliği konusunda tenkit ettiği yerlerden biri, Hidaye'nin “kadın, kocasının evinde oturduğu (kendini teslim ettiği) müddetçe nafaka hakkına sahip olur” şeklindeki ifadesidir. Molla Hüsrev, kadının nafaka hakkını almasında böyle bir şartın olmadığını savunmuş, Mebsut'ta geçen görüşlerin de bunu desteklediğini ifade etmiştir.⁴²⁶

Serahsi, Mebsut'ta, akdin sıhhatinden sonra kadının kocasının evine yerleşmese (nakletme) bile, nafaka hakkına sahip olacağını ifade etmiştir.

⁴²² Hulleyi caiz görenler ve hullenin şartları hakkında bk. Zuheyli, **a.g.e.**, IX, 375-378; Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya 1988, Selçuk Üniv. Yayınları, s. 115-118.

⁴²³ el-Bakara 2/230.

⁴²⁴ Molla Hüsrev, bu görüşün **el-Müşkilat** adlı bir eserden naklettiğini belirtmiştir. Bk. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 371.

⁴²⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 371.

⁴²⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 371.

Mebsut'ta Ebu Yusuf'tan rivayet edilen bir görüşe de yer verilmiştir. Bu görüşe göre kadın, kocasının evinde zifafa girmediği sürece nafaka hakkına sahip olamaz.⁴²⁷ Molla Hüsrev, bu rivayeti de değerlendirmiş ve kadının, kocasının evinde zifafa girmesini şart koşan bu görüşü de sahih görmemiştir.

Sonuç olarak Molla Hüsrev'e göre kadın, nikâh akdinden sonra kocasının evine yerleşsin veya yerleşmesin; kocasının evinde zifafa girsin veya girmesin, nafaka hakkına sahip olur.⁴²⁸

İslam hukukunda evlenme akdinin sıhhatinden sonra kocanın, kadının nafakasını temin etmesi bir zorunluluk olarak görülmüştür.⁴²⁹

Molla Hüsrev, bu çerçevede Şafiilerin, kocanın, maddi yetersizlik sebebiyle veya kaybolmasıyla nafaka görevini ifa etmemesi durumunda kadının evliliği feshetme talebinde bulunabileceğine dair görüşlerine değinmiştir.⁴³⁰

Molla Hüsrev bu konuda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve bu durumlarda evliliklerin feshedilemeyeceğini belirtmiştir. Molla Hüsrev, bu görüşe karşı, bazı Hanefî kaynaklardaki Şafiilere yönelik eleştirileri de değerlendirmiştir. Bu eleştirilerde, kocanın kaybolması (gaybet-i munkatîa) halinde kocanın nafakadan aciz olmasının bilinemeyeceği, dolayısıyla kocanın acziyetinin sabit olmadığı, bu sebeple nafakaya kadir olmasının muhtemel olacağı ifade edilmiştir.⁴³¹

Molla Hüsrev, Şafiilere yönelik bu itirazları değerlendirmiş ve Şafiiler nezdinde bu itirazların bir geçerliliğin bulunmadığını belirtmiştir. Molla Hüsrev, güvenilir diye ifade ettiği Şafii kaynaklardan çıkarsamalarda bulunmuştur.

⁴²⁷ Serahsî, **Mebsût**, V, 186.

⁴²⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 413.

⁴²⁹ Karaman, **a.g.e.**, I, 400.

⁴³⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 414; Şafiilerin konu hakkında görüşleri için bk. Şafii, **el-umm**, V, 81; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 531.

⁴³¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 414.

Şafiilere göre birinci durumda (yani kocanın nafakayı maddi yetersizlik sebebiyle ödeyememesi) hüküm, hazır bakarak verilir. İkinci durumda (yani kocanın kaybolması ile nafakayı ifa etmemesi) hüküm, gaibe bakarak verilir. Başka bir ifade ile kaybolan kimse için hüküm verilirken kriter, (bazı Hanefîlerin itiraz ettiği gibi) aciz olup olmaması değil, kaybolduğu için infak etmemesidir.⁴³²

Özetle, Molla Hüsrev, bu eleştirilerin tutarsız olduğunu, güvenilir (mevsuk) Şafii kaynaklara dayanarak ortaya koymuştur.

III. CEZA HUKUKU

Molla Hüsrev'in Dürer'de cezalar (hudud), suçlar (cinayat), diyetler (diyat) gibi özel başlıklar altında ele aldığı konulardaki tenkitlerini çalışmamızın bu kısmında ele alacağız.

A. Hadd

Molla Hüsrev'in had konusundaki tenkitlerini, zina ve içki başlıkları altında ele almak istiyoruz.

1. Zina

İslam ceza hukukunda bekâr bir kimsenin evlilik dışı cinsel ilişkisine (zina) verilen ceza, değnekle dövme (celde) olarak belirlenmiştir. Bu hüküm Kur'an'ın "Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurunuz." ayetine⁴³³ dayanmaktadır.⁴³⁴

Celde cezasında mezhepler arasında bir ittifak bulunmasına rağmen celde ile beraber sürgün (bekr) cezasının verilir verilmemesinde görüş ayrılığı vardır.

⁴³² Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 414.

⁴³³ en-Nur 24/2.

⁴³⁴ Karaman, **a.g.e.**, I, 128; Zuheyli, **a.g.e.**, VII, 342.

Molla Hüsrev, bu konuda Hanefî mezhebinin genel görüşlerine uymuş ve değnek cezasıyla sürgün cezasının beraber uygulanmayacağını belirtmiştir.⁴³⁵ Şafiilere göre ise celde cezası ile birlikte sürgün cezasının da verilmesi gerektiğini söyleyen Molla Hüsrev, onların bu görüşünü Hz. Peygamber'in hadislerine ve uygulamalarına dayandırdıklarını belirtmiştir.⁴³⁶

Molla Hüsrev, Şafiilerin görüşlerini iki hususta tenkit etmiştir.

Molla Hüsrev'e göre söz konusu ayette değnek cezası zina suçunun tamamı için geçerlidir. Dolayısıyla bu, suça verilecek cezanın bütünü kapsamaktadır. Ayette belirtilen cezaya, sürgün cezasını eklemek, mevcut nass üzerine ekleme yapmak olur, bu ise caiz değildir.⁴³⁷

İkinci itiraz noktası ise, Şafiilerin kullandığı delile yöneliktir. Molla Hüsrev'e göre Şafiilerin "Zina eden bekâr erkek ve kadına yüz değnek vurulur ve bir yıl sürgüne gönderilir." şeklindeki rivayeti mensuhtur. Ona göre sürgün cezası ancak maslahat gereği (siyaseten) verilebilir.⁴³⁸

Sonuç olarak Molla Hüsrev, değnek cezasının, zina suçunun tamamını kapsadığını, sürgün cezasının bu suç için belirlenmiş bir ceza olmadığını ancak uygun görüldüğü takdirde verilebileceğini belirtmiştir.⁴³⁹

2. İçki

İslam hukukunda cezaların çoğu kitap ve sünnetten bir nass ile belirlenmiştir. İçki içme cezasının delilinde ve verilecek cezanın miktarı konusunda ise ihtilaf vardır.

Hanefî doktrininde kabul edilen temel görüşe göre, içki içmeye ceza verilmesi, Hz. Peygamber'in uygulamasına; cezanın miktarı (seksen değnek) ise sahabe uygulamasına dayanmaktadır.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Hanefîlerin genel görüşü için bk. Serahsî, **Mebsût**, IX, 44; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 64.

⁴³⁶ Şafiilerin görüş ve delilleri için bk. Maverdi, **el-Havi**, XIII, 187.

⁴³⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 64.

⁴³⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 64.

⁴³⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 64.

⁴⁴⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 76; Ebu Zehra, **İslam Hukukunda Suç Ve Ceza**, s. 161.

Molla Hüsrev, bu konuda Hanefî doktrinde kabul edilen temel görüşlere uymuş ve içki içme cezasının seksen değnek olduğunu ve bunun da icma ile sabit olduğunu belirtmiştir.⁴⁴¹

Molla Hüsrev, içki içme cezası hakkındaki görüşlerini, kazf⁴⁴² cezası ile ilgi kurarak açıklamıştır. Hz. Ali'nin “bir kimse içki içtiği zaman sarhoş olur. Sarhoş olduğu zaman abuk subuk konuşur. Abuk subuk konuşunca da iftira eder. İftira edenler üzerine ise seksen değnek (ceza) vardır.” şeklinde kazf cezası ile ilgili bu sözlerini değerlendiren Molla Hüsrev, sahabenin buna dayanarak içki içme cezasının kazf cezası ile aynı olacağı konusunda icma ettiğini belirtmiştir.⁴⁴³

Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın bu konudaki görüşlerine değinmiş ve onun içki içme cezasının, nass ile sabit olan⁴⁴⁴ kazf cezasına kıyas edilerek belirlendiği görüşünü usul kaidelerine dayanarak tenkit etmiştir.⁴⁴⁵

Molla Hüsrev'e göre içki içme cezası, kıyas ile değil, sahabe icması ile belirlenmiştir. Her ne kadar icmanın senedi, kıyas ise de hüküm, icmaya dayanır, icmanın senedine dayanmaz. Molla Hüsrev, Sadruşşeria'nın görüşlerinin bu sebeplerden dolayı usul kaidelerine aykırı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 76.

⁴⁴² Kazf, sözlükte atmak (remy) anlamına gelmektedir. Fıkhi bir terim olarak ise bir kimseye tayir ve şetm maksadıyla zina isnad etmek anlamına gelmektedir. Bk. Bilmen, **a.g.e.**, II, 229.

⁴⁴³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 76.

⁴⁴⁴ “Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener değnek vurun...” en-Nur 24/4.

⁴⁴⁵ İçki içme cezasının belirlenmesi hakkında bk. Ebu Zehra, **a.g.e.**, s. 161; Fazlı Aslan, “**İslam Ceza Hukukunda Suç Ve Cezalarda Kıyas**”, Ankara 1998, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 57-58.

⁴⁴⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 76.

B. Kisas (Kaved)⁴⁴⁷

Adam öldürmek (katl) İslam hukukunda, fiili işleyenin irade ve kastına göre genel itibariyle, kasıtlı (amd), kasda benzer (şibhu'l-amd) ve hata yoluyla öldürme şeklinde üçe ayrılmış ve cezalar da bu ayrıma göre belirlenmiştir.⁴⁴⁸

Kisasın, kasden adam öldürme suçuna verilecek ceza olması hususunda mezhepler arasında görüş birliği vardır.⁴⁴⁹ Fakat kisasın bu ceza için mutlak olarak belirlenmiş bir ceza olup olmaması hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Molla Hüsrev, bu konuda öncelikle kendi mezhebinin görüşlerini aktarmış ve kasden adam öldürme suçunun cezasının mutlak olarak belirlenmiş "kisas" olduğunu belirtmiştir. Daha sonra bu konudaki görüş farklılıklarına dikkat çekmiş ve Şafiilerin, kasden adam öldürme suçuna verilecek cezada kisasın muayyen olmadığı, velinin, kisas ile diyet arasında tercih hakkının olduğu şeklindeki görüşlerini aktarmıştır.⁴⁵⁰

Molla Hüsrev, görüş farklılıklarına değindikten sonra, Hanefî mezhebinin bu konu hakkında öne sürdüğü üç delili tartışmıştır. Bu üç delil şunlardır:

1. "Öldürülenler hakkında size kisas farz kılındı."⁴⁵¹
2. "Yanlışıklıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir."⁴⁵²
3. Hz. Peygamber'in "kasden öldürmenin gereği kısıastır." hadisi.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Sözlükte izlemek, anlatmak ve kesmek manalarına gelen kisas, terim olarak, ferdin hakkı olarak yerine getirilmesi gereken muayyen cezaları ifade eder. Bk. Karaman, I, 189; Katili, maktul mukabilinde öldürmek veya yaralanmış ya da kesilmiş olan organa karşılık, bu işi yapan suçlunun aynı organını yaralamak ya da kesmektir. Erdoğan, a.g.e., s. 244.

⁴⁴⁸ Bk. Ebu Zehra, a.g.e., s. 100-101; Karaman, a.g.e., I, 190-191.

⁴⁴⁹ Hanefîlerin genel görüşleri için bk. Serahsî, **Mebsût**, XXVI, 59; Kâsânî, **Bedâî**, VII, 33.

⁴⁵⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 89.

⁴⁵¹ el-Bakara 2/178.

⁴⁵² en-Nisa 4/92.

⁴⁵³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 89.

Molla Hüsrev, birinci ayetin kasden adam öldürmenin delili olduğunu belirtmiştir. Çünkü ayette taammüden adam öldürme kastedilmektedir. İkinci ayette ise yanlışlıkla adam öldürme suçuna verilecek ceza açıklanmıştır. Molla Hüsrev, bu delilde bir kapalılık olduğunu ifade etmiş ve ikinci ayette diyetin özel olarak “yanlışlıkla adam öldürme” ile beraber zikredilmesinin, sadece bu suça mahsus bir ceza olduğu anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Ona göre bu delil, diyet cezasının, kasıtlı ve yanlışlıkla adam öldürme suçlarının ikisi için de geçerli olduğunu gösterdiği için (aksine) Şafiilerin görüşlerini desteklemektedir.⁴⁵⁴

Molla Hüsrev’e göre üçüncü delil, haber-i vâhid’dir.⁴⁵⁵ Bunu da “mutlak olan nasslar, haber-i vâhid ile sınırlandırılmaz (takyîd).”⁴⁵⁶ şeklindeki usul kaidesiyle açıklamıştır.

Özet olarak Molla Hüsrev, birinci ayetin kasden adam öldürme cezasının (kisas); ikinci ayetin ise yanlışlıkla adam öldürme cezasının (diyet) delili olduğunu, fakat diyetin, kasden adam öldürme suçunun cezası olarak da görülebileceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in kasden adam öldürme cezasının kısas olduğunu açıklayan hadisinin ise haber-i vâhid olduğu için önceki delili sınırlandıramayacağı görüşünden hareketle, bu delilin de geçerli olmayacağını belirtmiştir.

Molla Hüsrev’e göre kasden adam öldürme cezasının muayyen şekilde kısas olduğunun delili “Kısasta sizin için hayat vardır.”⁴⁵⁷ ayetidir. Ona göre kişi, kasden adam öldürmesi halinde kısas ile öldürüleceğini bildiği için, öldürme suçundan uzak durmaya çalışır. Öldürmediği takdirde kendisi de öldürülmez. Böylelikle ikisi de hayatta kalmış olur.

⁴⁵⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 89.

⁴⁵⁵ Hadis terimi olarak, haber-i vâhid (âhâd), sayıları mütevatir haberin şartı olan kalabalık sayısına ulaşmamış raviler tarafından rivayet edilen haberler demektir. Bk. Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 7.

⁴⁵⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 89.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/179.

Hata ile öldürme cezasının diyet olduğunu hatırlatan Molla Hüsrev, bu ayetin kasden adam öldürmeye mahsus olduğunu belirtmiş ve böylece sunduğu delilin sağlamlığına vurgu yapmıştır.⁴⁵⁸

Sonuç olarak, Molla Hüsrev, usul kaidelerine dayanarak Hanefîlerin delillerini tartıştığı bu konuda, ancak bu şekilde yapılacak olan açıklamanın Şafiîlerin delillerine karşılık vereceğini belirtmiştir.⁴⁵⁹

IV. BORÇLAR HUKUKU

Molla Hüsrev'in, Dürer'de, borçlar hukuku içerisinde değerlendirilen konulara ilişkin tenkitlerini çalışmamızın bu kısmında ele alacağız.

A. Satış Akdi

Satış akdinde, icap ve kabul bildiren lafızlar, akdin rükünlerinden sayılmaktadır. Bu sebeple akitlerde kullanılan kalıpların özelliği, akdin kesinlik kazanması açısından önemlidir.

Molla Hüsrev, bu lafızlarla ilgili Hanefî doktrini içerisinde birçok görüşe yer vermiş ve bunları bazı noktalarda tenkit etmiştir.

Molla Hüsrev'in, görüşlerine bütüncül olarak baktığımızda onun, satış akitlerinde kullanılan icap ve kabul lafızlarında manayı ve karşılıklı rızayı, kriter olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. Molla Hüsrev'in bu konuda iki yerde yaptığı eleştiri, bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Molla Hüsrev, satış akitlerinde kullanılan lafızların kesinlik ifade eden geçmiş zaman kipi (mazi siga) ile kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanında, gelecek zaman kipi (muzari siga) şayet, geçmiş zaman kipi anlamında kullanılmışsa, akdin bu şekilde de kurulabileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede Molla Hüsrev, Hidaye'de geçen "lafızlardan birinin gelecek zaman

⁴⁵⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 89.

⁴⁵⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 89.

kipinde olmasıyla akdin kurulamayacağı⁴⁶⁰ şeklindeki görüşü tenkit etmiştir. Molla Hüsrev, Hidaye'nin görüşünün, "gelecek zaman kipi" ifadesinden kastedilenin ancak emir kipi olması durumunda kabul edilebilir olacağını belirtmiştir. Çünkü ona göre emir kipi ile satış akdi kurulamaz.⁴⁶¹

Molla Hüsrev'in bu prensip çerçevesinde zikrettiği diğer görüşe göre, satış akdinde, iki tarafın karşılıklı rıza ile satılan malı (mebi) ve bedeli (semen) vermesi ile akit gerçekleşir. Başka bir ifadeyle o, hiçbir lafız kullanmaksızın teati⁴⁶² ile satış akdinin gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Molla Hüsrev, bazı fıkıhçıların⁴⁶³, teatinin yalnız değersiz malların konu olduğu akitlerde geçerli olduğu şeklindeki görüşlerini tenkit etmiş ve teatinin, değerli ve değersiz tüm satış akitlerinde caiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁴

B. Muhayyerlik

Muhayyerlik kavramına çalışmamızın birinci bölümünde geniş bir biçimde değinmiştik. Bu bölümde Molla Hüsrev'in muhayyerlik konusundaki tenkitlerini meclis ve görme muhayyerliği başlıkları altında ele alacağız.

1. Meclis Muhayyerliği

İcap ve kabulden sonra tarafların henüz dağılmasından önce, taraflardan birinin akdi feshedebilmesini ifade eden muhayyerliğe, meclis muhayyerliği denir. Meclis muhayyerliği konusunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Bk. İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-Kadir (Hidâye Şerhi)**, VI, 231-232.

⁴⁶¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 142.

⁴⁶² Bu satış akdi "teati" olarak adlandırılır. Sözlükte "bir şeyi almak, bağış hususunda yarışmak" anlamlarına gelen teati, fıkıh terimi olarak "satış akdinde sözlü icap ve kabul bulunmaksızın malın alınıp bedelinin verilmesini ifade etmektedir. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 638.

⁴⁶³ Molla Hüsrev, bu görüşün Kerhi'ye (ö. 340/951) ait olduğunu belirtmiştir.

⁴⁶⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 143.

⁴⁶⁵ Orhan Çeker, **İslam Hukukunda Akitler**, s. 61-62.

Molla Hüsrev, bu konuda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve satış akdinin, meclis muhayyerliği olmaksızın, tarafların karşılıklı rızaya dayanan icap ve kabul belirten ifadeleri ile tamamlanacağını belirtmiştir.

İmam Şafii'nin Hz. Peygamber'in "satan ve satın alan, ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler."⁴⁶⁶ şeklindeki hadisi gereğince meclis muhayyerliğini kabul ettiğini belirten Molla Hüsrev, bu görüşü⁴⁶⁷ iki hususta tenkit etmiştir. Molla Hüsrev'e göre Şafiilerin delil olarak zikrettiği hadis, tarafların icap ve kabulden sonra dönebilmelerine delalet eder; icap ve kabulden sonra fesh muhayyerliğine delalet etmez.⁴⁶⁸

Molla Hüsrev, ikinci tenkidini usul kaidelerine dayandırmıştır. Buna göre genel nasslarda⁴⁶⁹ karşılıklı rıza ile yapılan ticaret mubah görülmüştür. Satış akdi de bir çeşit ticaret olduğu için, müşteri veya satıcının bu akitle elde ettikleri mülk, sahih olur. Meclis muhayyerliği ise, icap ve kabulden sonra taraflardan birine feshetme imkânı vererek, genel nasslara bir sınırlama getirdiği için caiz değildir.⁴⁷⁰

2. Görme Muhayyerliği

Bir kimsenin bir malı gördükten sonra alıp almama hususunda tercih sahibi olmasını ifade eden görme muhayyerliği, Hanefî mezhebince meşru görülmüştür.⁴⁷¹

Hanefîler bu görüşlerini iki rivayete dayandırmışlardır. Molla Hüsrev'in de zikrettiği bu delillerden biri Hz. Peygamber'in "kim görmediği bir malı satın alırsa, malı görünce muhayyerdir."⁴⁷² şeklindeki hadisidir. Diğer rivayet ise Hz. Osman, Talha b. Abdullah'a (r.a) Basra'da olan bir yerini satmış, bunun

⁴⁶⁶ Buhârî, **Büyu'**, 8.

⁴⁶⁷ Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 54.

⁴⁶⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 144.

⁴⁶⁹ "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin, ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyebilirsiniz." Nisa, 129.

⁴⁷⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 144.

⁴⁷¹ Bilmen, **a.g.e.**, VI, 66; Karaman, **a.g.e.**, II, 290; Zuheyli, **a.g.e.**, V, 201; Orhan Çeker, **İslam Hukukunda Akitler**, s. 86.

⁴⁷² Zeylaî, **Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye**, Ezher 1938, Matbatu Daru'l-Me'mun, IV, 9.

üzerine bazı kimseler Talha'ya aldandığını söylediklerinde, Talha da görmediği bir şeyi aldığından kendisi için muhayyerlik hakkının olduğunu söylemiştir. Aynı şey Hz. Osman için de söylendiğinde, Hz. Osman da görmediği bir şeyi sattığından kendisi için de muhayyerlik hakkının olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Cübeyr b. Mu't'im (r.a) aralarında hakemlik yapmış ve sonucunda muhayyerliğin Talha lehine olduğunu söylemiştir.⁴⁷³

Bu olay, sahabe arasında meydana gelmiş ve bu sonuca karşı bir görüş çıkmamıştır. Hanefî kaynaklarda zikredilen bu rivayet, bu sebeple sahabe icması olarak değer kazanmıştır.⁴⁷⁴

Şafiilere göre ise akit meclisinde hazır olmayan malın satış akdi gerçekleşmez. Müşteri malı görmediği zaman, akit açısından bir bilinmezlik ve garar⁴⁷⁵ oluşacağından akit sahih olmaz. Şafiiler, Hz. Peygamber'in bu tarz kapalılık içeren satışları yasakladığına dair deliller zikretmişlerdir.⁴⁷⁶

Molla Hüsrev, görme muhayyerliği konusunda klasik bir Hanefî fâkihi gibi tavır almış ve müşterinin malı görmeden malı satın alabileceğini; gördüğü anda da muhayyerlik hakkına sahip olacağını belirtmiştir.

Molla Hüsrev, Şafiilerin görüşlerine karşılık bu konuda Hanefî kaynaklarda da geçen (yukarıda zikrettiğimiz) iki rivayeti delil olarak zikrettikten sonra, ikinci delilini usul kaidelerine dayandırarak açıklamış ve Şafiileri bu konuda tenkit etmiştir.⁴⁷⁷

Molla Hüsrev'e göre satış akdini caiz gören genel nasslarda görme şartı bulunmamaktadır. Buna göre Şafiilerin, görmeden bir malı almayı yasaklayan görüşü, genel nassları şartlandırma (veya sınırlandırma) anlamı taşımaktadır. Molla Hüsrev, Dürer'de sıkça zikrettiği "nassı sınırlamak, onu neshetmek

⁴⁷³ Serahsî, **Mebsût**, XIII, 68; Mevsilî, **el-İhtiyâr**, I, 191-192; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 156-157.

⁴⁷⁴ Mevsilî, **a.g.e.**, I, 192.

⁴⁷⁵ Sözlükte "tehlike, risk, kişinin bilmeden canını veya malını tehlikeye sokması" gibi anlamlara gelen garar, bir fıkıh terimi olarak "akdin haksız kazanca yol açacak derecede kapalılık taşıması" anlamına gelmektedir. **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 197.

⁴⁷⁶ Şafiilerin görüş ve delilleri için bkz. Şirbîni, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 20.

⁴⁷⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 157.

gibidir.” şeklindeki usul kaidesi gereğince satış akdine görme şartını eklemenin caiz olmadığını belirtmiştir.⁴⁷⁸

C. Haksız Fillerden Doğan Borçlar

Çalışmamızın birinci bölümünde haksız bir fiil sonucu mülk edinen biri ile haksız fiile uğrayan arasında bir borç ilişkisi doğduğuna değinmiştik. Molla Hüsrev’in haksız fillerden doğan borçlar konusu ile ilgili tenkitlerini gasp ve ikrah başlıkları altında ele alacağız.

1. Gasp

Hanefî doktrinde kabul edilen temel görüşe göre, gasp edilen şey, gâsıbın elinde telef olursa, onun bedelini ödemesi gerekir.⁴⁷⁹

Molla Hüsrev’in bu konu çerçevesinde Dürer’de tartıştığı meselelerden biri, gaspedilen taşınmaz bir malın doğal bir afet sonucu telef olmasıyla (veya zarar görmesiyle), gâsıbın malın bedelini tazmin edip etmeyeceğidir.

Öncelikle Molla Hüsrev, gaspedilen bir malın telef olmasıyla (veya zarar görmesiyle), gâsıbın genel anlamda iki durumda bedelini ödeyeceğini belirtmiştir.

1. Gâsıp, gaspettiği malda, kendi fiili ile meydana getirdiği zararları öder. Ev gibi gaspedilen taşınmaz bir malda da gasıbın kendi fiili ile meydana getirdiği zararları ödemesi zorunludur.

2. Gâsıbın, gaspettiği malı kullanmasıyla, malda meydana gelen eksilmeleri ve yıpranmaları tazmin etmesi gerekir. Ev gibi taşınmaz bir malda, gasıbın evde oturmasıyla meydana gelen yıpranmaları ödemesi zorunludur.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 157.

⁴⁷⁹ Serahsî, **Mebsût**, XI, 150; Kâsânî, **Bedâî**, VII, 150; Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 263.

⁴⁸⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 263.

Molla Hüsrev, genel görüşünü ortaya koyduktan sonra, gaspedilen taşınmaz bir malın doğal bir afet sonucu telef olmasıyla doğan zararın tazmin edilmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁸¹

Molla Hüsrev, genel prensipler çerçevesinde, Sadruşşeria'nın gaspedilen evde oturmayı (sükna), gasıbın kendi fiili ile oluşan zararlar kapsamında değerlendiren görüşünü tenkit etmiştir. Molla Hüsrev'e göre sadece ikamet (sükna), tazmin etme sebebi olamaz. İkametin mülkte meydana getirdiği görünür bir zararın da bulunması gerekir. Başka bir ifadeyle gâsıbın, gaspettiği evde oturmasıyla, evde bir zarar meydana gelmediyse zararı tazmin etme zorunluluğu yoktur.⁴⁸²

2. İkrah⁴⁸³

İslam hukukunda akitlerde rızayı bozan sebepler arasında zikredilen ikrah, klasik fıkıh kaynaklarında olduğu gibi Dürer'de de müstakil bir bölüm olarak zikredilmiştir.

Molla Hüsrev, fıkhi terim olarak ikrahı, “kişiyi razı olmadığı bir işi yapmaya zorlamak”⁴⁸⁴ şeklinde tarif etmiştir. Klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi Molla Hüsrev de ikrahı, mülci ve gayrı mülci şeklinde ikiye ayırmış ve ikisi arasındaki farklara değinmiştir. En önemli farkı, birincisinin (mülci) nefsi yok etme, uzuv kesme gibi ağır nitelikte olması; diğerinin (gayrı mülci) ise şiddet, hapis gibi daha hafif nitelikte olması şeklinde açıklamıştır.⁴⁸⁵

Molla Hüsrev'e göre, “rızanın olmaması” ikrahın iki türünde de bulunmaktadır. Fakat seçme özgürlüğünün yok olması (ifsad-ı ihtiyar) sadece ağır ikrahta söz konusudur.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 263.

⁴⁸² Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 263-264.

⁴⁸³ Sözlükte “fâili kötü bir fiile yöneltmek” anlamına gelen ikrahı, Hanefî fıkıhçıları “bir kimsenin serbest kaldığında razı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya zorlanması” şeklinde tarif etmiştir. Bk. Ali Bardakoğlu, “İkrah”, **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 31.

⁴⁸⁴ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 269.

⁴⁸⁵ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 270; İkrahın tarifi, kısımları hakkında bk. Bilmen, **a.g.e.**, VII, 320; Karaman, **a.g.e.**, II, 149.

⁴⁸⁶ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 270.

Molla Hüsrev, bu açıklamayı yaptıktan sonra, Sadruşşeria'nın bu noktaya değinmediğini belirtmiş ve onun, “seçme özgürlüğünün yok olması”nın da “rızanın olmaması” gibi ikrahın iki türünde de bulunduğunu ifade eden görüşünü tenkit etmiştir.⁴⁸⁷

D. Kefalet⁴⁸⁸

İslam borçlar hukukunda, borcun kendisi ve talebi ayrı olarak ele alınmıştır. Kefalet, borcun talep kısmı içerisinde yer alan konulardandır.⁴⁸⁹

Klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi Dürer'de de kefalet, müstakil bir bölüm olarak ele alınmıştır. Molla Hüsrev, kefaleti, “taleb bakımından bir şahsın veya malın veyahut malın teslim sorumluluğunun bir zimmetten başka bir zimmete eklenmesi”⁴⁹⁰ şeklinde tarif etmiştir.

Molla Hüsrev, Hidaye'de kefaletin, “mutalebe hususunda zimmeti zimmete eklemek”⁴⁹¹ şeklinde tarif edildiğini ve bu tariftten sonra kefaletin mal ile kefalet, şahıs (nefs) ile kefalet şeklinde ikiye ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁹² Molla Hüsrev, öncelikle bu tarifi kefaletin tüm kısımlarını içine almadığı için eksik ve hatalı olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev'e göre, eksik olan bu tariftten sonra, kefaletin nefis ile kefalet ve mal ile kefalet şeklinde ikiye ayrılması da, kefaletin sadece iki kısma ayrıldığına delalet etmektedir. Oysa bu da doğru değildir. Kefaletin kısımları arasında “mal teslimine kefalet” de vardır ve bu, muteber fıkıh kitaplarında da zikredilmiştir. Molla Hüsrev, bundan dolayı kefaletin tüm kısımlarını içeren bir tarif seçtiğini belirtmiş ancak böyle bir tarifi doğru olacağını ifade etmiştir.⁴⁹³

⁴⁸⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 270.

⁴⁸⁸ Sözlükte “bitiştirmek, eklemek” anlamlarına gelen kefalet, fıkhi bir terim olarak “asıl borçlunun borcunu talep mükellefiyetini yüklenme”yi ifade eder. Karaman, **a.g.e.**, II, 41.

⁴⁸⁹ Karaman, **a.g.e.**, II, 25.

⁴⁹⁰ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 295.

⁴⁹¹ Aynî, **el-Binâye (Hidâye Şerhi)**, VIII, 419-420; Benzer tanım için bk. Mevsilî, **el-İhtiyâr**, s. 342.

⁴⁹² Klasik kaynaklarda genellikle sade tanımların seçildiğini, tanımlardan sonra sınıflandırma yapıldığını görmekteyiz. Fakat Molla Hüsrev, genellikle konunun bütün kısımlarını kapsayacak tanımlar yapmıştır. Aynî, **el-Binâye (Hidâye Şerhi)**, VIII, 419-420; Benzer tanım için bk. Mevsilî, **el-İhtiyâr**, s. 342.

⁴⁹³ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, 295.

İslam hukukunda kefaletin bir şarta bağlanması caiz görülmüştür. “Eğer Zeyd gelirse” veya “Zeyd kaybolursa” örneklerinde olduğu gibi kefaletin böyle şartlara bağlanması caizdir. Uygun olmayan soyut (mücerred) bir şarta bağlanmış kefaletin sahih olup olmayacağı konusunda ise ihtilaf edilmiştir. “Yağmur yağarsa”, “rüzgâr eserse” şeklindeki şartlar böyledir.⁴⁹⁴

Molla Hüsrev, bu ihtilafa değinmiş ve bu konuda farklı iki görüşe yer vermiştir. Birincisi, soyut bir şarta bağlanan kefaletin sahih olduğunu savunan Hidaye’de geçen görüştür. Buna göre kefaletin şarta bağlanması caiz olduğu için, fasit bir şartla kefalet batıl olmaz. Köle azadının ve boşamanın fasit şartlarla batıl olmaması da böyledir.⁴⁹⁵ İkincisi, böyle şartlara bağlanan kefaletin sahih olmayacağını savunan Zeylaî’nin görüşüdür. Buna göre, şart eğer sahih değilse, kefalet de sahih olmaz. Dolayısıyla kefaletin sahih olabilmesi için şartın da sahih olması gerekmektedir.⁴⁹⁶

Molla Hüsrev, bu konuda güvenilir fıkıhçıların görüşlerine değinerek, Zeylaî’nin görüşünün hatalı olduğunu belirtmiş ve soyut, uygun olmayan ve bilinmeyen şartlarla kefaletin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Mevslî, **el-İhtiyar**, s. 347; Dürer, II, 299.

⁴⁹⁵ Aynî, **el-Binâye (Hidâye şerhi)**, VIII, 439.

⁴⁹⁶ Zeylaî, **Tebyînü’l-Hâkâik**, IV, 154.

⁴⁹⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, II, s. 299.

SONUÇ

XIV. yüzyılın başlarında küçük bir Anadolu beyliği olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, kazandığı siyasi zaferlerle sınırlarını sürekli genişletmiş ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelmiştir. Genişleyen sınırlar, birçok problemi de beraberinde getirmiştir. II. Murad Han'dan sonra tahtı devralan Sultan Fatih, İstanbul'u fethederek bir çağı kapatmış ve Osmanlı devletini bir imparatorluk haline getirmiştir.

Sultan Fatih, fethin ardından, birçok ilim adamını İstanbul'a toplamış ve İstanbul'u bir ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Böylelikle siyasal alanda kazanılan zaferlere paralel olarak yapacağı yenilikler için bir ilmi çevre oluşturmuştur. Her alanın en yetkin ilim adamlarını çevresinde toplayan Sultan Fatih, Osmanlı devletinde, askeri, mali, yargı ve eğitim gibi birçok alanda yenilikler gerçekleştirmiştir. İlk esaslı teşkilatlanmaya giden Sultan Fatih, bu çerçevede birçok kurumu yeniden yapılandırmış ve onlara yeni bir vizyon kazandırmıştır.

Sultan Fatih'in gençlik dönemlerinden itibaren yanında olan Molla Hüsrev, gerçekleştirilen yeniliklerin yargı ve eğitim kanadında önemli roller üstlenmiş şahsiyetlerdendir. Molla Hüsrev, İlmiye teşkilatının kuruluş ve işleyişinde aktif rol oynamış ve bu dönemde kurulan Sahn-ı Semân Medreseleri'nde önemli görevler almıştır. Aynı zamanda teşkilatın fikri temellerinin atıldığı bu dönemde Molla Hüsrev'in, Hanefî-Sünnî geleneğinin yerleşmesinde de öncü kişiler arasında olduğu söylenebilir.

Molla Hüsrev, eserleri ve icra ettiği görevleri bakımından Osmanlı tarihinde önemli yere sahip olan hukukçulardan biridir. Gençlik dönemlerinden itibaren ilmi faaliyetleri ve bunların ardından gelen başarısı, hayatı boyunca devam etmiştir. Molla Hüsrev'in bu başarısı, dönemin siyasi otoriteleri tarafından da takdir edilmiş ve kendisine önemli görevler verilmiştir.

Molla Hüsrev, çeşitli ilim alanlarında eserler ortaya koymuş olmasına rağmen, ona, tarihteki yerini, hukuk alanındaki çalışmaları kazandırmıştır.

Molla Hüsrev'in bu alandaki en önemli çalışması Gururu'l-ahkâm kitabına yazdığı şerh olan Dürerü'l-hükkâm adlı eseridir. Kısaca Gurer ve Dürer olarak bilinen bu eserler, klasik dönem Osmanlı hukukunun temel kaynakları arasında yer alır.

Osmanlı devletinde ilk kanunlaşma faaliyetleri bilindiği üzere birçok alanda yeniliklerin yapıldığı Tanzimat döneminde başlamıştır. Klasik dönemde ise medreselerde okutulan fıkıh kitapları aynı zamanda kadıların başvurduğu birer kanun metni niteliğindedir. Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk haline gelmesinden sonra ortaya çıkan bazı sosyal realiteler, yargıda da bazı yenilikleri zorunlu kılmıştır. Hukukçu Molla Hüsrev'in uzun süre görev aldığı yargı kurumlarında karşılaştığı problemler, onu, kadıların başvuracağı, özlü bir kanun metni olan Gurer'i yazmaya sevketmiştir. Daha sonra ilmi birikimi ve yargı tecrübesinin zirvede olduğu noktada bu kitabı şerhetmiş ve böylece Dürer'i meydana getirmiştir.

Fatih Sultan Mehmet dönemiyle, Tanzimat dönemi arasında bir benzerliğin bulunduğu söylenebilir. İki dönemde de Osmanlı Devleti'nde askeri, mali, yargı ve eğitim gibi birçok alanda köklü değişiklik ve yenilikler gerçekleştirilmiştir. Özellikle yargı alanındaki yenilikler bu dönemde dikkat çekmektedir. Tanzimat döneminin önemli hukukçusu olan Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı tarihinde bir ilki gerçekleştirmiş ve kanunlaşma faaliyetini başlatmıştır. Kısaca Mecelle adı verilen bu kanun kitabı, Osmanlı hukuk tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir.

Molla Hüsrev'in devrin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, Ahmet Cevdet Paşa gibi pragmatist bir amaçla hazırladığı Dürer, Tanzimat dönemine kadar Osmanlı kadılarının başvurduğu temel kaynaklardan biri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Molla Hüsrev'in Tanzimat döneminde başlayan ilk kanunlaşma faaliyetine zemin hazırlayan hukukçulardan biri olduğu ve Dürer kitabının da döneminin "Mecelle"si olduğu söylenebilir.

Dürer, Osmanlı hukukunda pratik açıdan olduğu kadar teorik açıdan da değer taşımaktadır. Bunu Dürer'de kullanılan üslup ve istidlal yöntemleriyle

açıklayabiliriz. Molla Hüsrev, meselelere ilişkin görüşlerini açıklarken birçok yerde usul kaidelerine dayanarak tercih ve tenkitlerde bulunmuştur. Hükümlerin delillerini ayrıntısıyla ele almadığı yerler olduğu gibi; delillere ayrıntısıyla değindiği yerler de bulunmaktadır. Bu bakımdan fûru kitabı olmasına rağmen Dürer, usul kitaplarına benzemektedir.

Molla Hüsrev, Dürer'in birçok yerinde meselelere ilişkin yeni yorumlar getirmiş, "ben derim ki" ifadesiyle önceki fıkıhçılardan ayrıldığı hususları açıklamıştır. Hanefî mezhebindeki muteber görüşleri esas alan Molla Hüsrev, birçok yerde İmam Şafii'nin görüşlerine de atıfta bulunmuştur. Bu görüşlerin birçoğunda Hanefîlerin kabul ettiği delilleri sunmuş, Hanefî müctehitlerin karşı delillerinin eksik kaldığı yerlerde, yeni deliller ortaya koymuştur. Bu çerçevede bir yandan hatalarından dolayı Hanefî müctehitlerini, diğer yandan da yeni delillerle Şafiilerin görüşlerini tenkit etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Dürer'in Hanefî fıkıhı içerisinde de önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Refik Bey, “Osmanlı Şeyhülislamı”, **İlmiye Salnâmesi**, Daru’l-Hilafeti’l-Âliyye 1334, Matbaa-i Amire, s. 322-642.

Akgündüz, Ahmet, “Dürerü’l-Hükkâm”, **DİA**, X, 27-28.

----- **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul 1990, FEY Vakfı Yayınları, I-IX.

----- **İslam ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Alemgir Ebu’l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Avrengzib Bahadır, **el-Feteva’l-Hindiyeye**, (Çev: Mustafa Efe), Ankara ty, Akçağ Yayınevi.

Altınsu, Abdulkadir, **Osmanlı Şeyhülislamı**, Ankara 1972, Ayyıldız Matbaası.

Aras, Mehmet Özgü, **Ebu Hanife’nin Hocası Hammad ve Fıkhi Görüşleri**, İstanbul 1996, Beyan Yayınları.

Aslan, Fazlı, “**İslam Ceza Hukukunda Suç Ve Cezalarda Kıyas**”, Ankara 1998, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Atay, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul 1998, Dergâh Yayınları.

Aydın, Mehmet Akif, **İslam ve Osmanlı Hukuk Araştırmaları**, İstanbul 1996, İz Yayıncılık.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed, **el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye**, Beyrut 2000, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-XIII.

----- **Remzu’l-Hakâik fi şerhi Kenzi’d-dekâik**, Kahire 1285, Matbaatu’l-Meymene, I-II.

Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul 2005, Kubbealtı Neşriyat, I-III.

Baberti, Kemaluddin Muhammed b. Mahmud, **el-İnâye ale'l-Hidâye**, el-Kahire 1319, Matbaatü'l-Meymeniyye, I-IX.

Bagavi, Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferra, **Et-Tezhîb Fî Fıkhi'l İmam eş-Şafii**, Beyrut 1997, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII.

Bağdadi, İsmail Paşa, **Hedyyetü'l-ârifîn esmaü'l-Müellifîn ve asârü'l Musannifîn**, İstanbul 1955, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I-II.

Baltacı, Cahit, **XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976, İrfan Matbaası.

Bardakoğlu, Ali, "İkrah", **DİA**, XXII, 30-37.

Bayraktar, Mehmet, "Davudu'l-Kayseri ve Osmanlı İlim Geleneğinin Teşekkülü", **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, VII, 57-65.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukûk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, İstanbul 1950, İstanbul Üniv. Yayınları, I-VIII.

Babinger, Franz, "Hüsrev", **İA**, V/1, 605-606.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahih**, Bulak 1311-1312, Matbuatu'l-Kubra el-Emiriyye, I-IX.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1972, Meral Yayınevi, I-III.

Cezeri, Abdurrahman, **Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezahibi'l-Erbaa** (Trc. Hasan Ege), İstanbul ts., Bahar Yayınevi, I-VII.

Cin, Halil-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 1990, Timaş Yayınları, I-II.

----- **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya 1988, Selçuk Üniv., Yayınları.

Çeker, Orhan, **İslam Hukukunda Akitler**, İstanbul 2006, AHİ Yayıncılık.

Dağcı, Şamil, **İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Debûsî, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa, **Te'sîsü'n-nazar**, (Çev. Ferhat Koca), Ankara 2002, Ankara Okulu Yayınları.

D.S. Margoliouth, "Zeynüddin Hafî", **İA**, XIII, 556

Ebu Zehra, Muhammed, **İslam Hukukunda Suç ve Ceza** (Çev. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 1994, Kitabevi Yayınları, I-II.

----- **İslam Hukuk Metodolojisi** (Çev. Abdulkadir Şener), Ankara 1973, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

el-Hanefî, Alim b. Alai, **Fetava't-Tatarhâniyye**, Beyrut 2004, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi. I-V.

el-Kardavî, Yusuf, **Fıkhu'z-Zekât**, (Çev. İbrahim Sarmış), İstanbul 1984, Kayıhan Yayınları, I-II.

Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, Rağbet Yayınları.

Erkan, Arif, **Dürer ve Gürer Tercümesi**, İstanbul 1980, Eser Neşriyat, I-IV.

Fikret Karaman-İsmail Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul 1977, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

----- **Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hoca Sadeddin, **Tâcü'-Tevarih**, h. 1279.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulazîz, **Reddu'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr**, Kahire 1307, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, I-V.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdolvâhid, **Fethü'l-Kadîr**, Beyrut 2000, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-X.

İbnu'l-Kayyim el-Cevzî, Ebu Abdullah Şemseddin, **el-Ahkâmu ehl-i Zimme**, Beyrut 1994, Daru'l-ilm li'l-Melayin, I-II.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah, **el-Muğni**, Medine.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, VIII, 17-24.

İlmiyye Salnamesi, Matbaa Amire, h. 1334.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, I, 36-116.

İpşirli, Mehmet, "Molla Zeyrek", **DİA**, XXX, 266-267.

Kara, Mustafa, **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Bursa 2004, Sır Yayınları.

Karaman, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul 2003, İz Yayıncılık, I-III.

Kâsânî, Alâeddîn Ebu Bekir b. Mesûd, **Bedâi'us-sanâi fî tertîbi's-şerâi**, Kahire 1327, Matbuatu şirketi Matbuatî'l-İlmiyye, I-VII.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, **Keşfü'z-zünûn an Esami'l-kütüb ve'l-fünûn** (nşr. Şerefeddin Yaltkaya), Ankara 1971, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I-II.

Kazıcı, Yusuf Ziya, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Medreseler", **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 161-167.

Koca, Ferhat, **İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)**, İstanbul 1996, İsam Yayınları.

----- **Osmanlı Şeyhülislamı Molla Hüsrev Hayatı, Eserleri ve Görüşleri**, Ankara 2008, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

----- “Molla Hüsrev”, **DİA**, XXX, 252-254.

----- “Mir’âtü’l-usûl”, **DİA**, XXX, 148.

----- “İkrar”, **DİA**, XXII.

Köprülü, Orhan F.- Mustafa Uzun, “Akşemseddin”, **DİA**, II.

Köse, Saffet, “Hocazâde Muslihuddin Mustafa”, **DİA**, XVIII, 207-209

Maverdi, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, **el- Havi’l-Kebir fi Fıkhî’l-Mezhebi’l-İmam eş-Şafii Şerhu Muhtasari’l-Müzeni**, Beyrut 1994, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I-XVIII.

Mecdi Mehmet Efendi, **Hadâiku’s-Şekâik**, İstanbul 1269, Daru’t-Tıbaati’l-Amire.

Mevsîfî, Abdullah B. Mahmud, **el-İhtiyâr li talîli’l-Muhtâr**, İstanbul 1980, Çağrı Yayınları, I-III.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz b. Ali, **Dürerü’l-Hükkâm fi şerhi Gureri’l-ahkâm**, İstanbul 1319, Şirket-i Sahafiye-i Osmanîye Matbaası, I-II.

----- **Mir’âtü’l-usûl fi Şerhi Mirkâtî’l-vusûl**, İstanbul 1317, Mektebetü’l-Osmaniyye.

Nesefî, Ebu’l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed, **Kenzu’d-dekâik**, Kahire 1309, Matbaatu’l-Amiriyye.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Osmanlı Kuruluş Dönemi Müesseselerindeki Sivil Karakter ve Devletin Gelişmesi Üzerindeki Etkisi”, **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, VII, 17-27.

Ortaylı, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, Ankara 1994, Turhan Kitabevi.

----- **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Ankara 2000, Turhan Kitabevi.

Özcan, Abdulkadir, “Molla Yegân”, **DİA**, XXX, 265-266.

Öztürk, Abdulvehhap, **İslam Hukukunda el-Hassâf'ın Yeri ve Edebu'l-Kâzi Adlı Eseri**, Ankara 1982, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

Sadruşşeria, Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmud, **Haşiye-i Şerhi'l-Vikaye**, (t.y).

Sehavi, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, **ed-Dâv'ü'l-lâmi'**, Beyrut ty., Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, I-XII.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl, **el-Mebcut**, Beyrut 1978, Daru'l Ma'rife. I-XXX

Mehmet Süreyya Bey, **Sicilli-i Osmanî** (trc. Nuri Akbayer), İstanbul 1996, Sebil Yayınları, I-VI.

Şafak, Ali, **Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku**, Erzurum 1977, Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Şafii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, **el-Umm**, Kahire 1321, Matbaatu'l-Kübra el-Emiriyye, I-VII.

Şekerci, Osman, **İslam Şirketler Hukuku (Emek-Sermaye Şirketi)**, İstanbul 1981, Marifet Yayınları.

Şen, Murat, "Osmanlı Hukukunun Yapısı" **Osmanlı** (ed. Güler Eren), Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, VI, 327-339.

Şener, Abdulkadir, **İslam Hukuk Dersleri**, İzmir 1992, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Şener, Mehmet, **Dürerin Kaynakları**, İzmir 1987, Öğrenci Basımevi.

Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, **Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc**, Beyrut 2006, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV.

Tâberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l-Beyân an te'vîli ayi'l-Kur'an**, Mısır 1954, Mektebetu Mustafa el-Bâbî, I-XXX.

Uğur, Mücteba, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1949, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I-VII.

----- **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, Ankara 1984, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yaşaroğlu, Mehmet Kamil, "Molla Gürani", DİA, XXX, 249-250.

Yıldız, Kemal, **İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik**, İstanbul 2005, Hacegan Akademi Kitaplığı.

Zeylaî, Fahrüddîn Osman b. Ali, **Tebyînu'l-Hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Bulak 1313, Matbaa Emiriyye, I-VI.

----- Nasbu'r-raye li-ehâdisi'l-Hidâye, Matbuatu Daru'l-Me'mun, I-VIII.

Zuheyli, Vehbe, **el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu** (Çev. Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy), İstanbul 1994, Risâle Yayınları, I-X.

ÖZET

Ayğan, Abdurrahim. Dürer Kitabı Çerçevesinde Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Molla Hüsrev, klasik dönem Osmanlı hukukunda önemli yeri olan şahsiyetlerden biridir. Devletin düşünsel temellerinin atıldığı bir dönemde yaşamış olan Molla Hüsrev, Hanefi Sünni geleneğinin yerleşmesinde de önemli etkileri olmuştur. İslam hukukuna dair kaleme aldığı kısaca Dürer ve Gürer olarak bilinen eserleri, Osmanlı hukukunda pratik ve teorik açıdan büyük değer taşımaktadır. Uzun yıllar Osmanlı yargı kurumlarında kadıların başvurduğu kanun metni olma özelliği taşıyan bu eserler, aynı zamanda uzun yıllar boyunca medreselerde de okutulmuştur. Molla Hüsrev'in Dürer kitabı çerçevesinde fıkhi görüşlerini incelediğimiz bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Molla Hüsrev'in hayatı, eserleri ve Dürer adlı kitabı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde, Molla Hüsrev'in tercih ettiği görüşlerine kaynaklarıyla birlikte ulaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise tenkit ettiği görüşlere yine kaynaklarıyla birlikte yer verilmiştir. Molla Hüsrev, Osmanlı Devleti'nde önemli görevler almış ve tecrübeleri sonucunda Dürer adlı fıkıh kitabını meydana getirmiştir. Çalışmamızda Müellifin eserdeki referansları göz önünde bulundurulmuş ve görüşleri, objektif bir biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Molla Hüsrev
2. Dürer
3. Gürer
4. Osmanlı Hukuku
5. Hanefi-Sünni

ABSTRACT

Ayğan, Abdurrahim. Molla Hüsrev's Canon Lawful Opinion Upon Dürer Book, M. A. Thesis, Ankara, 2009.

Molla Hüsrev is one of the personalities who has got an important place in the Ottoman Law of Classical Period. Molla Hüsrev, who lived in a period when the intellectual fundamentals of State were established, had also important effects for Hanafi Sunni tradition to get established. His works which were briefly known as Dürer and Gürer that he wrote on Law of Islam have got practical and theoretical great values in Ottoman Law. These works that had the characteristic of law text to which the kadhis referred within Ottoman judicial institutions for many years were studied in the medreses for many years, too. Upon Molla Hüsrev's book Dürer, this study in which we have investigated his Canon Lawful Opinion consists of two parts, one of them is introduction. In the part of introduction, there exist Molla Hüsrev's life, his works, and the information about his book named Dürer. In the first part, it has been tried to reach at the opinions that Molla Hüsrev preferred together with their sources. In the second part, the opinions that he criticized again together with their sources have been studied. Molla Hüsrev worked at the important positions in Ottoman State, and as the result of his experiences, he performed his Canon Lawful book named Dürer. In our study, the references in the author's work have been considered, and his opinions have been tried to bring up objectively.

Key Words:

1. Molla Hüsrev
2. Dürer
3. Gürer
4. Ottoman Law
5. Hanafi-Sünni